

REDAKTIONEN

3 Förord

Neurodiversitet: från representation till resonans

JONAS ROSS KJÆRGÅRD

13 Neurodiversitet og litteratur

Lykkens fænomenologi, sansningernes politik og Sylvia Plaths tulipaner

JENNY BERGENMAR

37 Neurodivergenta släktskap

Från representation till resonans och världsskapande

LINUS NICOLAJ CARLSEN

55 En indkapslet menneskehed

Autisme som en neuropolitisk metafor

LASSE R. GAMMELGAARD

73 Neurodiversitet, Theory of Mind og tegneserieeksperimenter

ANNA GRÖNLUND

97 Psykiatrins kinesiska encyklopedi

DSM och psykiatrins paradoxala kroppslighet

THOMAS HUSTED KIRKEGAARD

117 Mod en *disablist* musikteori

Introduktion til en ny strømning

Essay

ANN-MARIE TUNG HERMELIN & ANNA NYGREN

139 Förslag om en neurodivergent läsart & ömsesidig översättning

Anmeldelser

KASPER LEVIN OG MARTIN GLAZ SERUP

153 Følelserne er fulde af følelser

Anmeldelse af *Att återta ett annat modersmål*

SILJE HAUGEN WARBERG

- 161** Normalitetsimperiet, nevrodiversitet og kapitalisme
Anmeldelse af Robert Chapmans *Empire of Normality: Neurodiversity and Capitalism*

ANNE SOPHIE HAAHR REFSKOU

- 169** Kritik og didaktik
Anmeldelse af Laura Seymours *Shakespeare and Neurodiversity*

Uden for tema

JONAS EIKA OG JONAS ROSS KJÆRGÅRD

- 175** Tiden, Fællesskabet, Foreningen
Samtale med Jonas Eika i anledning af *Åben himmel*

OMSLAG

Rebecka Bebben Andersson: Skiss för fasader i betong för ett av teknikhusen längs spårväg Tvärbanan i Stockholm, hållplats Ärvinge. Konstnären har tecknat bilder för åtta olika hus utifrån personliga berättelser om olika platser längs den 8 km långa nybyggda spårvagnsbanan.

FÖRORD

Neurodiversitet: från representation till resonans

Neurodiversitet som begrepp och forskningsfält är på väg att förankras i en skandinavisk kontext. De senaste årens offentliga diskussioner, parallellt med akademiska och aktivistiska praktiker och utbyten, har bidragit till en större synlighet och medvetenhet om neuromångfald. Stadigt växer litteratur och forskning i ämnet, också med bidrag från de nordiska länderna. Samtidigt finns det en brist på kunskap som gång efter annan ger sig till känna och påminner om att neurodiversitet som fenomen fortfarande skapar frågor.

"Det finns inget samband mellan heilande och autism", slog en krönikör fast sedan Elon Musk lyfte upp armen i en igenkännbar gest under Donald Trumps presidentinstallation (Mirjamsdotter). Krönikan var ett av många inlägg på temat huruvida Musks eventuella autism kan (bort)förklara politiskt extrema yttringar. "Ensamhet, inte autism, kan förklara våldsbrott" löd en annan rubrik efter skolskjutningen i Örebro den 4 februari 2025 (Bratt), då gärningsmannen Rickard Andersson dödade tio personer innan han tog sitt liv. När det blev känt att Andersson gått i en specialklass under gymnasiet tog spekulationerna om autism och motivbild fart till den grad att föreningar som organiserar autister såg sig nödgade att kommentera saken (Sandberg). Risken för ökad stigmatisering i spåren av skjutningen lyftes i media, där det åter ansågs befogat att dementera samband mellan

autism och våldsutövning (Ghannad). Den tragiska skjutningen i Fields köpcentrum i Köpenhamn sommaren 2022 skapade debatt om vårdens bristande resurser och bristen på adekvata insatser för sårbara personer som drabbas av psykisk sjukdom (Spangsberg Hansen och Østerlin Kock).

Att tillhöra en neurominoritet innebär att ständigt förhålla sig till representation, till bilder och föreställningar som diskuteras och dissekteras, förklaras och legitimeras. Ibland får neurodivergenta själva uttala sig, men ofta är det andra mer eller mindre självutnämnda experter som uttolkar minoritetens närvaro, ställer diagnos på diagnossamhället och pekar ut riktningen för vad som borde göras eller hur det borde vara. Autism, ADHD och andra exempel på namngivna eller icke-namngivna sätt att vara väcker reaktioner som präglas av affekt snarare än kunskap. Så drunknar till exempel neurodiversitetsrörelsens kritik av diagnoser och diagnosticering i föreställningen om communityt som ett identitetspolitiskt projekt med exklusiva anspråk. Så försvinner statistik kring överdödlighet, fattigdom och utsatthet i en abstrakt debatt om vad som är "allmänmänskliga" erfarenheter.

Som konsekvens av det sätt som neurodiversitet tar plats i världen har neurodivergenta aktivister ifrågasatt uteslutande kulturer, ekonomier och medicinvetenskapliga ordningar. Det arbetet har haft inflytande på den akademiska kontext där inte minst neurodivergenta forskare förändrat utsägelsepositioner och forskningsperspektiv. Relationen mellan aktivism och forskning är viktig för detta tidskriftsnummer, inte minst som ett erkännande av kunskaper och tänkande som föregått och fortfarande informerar den akademiska neurodiversitetsforskningen.

Även om neurodiversitet existerat långt innan det fanns ett sådant begrepp är dess relation till vetenskaplig medicin och diagnostik en given aspekt av den samtida diskussionen. Aktivister och forskare är kritiska till diagnostikens terminologi, där brist och tillkortakommanden är vad som definierar neurodivergenta sätt att vara. Samtidigt stiger flera definitioner och identitetsskapande begrepp ur den medicinska diskursen. Mötet med vården och diagnostiken kan vara förödande eller bekräftande, språket kan hjälpa eller ha sönder. Som framgår av texterna i detta nummer får diagnostiken konsekvenser för representation, läsning och

översättning. Det går inte att undkomma det språk som upprättats. Så förhåller sig neurodivergenta författare och forskare till diagnostik för att bli läsbara för andra, ett översättningsarbete pågår ständigt mellan den medicinska blicken och de levda erfarenheterna. Diagnostiken är starkt förknippad med rättigheter, till exempel i utbildningssituationer, där en fastställd diagnos kan vara enda möjligheten att få det stöd som behövs för att kunna genomföra skolgång eller utbildning i ett system utformat för neurotypiker.

Ett uttryckligt mål vi haft med föreliggande nummer är att undersöka neurodiversitet bortom ren representation. Ur ett minoritetsperspektiv är det förvisso betydelsefullt att det finns normbrytande gestalter i kulturen att identifiera sig med, såväl upphovspersoner som fiktiva och självbiografiska karaktärer. Liksom det är av vikt ur ett demokratiskt perspektiv att samhället skildras utifrån minoriteters villkor och verklighet. Men som bland andra James McGrath har påpekat har den ökade representationen av autistiska karaktärer inte skapat en mer mångfaldig bild av autism, utan snarast en ytligare och mer fördomsfull (McGrath 2). Även om representationens roll i skildringar av neurodivergenta liv är viktig, är det kanske bortom dessa som neurodiversitetsperspektivet bäst kommer till sin rätt. Våra frågor har därför varit inriktade på att söka resonans, snarare än representation. I konsten och litteraturen tycks detta vara en fruktbar väg. Representativa karaktärer och figurer riskerar att bli parodiskt tillyxade och pinsamt övertydliga, i synnerhet för dem som förväntas känna igen sig i dem (även om den tilltänkta läsaren/publiken ofta tycks vara majoriteten). Skulle neurodiversitetsbegreppet möjligen kunna användas på ett mer analytiskt sätt? Vilken kritisk potential finns i närmandet av kulturen och konsten från en annan synvinkel?

Vi vill inte förbigå representationens dilemma. De (van)föreställningar som florerar i kulturen och samhället har reella konsekvenser i människors liv och utan en kritisk blick på representation riskerar neurodiversitet att bli ett begrepp utan förankring. Under det redaktionella arbetet med detta tidskriftsnummer har vi blivit medvetna om att representationens skugga stadigt vilar över projektet. Vi är dock fortfarande intresserade av resonans, av hur fältet vidgas genom nya läsningar och fler röster.

Vi hade en önskan att bredda perspektivet, då mycket forskning specifikt rör autism, medan neurodiversitet innefattar många variationer av ickepatologiserade funktionssätt.

Det visade sig när de olika bidragen inkom, att autism fortfarande dominerar artikelförfattarnas intresse. Som en inledning till ett skandinaviskt samtal om neurodiversitet är det rimligt att ta avstamp i den inflytelserika amerikanska och europeiska autismforskning som finns, för att framöver vidga och bygga ut forskningsfältet.

Vad vi under det redaktionella arbetet identifierat som möjligheter är översättningen, formen och läsningen. Översättning som begrepp är något som återkommer i analyser av neurodiversitet i ett samhälle organiserat för neurotyper. Vilka översättningar måste ske till följd av det så kallade dubbla empatiproblemet, det vill säga de ömsesidiga svårigheter olika neurotyper har att förstå och känna med varandra (Milton). Hur och på vilket sätt är översättning möjlig? Likaså frågan om formen. Finns det en "neurodivergent form"? Riskerar den i så fall att endast identifieras som en modernistisk estetik, med sitt karaktäristiska idiom? Kanske är det ändå läsningen som har störst potential att gå från representation till resonans. Vilka neurodivergenta läsararter finns det? Hur kan nya läsningar vitalisera det litterära fältet och den humanistiska forskningen? En representationskritisk analys kan sättas i spel med verk som inte lånar sig till en entydig bild av neurodiversitet.

Neurodivergent resonans kan förstås som en händelse; en lättnadens identifikation, en avsaknad av neurotypiska tillrättalägganden eller igenkännandet av en gemenskap som inte nödvändigtvis namnges, men som upplevs. Utifrån en sådan resonans kan författare, forskare och läsare fortsätta skapa ytterligare resonansbotten. Kanske är det viktigt att resonans här förstås utifrån ett neurodivergent bottom-up-tänkande. Det vill säga att det inte i första hand handlar om att relatera till en helhetsbild (diagnos/representation) och utifrån den fylla i de neurodivergenta detaljerna, utan att med utgångspunkt i sinnesförnimmelser och associationer, mönster och detaljer upptäcka den resonans som uppstår.

Relation mellan olika neurotyper förutsätter i de flesta fall någon typ av översättning. I kommunikation, sociala situationer och fysiska miljö-

er uppstår språkförbistring och missförstånd, ibland total stumhet. Det dubbla empatiproblemet illustrerar svårigheten och den historiska ojämlikhet som gett den neurotypiska majoriteten tolkningsföreträde. I stället för en ömsesidig översättningsprocess hänvisas neurodivergenta till en översättningspraktik där majoritetens krav på förståelse och anpassning innebär ett utmattande sisyfosarbete. Den medicinska diskursen har å sin sida ofta översatt det neurodivergenta sättet att vara till diagnosmanualer som definierar detta vara i termer av brist och tillkortakommanden.

Om diagnoskriteriernas arbiträra funktion skriver Anna Grönlund i sitt bidrag till detta tidskriftsnummer. Grönlund menar att medicinska narrativ inte entydigt ska beskrivas som neurotypiska, men att biologins själva grundvalar måste "ses som flytande, komplexa, föränderliga och som föremål för potentiell påverkan utifrån." Så sett står det medicinska perspektivet i en översättningsrelation till det sociala och språkliga perspektivet. För att å ena sidan erkänna och förhindra ett visst lidande (sensorisk överkänslighet, smärta) och å andra sidan motarbeta ett annat (patologisering, förlegad kategorisering) bör ett etiskt ramverk för neurodiversitet befinna sig i glidningen mellan språkligt erkännande och kroppslig närvaro, menar Grönlund.

En sådan glidning kan skönjas i Jonas Ross Kjærgårds artikel om neurodiversitet och litteratur. I sin läsning av Sylvia Plaths "Tulpaner" lyfter Kjærgård fram den våldsamma synestetiska erfarenheten av en bukett tulpaner i ett sjukhusrum och det lyriska jagets ambivalens i förhållande till tid och rum, och dess förväntningar i en större politisk kontext. Översättningens glidning, förbindelser och förskjutningar, öppnar upp för nya förståelser av litteratur och neurodiversitet.

Översättning i bemärkelsen fruktbart utbyte mellan queerteoretisk analys och neurodiversitetstänkande har Ross Kjærgårds artikel gemensamt med Jenny Bergenmars bidrag om neurodivergenta släktskaper. Bergenmar lyfter framför allt fram förbindelserna mellan neurodivergens och trans, i att bära ett historiskt arv och söka sina referenspunkter och sammanhang. Neurodivergenta självbiografiska texter knyter an till historiska gestalter och berättelser. De upprättar ett släktskap som kan förstås utifrån resonans som ett metodiskt begrepp eller en möjlig läsart. Att röra sig mellan tider

och över generationer är ytterligare ett sätt att praktisera neurodivergent översättning.

Linus Nicolaj Carlsen riktar sig mot en kulturell neurotypisk fantasi om autism, så mjölkad på mening att "autistisk" snart är en död metafor. I sin artikel om autistiska konfigurationer skriver Carlsen att den metaforiska utsagan är en epistemologisk jonglering med skillnad och likhet, till exempel gestaltad i Lewis Mumfords "The Pentagon of Power". Autism-metaforen migrerar till att beteckna det moderna livet i stort, via två psykiatriskt bestämda föreställningar. Sådant går det att förstå de aspekter (representation/misrepresentation och historiska genealogier) av autism-metaforens segdragna, ännu inte helt döda existens som en översättning, där psykiatrins språk spiller ut över andra områden.

I Lasse R. Gammelgaards artikel om neurodivergens och tecknade serier finns ett annat, mer intimt, översättningsarbete gestaltat. Där närmar sig en serietecknare sin dotters autistiska värld, det vill säga närmar sig hennes multimodala kännande-tänkande genom serieformens multimodala form. En översättning som naturligtvis vänder sig utåt, mot läsaren, som den tredje instansen i korskommunikationen neurotyper emellan.

Gammelgaards artikel aktualiserar alltså även *formens* potential för neurodivergent berättande som utmanar patologiska perspektiv. Utifrån ett neurodivergent vara i världen, sådant det beskrivs och gestaltas inifrån (och i översättning), är form en central förståelsehorisont. Preferensen för sensoriska förnimmelser, för icke- eller mellankategoriska uttryck, för språk som materialitet kan förstås som neurodivergenta konstnärliga manifestationer. En grundkurs i skrivande för neurodivergenta studenter som gavs hösten 2022 på HDK-Valand (vars antologi recenserar i detta nummer) vittnar om intresset för form som utmärkande för de texter som skrevs under kursens gång. Utmärkande, men inte uteslutande. Att påvisa någon särskild neurodivergent estetik låter sig inte göras. Däremot kan resonans precis lika gärna uppstå i förhållande till det konstnärliga uttrycket i ett verk som till ett biografiskt berättande eller historisk representation.

I Ann-Marie Tung Hermelin och Anna Nygrens dialogiska essä, som rör både översättning och läsning, är formen betingad av allt annat. Av ärendet, av författarna, av neurodivergens. En orkeslöshetens etik och es-

tetik formuleras i en formmässig och dialogisk tillit. Den karaktäriseras av en associativ energi som går på tvärs mot orkeslösheten. Genom ordlekar, affekter, missförstånd tar texten form som en poetik vilken iscensätter det neurodivergenta parallellvarandet/lekandet. Orden är lådor, eller fungerar som en trollkarls hatt. "Det låter kanske konstigt att tänka på språkens relationer såhär, men för den som dom kallar konstig, så kan det vara, viktigt, och därför vill vi, tro att det är värdefullt."

Form är avgörande. Men som Tung Hermelin och Nygren skriver: "Eftersom neurodivergenta skrivformer och översättningar enligt oss redan finns, är det primära behovet inte att identifiera dessa skrivpraktiker, utan snarare att urskilja en neurodivergent läsart."

Läsning i betydelsen kritik behandlas i Thomas Husted Kirkegaards artikel om musikanalys. Två inflytelserika musikteorier, Schenkeranalys och funktionsanalys, diskuteras utifrån *disablist musical theory*. Husted Kirkegaards analys ger för handen att en studie av stilistiska normer alltid är behäftad med kulturella föreställningar och att ableistiska diskurser präglar sökandet efter "sunda" strukturer. Neurodiversitetsbegreppet kan då bidra med en förnyelse av analysstrategierna. Artikeln föreslår en läsart som uppmärksammar det som tidigare har tolkats som något som ska övervinnas/botas. En sådan läsning, eller motnarrativ, pekar mot andra sätt att förstå harmonier och analysera musik.

Ross Kjærgård föreslår också en neurodivergent blick på världen, det vill säga på det kroppsliga mötet mellan subjekt och värld. I litteraturens arbete med bespråkligande av sinneserfarenheter finns en fenomenologisk koppling till den neurodivergenta erfarenheten. En känslomässig följsamhet, besjälandet av omvärlden och associationer som bryter sig ur ett vanemässigt normativt språkbruk kan känneteckna ett neurodivergent vara eller ett poetiskt modus, beroende på hur (och vem) som läser.

NYA LÄSNINGAR GENERERAR FLER NYA LÄSNINGAR

Som Jenny Bergenmar visar med fallet Coppélia i sin artikel, går det att göra läsningar som förhåller sig till och skapar resonans. De slentrianmässiga karikatyrer, "lukrativa spektakel" som bygger på stereotypa föreställningar förnyar inte förståelsen av neurodivergens. Men genom att läsa autism som

performans snarare än representation möjliggörs en kreativ mötesplats för neurodivergenta subjektiviteter. Liksom Tung Hermelin och Nygren pekar Bergenmar mot nya läsarter som kan praktiseras på olika sätt. Sökandet efter neurodivergent släktskap är ett aktivt skapande, ett görande av resonans, som i sin tur får följdverkningar. Nya läsningar genererar fler nya läsningar och bidrar till ett världsskapande, en neurodivergent kultur som ifrågasätter och förändrar vad som blir läsbart, relevant och rentav självklart. Vad ett sådant världsskapande kan komma att innebära för läsningar i offentligheten vet vi inte. Men kanske skulle de närmast tvångsmässiga reservationerna så snart neurodivergens kan anas i ett verk bli lite genant? En kritikers lättnad över att författaren till en roman inte delar "tidens fäbless för att döpa människor i diagnosernas dopfont" (Malm) har vid första anblicken mycket gemensamt med neurodiversitetsrörelsens invändningar mot diagnostik. Men sett som del av ett mönster bidrar sådana kommentarer till att tysta och förminska betydelsen av neurodivergens så snart den uppträder som skillnad. Det är motsvarigheten till den "färgblindhet" som kritiserats inom kritisk rasteori. Genom att gång på gång slå fast att alla är lika/speciella undanröjs neurodivergentas levda erfarenheter i ett neurotypiskt samhälle, som något kulturen inte behöver befatta sig med. Neurodivergenta läsningar är ett svar på den typen av neurodivergensblindhet. En motkultur av neurodivergenta översättningar, former och läsningar har potential att skapa resonans för fler, i fler sammanhang. Till en sådan kultur hoppas vi att detta tidskriftsnummer ska bidra.

Numret avslutas med en recensionsdel som relaterar till temat, samt ett samtal med författaren Jonas Eika, som ligger utanför temat, med anledning av hans roman *Åben himmel*.

God läslust!

LITTERATUR

Bratt, Anna. "Ensamhet, inte autism, kan förklara våldsbrott." *Dagens Nyheter*, 14 feb. 2025.

Ghannad, Navid. "Väldets rötter finns i samhället, inte i diagnoser." *Sydsvenskan*, 7 feb. 2025.

Malm, Victor. "Det går knappt att läsa när han mördar pojken." *Expressen*, 3 sep. 2025.

- McGrath, James. *Naming Adult Autism: Culture, Science, Identity*. Rowman & Littlefield International, 2017.
- Milton, Damian E. M. "On the Ontological Status of Autism: The 'Double Empathy Problem.'" *Disability & Society*, vol. 27, no. 6, 2012, pp. 883–887.
- Mirjamsdotter, Sofia. "Det finns inget samband mellan heilande och autism." *Västerbottens-Kuriren*, 28 jan. 2025.
- Sandberg, Anki. "Attentions kommentar angående skolskjutningen i Örebro." *Riksförbundet Attention*, 6 feb. 2025.
- Spangsberg Hansen, Allan och Østerlin Kock, Thomas. "Mor til Fields-gerningsmand: – Det er et tungt ansvar, han skal leve med." TV 2, 11 juni 2023.

NEURODIVERSITET OG LITTERATUR

Lykkens fænomenologi, sansningernes politik og Sylvia Plaths tulipaner

Nu sprænges jeg i stykker, der flyver omkring som køller.
En vind af en sådan voldsomhed
Vil ikke tåle nogen tilskuere: Jeg må skrike.

— Sylvia Plath, "Elmetræ"¹

I *The Promise of Happiness* diskuterer Sara Ahmed den psykologiske lykkeforsknings begreb om *flow*. *Flow*, skriver begrebets bagmand, er navnet på en tilstand, hvor "et menneskes krop eller sind strækkes til det yderste i en villet bestræbelse på at udføre noget vanskeligt og værdifuldt" (Csíkszentmihályi citeret efter Ahmed 28). For de fleste er den mest lykkebringende aktivitet ikke, sådan som man måske kunne tro, den passive afslapning, men derimod oplevelsen af at skulle anstrenge sig for at gøre noget, man finder værdifuldt, og af at lykkes med det. Ahmed anerkender *flow*-begre-

1 Gennem hele artiklen henviser jeg til Peter Laugesens danske oversættelse af *Ariel*, men flere steder har jeg justeret oversættelsen for at komme så tæt på den originalsproglige ordlyd som muligt. "Elmetræ" findes på både dansk og engelsk i Plath, *Ariel* 43-44, 132-133.

bet og fortolker det som en "nær relation mellem krop og verden", som en beskrivelse af "lykkens fænomenologi" (29). At være i *flow* er følelsen af at være i *sync* med verden, af at man handler og lykkes i den. Udgangspunktet for hendes bog er ikke desto mindre en interesse for de individer, der "ikke er 'i flow'", og som "oplever verden som fuld af modstand" og som "forhindring snarere end befordring" (29). "Verden", skriver hun med en rumlig metafor, "'huser' [simpelthen] nogle kroppe bedre end andre", og der er derfor "brug for en gentænkning af lykke med fokus på, hvordan det er at føle sig stresset af netop de livsmåder, der lukker nogle og ikke andre kroppe ind i rummets flow" (29).

Denne artikel henter inspiration i Ahmeds fænomenologisk orienterede analyse af subjektets modstandsfulde møde med verden. Men hvor Ahmed fokuserer på køns-, seksualitets- og migrationsminoriteters erfaringer, forskyder jeg opmærksomheden i retning af neurominoriteter, det vil sige individer, som oplever sig marginaliseret i mødet med institutioner og fællesskaber, der er indrettet efter neurotypiske behov. Siden slutningen af 1990'erne har en voksende skare af personer med og uden psykiatriske diagnoser (typisk autisme og/eller ADHD) identificeret sig med neurodiversitetsbevægelsen og arbejdet for at udvikle et sprog for neurologisk anderledeshed og dens sociale dynamikker. Det sprog og den tankegang omtales gerne som neurodiversitetsparadigmet, og det har i dag spredt sig i en grad, så det ikke alene er en socialt indigneret bevægelse, men også et kritisk vokabularium, som kulturteoretikere har taget til sig. Mit ærinde i det følgende er at præsentere neurodiversitetsparadigmet og reflektere over, hvordan det kan bringes i frugtbar dialog med litteraturvidenskaben. Til det andet punkt knytter der sig flere principielle vanskeligheder – hvordan undgår man at diagnosticere forfattere og/eller deres tekster? Hvordan kommer man længere end rene repræsentationsstudier? – og dem vil jeg med inspiration fra bl.a. Ahmed forholde mig til principielt, men også mere lavpraktisk i en næranalyse af Sylvia Plaths digt "Tulipaner". Jeg har ikke valgt Plath på grund af hendes biografiske historie med depression og selvmord, men på grund af hendes sanseligt fokuserede beskrivelser af en krop, som er alt andet end i *flow* med verden. En krop, som kan springe itu og flyve omkring i en voldelig storm af køller for at bruge det suggestive

billede fra digtet "Elmetræ". Mit forslag i det følgende er at tilgå krydsfeltet mellem litteratur og neurodiversitet gennem en politiseret forståelse af felternes delte interesse for sansning, for det kropslige møde mellem subjekt og verden.

Men hvorfor, kunne man spørge, overhovedet beskæftige sig med neurodiversitet? Mit litteraturvidenskabelige svar på det spørgsmål udvikler jeg gennem artiklen, men her kommer først et politisk svar:

I 2022 viste en rapport, at 25 % af de indsatte i engelske fængsler havde enten diagnosticeret eller udiagnosticeret ADHD. Til sammenligning vurderer man, at kun 2-4 % af den generelle befolkning har ADHD, hvilket gør, at forekomsten af personer med ADHD er cirka ti gange højere i fængslerne end udenfor ("ADHD in the Criminal Justice System" 1; Chapman 9).² Et dansk studie fra 2017 har draget lignende konklusioner. Blandt en gruppe af 18.798 personer med ADHD, som forskerne fulgte i en periode, blev 12 % fængslet, mens kun 3,5 % af kontrolgruppen af personer uden ADHD blev det (Berger et al. 6). Samme studie konkluderer, "at ADHD er associeret med mellem 50-70 % øget risiko for fornyet dom blandt personer, der har en betinget dom eller en fængselsdom" (Berger et al. 6). Et andet dansk studie viser, at personer med en diagnosticeret autismspektrumforstyrrelse har tre gange højere selvmordsforsøgs- og selvmordsratio end andre danskere, når der justeres for køn, alder og tidsperiode (Kølves et al.). Et studie fra 2021 viste endelig, at kun 22 % af Englands autistiske befolkning var i beskæftigelse på undersøgelsestidspunktet (Chapman 114-115). Med andre ord: Neurodivergente personer har markant højere risiko end neurotypiske for at komme i fængsel, for at ryge tilbage i fængsel efter løsladelse, for at blive arbejdsløse og for at begå selvmord. Det er uretfærdigt, og det burde være en politisk prioritet at ændre de statistikker.

2 Rapporten har givet anledning til en metodisk diskussion inden for feltet, hvor et kritisk metastudie fra 2024 på baggrund af andre inklusionskriterier vurderer, at forekomsten af personer med ADHD kun er tre gange højere i fængslerne end udenfor (Fazel og Favril).

HVAD ER NEURODIVERSITET?

Med Nick Walkers definition er neurodiversitet betegnelsen for "diversiteten blandt menneskelige bevidstheder, de uendelige neurokognitive funktionsmåders variation inden for vores art" (Walker 34). I praksis har den specifikt autistiske erfaring domineret begrebets udvikling, men egentlig er ordet neurodiversitet et forsøg på at italesætte diversitet på det neurokognitive område, ligesom man kan tale om eksempelvis biodiversitet på planteverdenens domæne. Det beslægtede skel mellem neurotypiske og neurodivergente personer betegner dem, hvis neurokognitive funktionsmåde er og ikke er i overensstemmelse med den måde, de fleste af samfundets institutioner er indrettet på (Walker 38-42). Det særlige ved neurodiversitetsbegrebet og dets beslægtede termer er, at her ikke er tale om diagnostiske kategorier udviklet af psykiatriske eksperter, men derimod om ord, som en marginaliseret gruppe har udviklet for at forstå og forandre deres egen situation.³

I dag, knap tredive år efter neurodiversitetsbegrebet blev udviklet, befinder bevægelsen sig stadig i krydsfeltet mellem at ville forandre og at ville forstå, mellem aktivisme og forskning. Der er imidlertid også kommet flere brydningsflader til syne inden for feltet. Informeret af forskning i forbindelserne mellem hjernen og resten af kroppen har nogen foreslået at fokusere på bredere forankrede "bodyminds" i stedet for at fastholde det snævre neurokognitive perspektiv (Frazer-Carroll 8-9). Andre har undersøgt de intersektionelle spørgsmål, der opstår, når forskere og aktivister sammenligner den sociale udgrænsning af neurodivergente med den, andre grupperinger oplever på grund af hudfarve, køn, klasse eller seksualitet (Walker, *Neuroqueer Heresies* 36; Yergeau 5; Loftis, "Dear Neurodiversity Movement" 24). En yderligere brydningsflade handler om betydningen af specifikke ordvalg. Mens hele feltet er forankret i en socialkonstruktivistisk tradition og altså er bevidst om, at sprogbrug har realpolitiske konsekvenser, så fører dén intellektuelle erkendelse til forskellige praktiske og strategiske konklusioner: fra Walkers kontante kritik af det "autistfobiske

3 Se Botha et al. for en god redegørelse for neurodiversitetsbegrebets og -bevægelsens ophav.

bigotteri", der gemmer sig bag det omdiskuterede "person-first-language"⁴ (Walker 91-103), over Frazer-Carrolls diskussion af de lokale, historiske og politiske forskydninger, som både specifikke diagnoser og bredere betegnelser som "galskab" og "mental sygdom" har undergået (Frazer-Carroll 7) til Loftis' opfordring til at udvikle en mindre "vred retorik" for ikke at støde potentielle allierede i kampen for neurokognitiv lighed fra sig (Loftis, "Dear Neurodiversity Movement" 27).

I *Empire of Normality* (2023) forskyder Robert Chapman diskussionen om neurodiversitet endnu en gang. De argumenterer for (Chapman bruger pronominerne de/dem), at de sidste årtiers neurodiversitetsaktivisme hovedsageligt er sket inden for et "liberalt, rettighedsbaseret rammeværk", som nok har ført nogle forbedringer med sig, men som ikke desto mindre synes grundlæggende afmægtigt i mødet med de eksklusions- og ulighedspraksisser, der fortsat gælder i uddannelsessystemet, på arbejdsmarkedet, i retsvæsenet og så videre (Chapman 7). På den baggrund foreslår de en "neurodivergent marxisme", der i højere grad integrerer analysen af den moderne kapitalisme i forståelsen af neurodiversitet. Chapman pointerer, at mens der på Marx' tid foregik én type udbytning og fremmedgørelse af lønarbejderen, så foregår der i dag en anden. 1800-tallets arbejder blev fysisk nedslidt og fremmedgjort af industriarbejdets uendelige repetitioner, men i dag "udøver mange arbejdere kognitivt, opmærksomhedskrævende og emotionelt arbejde", som sygeliggør på en anden måde (Chapman 14). Det moderne arbejdsmarked og dets idealer om omstillingsparathed, personlig netværksskabelse og koncentreret skærmarbejde stiller med andre ord en ny type krav til lønarbejderen og udgrænser i samme nu personer, som har vanskeligt ved at koncentrere sig, når de modtager mange forskelligartede indtryk, som er utrygge ved at skulle forholde sig (halv)personligt og (halv)venskabeligt til professionelle bekendtskaber eller som foretræk-

4 Person-first-language er betegnelsen for den ofte sikkert velmenende tendens til at omtale autister som "personer med autisme" i stedet for simpelthen autister. For Walker og mange andre afslører den sprogbrug en forestilling om autisme som defekt, og han spørger provokerende, om man på tilsvarende vis kunne forestille sig at tale om "personer med sorthed" eller "personer med homoseksualitet".

ker at dygtiggøre sig inden for ét felt eller én arbejdsmetode i stedet for at skifte fra ét til det næste.

Chapmans kapitalismeanalyse trækker eksplicit på Franco "Bifo" Berardis arbejde, men den er også kompatibel, mener jeg, med både Boltanski og Chiapellos *Kapitalismens nye ånd* (1999) og Alain Ehrenbergs *Det udmattede selv* (1998). Den udmærker sig imidlertid ved at kunne forklare, hvorfor antallet af autismediagnoser i England steg med 787 % mellem 1998 og 2018 (Chapman 1), og hvorfor antallet af engelske børn, der tager ADHD-medicin, steg med mellem 300 og 400 % mellem 1992 og 2013 (Chapman 116).

Pointen er ikke, at disse problemer ikke eksisterede forud for post-fordismen, eller at sådan noget som autisme eller ADHD ikke er virkelige handicaps [disabilities]. De er lige så 'virkelige' som diabetes eller demens. Men mens eksisterende typer vanskeligheder eller handicap i nogen grad bunder i atypiske neurologiske udviklinger, så blev mange af dem kraftigt forstærket i denne fase af kapitalismen. Træk, som tidligere var relativt fredsommelige, blev nu associeret med en grad af handicap, mens andre træk, som før kun var minimalt handicapgørende, nu blev det i meget høj grad. (Chapman 117)

Det er vigtigt for Chapman at understrege, at autisme og ADHD eksisterer, og at her for mange personer er tale om svære lidelser, der kræver pædagogisk, medicinsk og/eller økonomisk støtte. Generelt er Chapman kritisk over for antipsykiatribevægelsen og dens arv, fordi den i sin berettigede iver efter at kritisere urimeligt indrettede psykiatriske institutioner samtidig problematiserede selve eksistensen af psykisk sygdom. Også i dag er tvivlen om, hvorvidt ADHD og autisme overhovedet findes, udbredt, og hvis Chapman på den ene side ønsker at mane den uberettigede tvivl til jorden, ønsker de på den anden side samtidig at understrege, at de træk, der kan diagnosticeres som autisme eller ADHD, i særlig grad bliver problematiske eller handicapgørende i mødet med en kapitalisme, som stiller krav om fleksibilitet, omstillingsparathed, netværkskompetencer og opmærksomhed – alt det, med andre ord, som den opmærksomhedsforstyrrede og/eller autisten har svært ved at honorere.

NEURODIVERSITET OG LITTERATUR

Når litterater har spurgt, hvordan neurodiversitetsparadigmet og litteraturvidenskaben bedst kan befrugte hinanden, har svaret gerne taget udgangspunkt i begrebet om repræsentation.⁵ Undersøgelsen er med andre ord begyndt som et studie af, hvordan litterære værker har portrætteret navnlig autistiske karakterer. Loftis præsenterer således sin bog *Imagining Autism: Fiction and Stereotypes on the Spectrum* (2015) som et studie af "forholdet mellem litterære repræsentationer af autisme, kulturelle stereotyper, autistisk kultur og *disability* identitetspolitik" (Loftis 2).⁶ Med udgangspunkt i analyser af "litterære karakterer, der tydeligt er præsenteret som værende på autismespektret, og karakterer som brede læserskarer har mistænkt for at være autistiske", kan hun identificere et antal stereotype fremstillinger af autister: fra "savante" og "supercrups" over "rumvæsener" og "robotter" til "excentriske genier" (Loftis 16-17).

Det er en klassisk indvending imod repræsentationsstudier, at de ikke lader de repræsenterede selv komme til orde, men i stedet fokuserer på andres fortællinger om en given befolkningsgruppe. En sådan kritik ville være malplaceret i Loftis' tilfælde, fordi hun præsenterer sig som autistisk forsker og flere steder bringer egne erfaringer i spil med og imod de stereotyper, hun analyserer. Ikke desto mindre går retorikeren Yergeau, der også præsenterer sig selv som autist, et skridt videre i *Authoring Autism: On Rhetoric and Neurological Queerness* (2017). Yergeau er ikke litterat, men også de

5 For overskuelighedens skyld generaliserer jeg en smule her, og der er naturligvis undtagelser fra den regel, jeg skitserer, se f.eks. Rodas.

6 Handicap er i mange tilfælde den gængse danske "oversættelse" af *disability*, men inden for *disability studies* og neurodiversitetsparadigmet spilles der ofte på en flertydighed i det engelske ord, som er vanskelig at oversætte. Walker skelner, ligesom mange andre, således mellem en medicinsk og en social model i sin forståelse af *disability*. Indenfor den første "refererer *disability* til en svækkelse eller defekt, som ses som lokaliseret i et individs krop og/eller hjerne". I den sociale model, til gengæld, betyder "*disabled* det modsatte af *enabled*". Samfundet er indrettet, så det imødekommer nogle mennesker med et bestemt sæt af træk, behov og evner. Disse privilegerede mennesker er *abled* eller *enabled*" (Walker 61). Se Meyer 58-59 for en diskussion af begrebets uoversættelighed til dansk og Dahl og Falster for et nyere studie, som i nogle tilfælde oversætter *disability* til handicap.

(Yergeau bruger pronominerne *de/dem*) arbejder på et repræsentationsniveau, når de skriver, at samtidige medicinske og kulturelle diskurser om autisme, disse "lortenarrativer", grundlæggende er "retoriske projekter", der "forstår neuroqueerness som en sammenhørende serie af komplekse sociale svækkelser" (Yergeau 3-4). Autismenarrativernes påstand om forbundne svækkelser, fortsætter Yergeau, tænkes at "påvirke områder som relationsdannelse, intention, følelse, seksualitet, kønsidentitet og sansning – ja faktisk alt det, man kunne tænkes at skulle bruge for rigtig at kunne kalde sig en person" (Yergeau 4). Autismenarrativerne er med andre ord "dehumaniserende" (Yergeau 15, 19), og i sit forsøg på at modgå dem foreslår Yergeau en type af autoetnografisk skrift – eller rettere: en "autisttext" eller en "autistetnografi" (Yergeau 24, 26) – som kan give stemme til den autistiske erfaring. Mens der altså hos Loftis er ansatser til at lade det personlige, autistiske perspektiv bryde ind i studiet af litteraturens stereotype repræsentationer af autisme, så er projektet hos Yergeau at gå længere ad den vej for dermed at dekonstruere de dehumaniserende narrativer om autisme i samme nu, som de præsenteres og analyseres.

Det repræsentationskritiske arbejde er nødvendigt og endnu ufærdigt, men her er mit ærinde at foreslå en anden tilgang til krydsfeltet mellem litteratur og neurodiversitet. Betragtet med litteraturvidenskabelige briller foregår repræsentationskritikker typisk på et karakter- eller diskursniveau, og de tilgår gerne litteraturhistorien som et reservoir af mere eller mindre bedagede stereotyper. Den slags er de litteraturhistoriske arkiver rig på, men de gemmer også på meget andet, herunder, med Ahmed, beskrivelser af kroppe, som kun dårligt huses i verden. Som jeg skal vise nedenfor, handler Sylvia Plaths digt "Tulipaner" netop om et friktionsfyldt møde mellem subjekt og verden, men i hendes digt manifesterer friktionen sig gennem nogle voldsomme og overvældende sansninger. Heri ser jeg en vigtig lighed mellem hendes digt og neurodivergente erfaringer af sansemæssig overvældelse. Og med et fokus på sansning – subjektets kropslige møde med verden – ser jeg videre en mulighed for at bygge bro mellem neurodiversitetsparadigmet og litteraturvidenskaben på en måde, hvor litteraturens sprogliggørelse af detaljerede sanseerfaringer kan komme til sin ret, og hvor man kan fastholde, at sansninger kan være overvældende,

men også potentielt åbne for en meget fintmasket registrering af og tilstedeværelse i verden.

Ser man imidlertid først på sansning fra et neurodiversitetsperspektiv, har jeg allerede berørt den generelle forbindelse, Chapman iagttager mellem neurodiversitet og et samfund, der stiller forandrede krav til vores opmærksomhed. I en teknologisk og kommercialiseret opmærksomhedsøkonomi bliver "sensorisk over-modtagelighed" eller "sensoriske processeringsvanskeligheder" (Chapman 115, 117) et problem snarere end en ressource. Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at flere af de neurodivergente forskere, jeg trækker på i denne artikel, herunder også Chapman, faktisk omtaler sansemæssige forhold, når de bringer egne erfaringer i spil i deres analyser; når de, med Yergeau, skriver "autistetnografisk". I sin beskrivelse af en vanskelig barndom hedder det hos Chapman: "Jeg oplevede konstant sensoriske processeringsproblemer, der forhindrede min læring. Mine erindringer om skolelektioner handler især om at prøve at kæmpe mig igennem sansemæssige bombardementer i forsøget på overhovedet at høre lærerens stemme" (Chapman 1). Senere lyder det: "Jeg kæmper med skarpt lys og støj, jeg hader rokkende eller spinnende bevægelser, jeg kan ikke fungere i store grupper, hvor der er mange konkurrerende lyde, og min lugtesans overmander mig ofte" (Chapman 115).

I *Imagining Autism* åbner Loftis med en beskrivelse af en hverdagslig situation, hvor hun har sat sig for at se en ubehagelig Youtube-video om et emne, hun føler sig nødsaget til at forstå: "Efter nøje at have sikret mig at lydstyrken var skruet helt ned (høje lyde skræmmer mig, selv når de kommer fra min egen computer), klikkede jeg på videoen" (Loftis 1). I en anden tekst beskriver Loftis sin lede ved at måtte iføre sig sine "inderligt ukomfortable, neurotypisk påkrævede sko" for at kunne varetage sit job som lektor i engelsk litteratur på en kulturelt acceptabel måde (Loftis, "Dear Neurodiversity Movement" 27). Den sansemæssige sensitivitet er altså et genkommende træk i forskningslitteraturens autistetnografiske passager, og den bliver også italesat af Yergeau på et tidspunkt, hvor de samtidig synliggør, hvorfor sansning og sanseforskellighed er centralt for neurodiversitetsbevægelsen.

Mange steder i denne bog vender jeg mig mod det hyperbolske, og de narrativer, jeg skaber om medicinske historier, beretter om intense, sanse-følte oplevelser af dehumanisering. For at være mere præcis: Det, jeg her kalder hyperbolsk, er ikke min hyperbel for hyperbolsk forudsætter en fælles, og ofte neurotypisk, referentialitet. [...] Det, som handicappede [disabled] subjekter kan opleve som trivielt og hverdagsagtigt, kan ikke-handicappede [non-disabled] subjekter opleve som hyperbolsk, og vice versa. Den slags er ikke så meget retoriske forhandlinger, som de er sensoriske eller perceptuelle forhandlinger [...]. (Yergeau 9)

Mennesker sanser og bearbejder sansninger forskelligt. Ud fra én betragtning er der tale om en retorisk forhandling, når vi diskuterer, om støj-niveauet i en beboelsesejendom eller et klasselokale er "for" højt eller ej, men for Yergeau er det vigtigere at påpege den sensoriske forhandling, som også er på spil i den type af diskussion. Her vil det udtalte udgangspunkt, det Yergeau kalder diskussionens referentialitet, gerne være flertallets tærskel for en acceptabel volumen eller et behageligt lysniveau. I et neurodiverst fællesskab vil den referentialitet imidlertid ikke være fælles og dermed, skriver Loftis i en sammenlignelig passage, kan autisme udfordre vores forståelse af bevidsthed, perception og selve ideen om en fælles virkelighed:

Sansemæssige sensibiliteter (f.eks. intense reaktioner på skinnende lys, høje lyde eller tætbe-færdede steder) kan betyde, at to personer (en autistisk og en neurotypisk) kan opholde sig på samme sted, men have fuldstændigt forskellige perceptioner af aktiviteten på det sted. Ingen af dem lider af vrangforestillinger. Ingen af dem har sensoriske svækkelser. Og dog stiller den radikale forskel mellem det, de perciperer, spørgsmål ved selve grundlaget for at tale om en delt virkelighed (Loftis 12).

Hvis Ahmeds kritiske analyser har vist, at man på baggrund af køn, seksualitet og farve kan være på kant med rummets flow og normative lykkeforestillinger, så betoner Loftis, Chapman og Yergeau, at neurominoriteter kan opleve social udgrænsning på grund af atypiske sanseapparater eller sensoriske processeringsproblemer. Heri gemmer sig et element af sansningernes politik: I overensstemmelse med hvilke sensoriske sensibiliteter indrettes fælles rum til eksempelvis arbejde og læring? Og med hvilke typer af sociale konsekvenser? Udover de her nævnte kommer naturligvis andre politiske udfordringer, blandt andet det sociale stigma, der altid ledsager anderledes adfærdsformer, men i det følgende vil jeg fastholde fokus på

sansning, fordi sansning, mener jeg, befinder sig præcist i krydsfeltet mellem neurodiversitet og litteratur.

Hvis det er for generaliserende en påstand, at litteraturen *som sådan* er optaget af at finde sprog for ikke-sproglige sanseerfaringer, så kan i hvert fald passager i mange litterære værker læses som forsøg på at benytte sproget som middel til at gøre subjektive og særegne sanseerfaringer forståelige for andre. Inspireret af Ahmeds begreb om "ulykkens arkiver" (29), det vil sige summen af kulturelle vidnesbyrd om uoverensstemmelser mellem subjektive erfaringer og normative lykkefordringer, tænker jeg på litteraturhistoriens eksempler på sanseformidling som en slags arkiv over skæve, sære, forfærdende og vidunderlige sanseerfaringer. Det arkiv er tilgængeligt for nysgerrige undersøgelser af andre måder at opleve verden på, og det kan dermed være en vigtig ressource i arbejdet med at anskueliggøre, hvad det vil sige, at vi sanser verden radikalt forskelligt. Jeg medgiver, at litterære næranalyser sjældent ændrer verden, men ideen i det følgende er ikke desto mindre at analysere Plaths "Tulipaner" med henblik på at forstå den overvældende sansesituation, digtet sprogliggør. Ved at læse efter litteraturens gengivelser af særegne sanseerfaringer håber jeg, det er muligt at bidrage til løsningen af den udfordring Loftis-citatet foroven antyder, nemlig at styrke "grundlaget for at tale om en delt virkelighed", selv når det synes som om, vi befinder os i forskellige verdener (Loftis 12).

SYLVIA PLATH OG DEN OVERVÆLDENDE SANSNING

"Tulips" indgår i Plaths posthumt udgivne *Ariel* (1965) og består af ni strofer med hver syv urimede vers.⁷ Digtets lyriske jeg er sengeliggende, tydeligvis hospitalsindlagt, da digtet omtaler både anæstesilæger, kirurger og anonyme sygeplejersker. Sygeplejerskerne kommer og går, som "måger passerer ind over land i deres hvide kapper, / Mens de gør ting med deres hænder, den ene præcis som den anden". Med deres upersonlige tilstedeværelse og mågehvide kapper bidrager sygeplejerskerne til optegnelsen af det, man med Cleanth Brooks kan kalde et "plan" i digtet (Brooks 16). Det vil i den-

7 "Tulipaner" findes på både dansk og engelsk i Plath, *Ariel* 34-35, 124-125.

ne sammenhæng sige en stemning eller dimension i digtet, der opbygges gradvist af forskellige sproglige elementer, og som står i kontrast til andre elementer. Dette plan er tomt, sansebedøvet og afskåret fra verden, og til dets optegnelse bidrager også den "følelsesløshed", som følger af anæstesi-lægens "lysende nåle", og den "stilhed" og "indesneede" vinterfornemmelse, som rummets "hvide vægge" vækker hos det lyriske jeg. Her i vinterland-skabet kan det lyriske jeg konstatere: "Jeg er ingen". Og hun har da også "givet slip" på både sine besiddelser (sit "testel", sit "sengelinnet" og sine "bøger") og på sine "kærlige forbindelser".

Man kunne måske tro, at digtets beskrivelse af den sanselige følelses-løshed er skildret negativt eller indgår som del af en kritik af et fremmed-gørende hospitalsvæsen, men sådan er det ikke. Til oplevelsen af bedøvelse og af at være "ingen" knytter sig tværtimod en "fredfuldhed" og en "renhed", som det lyriske jeg efterstræber.

Jeg ville ikke have blomster. Jeg ville bare
Ligge med opadvendte hænder og være helt tom.
Så frit det er, du aner ikke hvor frit –
Freden er så stor, at det svimler for en,

Fredfylden er en fuldstændig passivitet, en tomhed og en afkobling fra verden, som et par vers senere bliver sammenlignet med dødens fred. Det er et motiv, man genfinder i Plaths roman *The Bell Jar* (1963), hvor hovedper-sonen Esther efter at have gået gennem "det jazzede og hektiske New York" lægger sig i et badekar og lader sine omgivelser skylle væk: "alle opløser sig og glider bort, og ingen af dem betyder længere noget. Jeg kender dem ikke, jeg har aldrig kendt dem, og jeg er meget ren" (Plath, *Glasklokken* 29). I badekarret renser hun sig for både det smuds, hun i konkret forstand har fået på sig ved at vandre gennem sommernatten og i overført forstand ved gennem hele aftenen at have været udsat for overvældende sanseind-tryk. Mens badet i *The Bell Jar* forvandler al snavsens "til noget rent" (Plath, *Glasklokken* 29), så bryder de uønskede blomster i det første af de fire cite-rede vers fra "Tulips" omvendt forstyrrende ind i den vinterlige fredsom-melighed. Digtet og romanen deler altså kontrasten mellem det rene og det hvide på den ene side og de forstyrrende, overvældende sanseindtryk

på den anden, og i digtet vokser intensiteten af den kontrast gradvist, men den introduceres faktisk allerede i digtets første vers: "Tulipanerne er for pirrelige, det er vinter her". De tulipaner, som har givet digtet sit navn, er den mest invasive kontrast til det sansebedøvede, vinterhvide plan.

Her kan man for et øjeblik standse op og hæfte sig ved digtets uvante hierarki mellem opvakte og bedøvede sanser. I *Sensory Experiments: Psychophysics, Race, and the Aesthetics of Feeling* (2020) analyserer Erica Fretwell det sene 1800-tals sansefilosofi og dens udbredelse i en senere amerikansk populærkulturel sammenhæng. Hun viser blandt andet, at den indflydelsesrige psykofysiker Gustav Fechner nok advarede mod en "nervøs sensitivitet", der gjorde, at en persons nerver blev "overdrevet affekteret af og modtagelig over for ydre påvirkning" (Fretwell 15). Han gjorde imidlertid samtidig gældende, at det var til menneskets eller "organismens" fordel at kunne differentiere og fortolke de fineste "sensoriske stimulationer", fordi perceptionen af "komplekse sensoriske strukturer [...] afstemmer dets interne processer med det ydre miljø". (15-16). "Sansemæssig følsomhed", skriver Fretwell om måden Fechners ideer kom til at cirkulere i den efterfølgende periode, "skaber menneskelig udvikling ved at bringe det indre liv og den ydre verden i mere perfekt forbindelse med hinanden" (16). Det er magtpåliggende for Fretwell at vise, hvordan Fechners ideer om sanseevnens eller den "perceptuelle sensitivitets" evolution blev flettet ind i periodens racistiske tankegods (gæt selv hvilke befolkningsgrupper, der antoges at have de fineste sanseapparater), men i denne sammenhæng kan man konstatere noget andet. Mens Fechner baner vejen for en genkendelig ide om, at fintmaskede sanseapparater vidner om en særlig tæt forbindelse mellem subjekt og verden, så synes Plaths lyriske jeg omvendt at være på linje med neurodivergente forskere som Yergeau, Loftis og Chapman, når hun betoner sanseindtrykkenes uvelkomne intensitet. Det åbne sanseapparat producerer her mere friktion end flow mellem subjekt og verden.⁸

Når hospitalspatienter som det lyriske jeg i "Tulipaner" modtager en blomsterbuket, er det vanligtvis udtryk for en omsorgsgestus fra de

8 Se Edgar for et alternativt og mere positivt turneret bud på, hvordan man kan forstå sammenhængen mellem neurodivergens, tid og flow.

nærmeste og for et ønske om at påminde den syge om livet, farverne og genopblomstringens mulighed. I digtet er tulipanerne imidlertid alt for levende, og de giver anledning til en type af overvældende sansning, som er karakteristisk for Plath.

Tulipanerne er fra første færd for røde, de gør ondt på mig.
Selv gennem cellofanpapiret kunne jeg høre dem ånde
Svagt, gennem deres hvide svøb, som en rædselsfuld baby.
Deres rødhed taler til mit sår, svarer til det.
De er snedige; de synes at flyde ovenpå, men de tynger mig ned,
Bestyrter mig med deres pludselige tunger og deres farve,
Et dusin røde blylodder om min hals.

I kontrast til de vinterhvide hospitalsvægge er tulipanernes rødhed for kraftig, indtrykket ligefrem smertefuldt. Derudover vækker de en dobbelt synæstetisk oplevelse, idet, for det første blomsternes røde farve (synsindtryk) taler (lyd) til det lyriske jeg. For det andet gælder det, at blomsterne, der igennem cellofanpapiret nok kan både ses og duftes, her i stedet ånder *hørbart* på en måde, der straks sammenlignes med lyden af en rædselsfuld baby. Den sammenligning inviterer til at læse den voldsomme sanssemæssige reaktion på blomsten som en forskudt reaktion på det barn og den ægtemand, der også omtales i digtet. Og det personlige mellemværende med tulipanerne forstærkes da også yderligere, når blomsterrødheden i det citerede fjerde vers bliver knyttet til det lyriske jeks krop: "Deres rødhed taler til mit sår, svarer til det". Men mest dramatisk er de afsluttende vers' druknebillede. Det introduceres som en variation af den vandmetaforik, der allerede blev introduceret i digtets begyndelse, som ellers var domineret af det fredfyldte vinterplan. I de tidlige strofer hed det, at "Min krop er en lille sten for dem [sygeplejerskerne], de passer den som vand / Passer små sten, det skal løbe over, glatter dem blidt". Mens vandet altså indledningsvis blev brugt til at skabe en harmonisk sammenligning mellem bækkens puslen om småstenene og sygeplejerskernes puslen om det lyriske jeg, så bliver vandet nu efter tulipanernes ankomst brugt til at fremmane billedet af en truende druknedød. Den reaktion på en buket tulipaner kunne man kalde overdreven eller hyperbolsk, men man er i virkeligheden mere tro mod digtet, hvis man tilbageholder den dom og med Yergeau konstaterer, at

følelsen af druknedød nok er intens og uønskværdig, men ikke desto mindre den naturlige følge af det givne sanseindtryk i netop denne situation. Druknebilledet skal i øvrigt dukke op igen senere i digtet.

Sammenligningen mellem blomsterne og babyen giver tulipanerne nogle familiemæssige konnotationer, som bliver foregrebet allerede i tredje strofes to sidste vers: "Min mand og mit barn der smiler fra familiefotografiet. / Deres smil borer sig ind i min hud, små smilende kroge". Den metaforiske lighed mellem familiemedlemmernes smil og små smilende kroge kan igen læses som et billede på en dysfunktionel familiær situation. Måske består lisen ved hospitalsindlæggelsen i at komme væk fra livet i en småbørnsfamilie? Og måske bliver barnets smil lignet med en krog, der borer sig ind i det lyriske jeks hud, fordi familien som en anden fisker forsøger at trække det lyriske jeg op af det fredfyldte vand og tilbage i den hjemlige sfære? Eller måske skyldes krogbilledet, at lisen forbundet med fraværet fra familien er iblandet et smertefuldt samvittighedsnag? Den type af familiedystopiske læsninger ville være i overensstemmelse med Frieda Hughes pointe om, at Plaths ægteskabelige og familiemæssige krise indgår som en vigtig tematik i hele *Ariel* (Hughes i Plath, *Ariel* 10). Men læser vi i stedet fotografiet og tulipanerne uafhængigt af den familiære situation, så er de begge eksempler på det, som interesserer mig mest i digtet, nemlig den på én gang overvældende og ufrivillige sansning; en type af sansning, hvor mødet mellem subjekt og verden, og her skeler jeg til Ahmed, ikke er en gnidningsfri oplevelsen af *flow*, men derimod invaderende som en krog i huden og tyngende som et blylod om halsen. Den ufrivillige erindring beskrives endnu tættere i syvende og ottende strofe:

Ingen vågede over mig før, nu er jeg overvåget.
Tulipanerne vender sig mod mig, og vinduet bag mig,
Hvor lyset en gang om dagen breder sig for så langsomt at tynde ud,
Og jeg ser mig selv, flad og latterlig, en papirstynd skygge
Mellem solens øje og tulipanernes øjne,
Og jeg har intet ansigt, jeg har villet udviske mig selv.
De livfulde tulipaner æder min ilt.

Før de kom var luften rolig nok,
Den kom og gik, det ene åndedrag efter det andet, uden postyr.

Så sad tulipanerne fast i den med en høj lyd.
Nu flår og hvirvler luften omkring dem som en flod
Flår og hvirvler omkring en sunken, rustrød motor.
De koncentrerer min opmærksomhed, som var lykkelig
Over at kunne lege og hvile uden at skulle tage stilling til noget.

Hvad sker der her? I den første af de to strofer kan man iagttage en omvendning af subjekt-objekt-relationen, som er typisk for Plath. Omvendningen betyder, at det er tulipanerne, som er "livfulde", som "æder" og som i deres ledtog med solen har "øjne", der overvåger det lyriske jeg. Med billedsproglige begreber kan man tale om en besjæling, men hvis man skulle visualisere sansesituationen, må man forestille sig, at tulipanerne på bordet vender sig i takt med, at solen på den anden side af hospitalssengen bevæger sig hen over det udsnit af himlen, man kan se gennem rummets vindue. Det er en langsom sansning, fordi den forløber over de timer, det tager solen at bevæge sig hen over himlen, og det er en detaljefokuseret sansning, hvor det lyriske jeg længe påvirkes voldsomt af blomstens utroligt langsomme bevægelse. Med queerteoretikeren Elizabeth Freeman kan man konstatere, at sansningen har en temporalitet, at den foregår i et langt langsommere tempo end det konventionelle familielivs sociale rytmer – det Freeman kalder "krononormativiteten" – tilsiger (Freeman 3). Under alle omstændigheder efterlader situationen det lyriske jeg i en udsat mellemposition, fanget mellem de alt for røde og alt for livlige tulipaner på den ene side og solens øje på den anden. I skærende kontrast til de livsduelige tulipaner ser det lyriske jeg på sig selv som udvisket, uden ansigt og som en papirstynd skygge. Med en gådefuld formulering hedder det, at "tulipanerne æder min ilt"; gådefuld, fordi tulipanerne hidtil, om end på en uønsket måde, har inspireret til liv, og dermed, skulle man synes, snarere tilføjer end fjerner ilt fra lokalet. Men her – sådan læser jeg i hvert fald passagen – er de associationer, der knytter sig til liv og død, sansning og bedøvelse, vendt på hovedet på en måde, så tulipanerne trækker det lyriske jeg væk fra den fredfyldte død og altså fastholder jeget i det pinefulde liv i stedet for at lade det trække vejret fredfyldt i det hinsides.

Den anden af de to strofer udvikler det gådefulde billede af de åndende tulipaner yderligere og knytter det til andre af digtets motiver. Det

indledende vers gentager beskrivelsen af et før og et efter tulipanernes ankomst. Hvor der før var ro, sidder tulipanerne nu fast i luften med en høj lyd, og luften flår og hvirvler om tulipanerne som floden omkring en sunken, rustrød motor. I tredje strofe puslede sygeplejerskerne om det lyriske jeg, som bækken puslede om småstenene, men nu er det luften, der højlydt hvirvler omkring tulipanerne, som floden hvirvler om den sunkne rustrøde motor. Den rustrøde motor kan på grund af sin farve og motorens associationer til fremdrift læses som billede på de alt for vitale tulipaner, men i tredje strofe var det omvendt det lyriske jeg, og ikke tulipanerne, der var beskrevet som en småsten i bækken, og druknebilledet knytter sig konsekvent til det lyriske jeg. Dermed er det måske mest præcist at forstå den rustrøde motor som et dobbeltydigt billede, der på én gang kan læses som reference til tulipanerne og det lyriske jeg selv, måske endda til det lyriske jeks bankende røde tulipanblomstformede hjerte, der ligger som en rustrød motor på flodens bund. På den måde konnoterer tulipanerne her igen en uønsket form for overvældende vitalitet, der har den dobbelthed i sig, at de både udgør en ydre og en indre livskraft, der modarbejder jegets ønske om bedøvelsens ro. De to afsluttende vers specificerer endelig, at blomsterne fokuserer det lyriske jeg, tvinger hendes opmærksomhed ud i verden, mens hun ellers nød hospitalsstuens anæstetiske og ufokuserede vinterdøs.

KONKLUSION

Det moderne, omstillingskrævende arbejdsmarked stiller ligesom den teknologiske opmærksomhedsøkonomi kontante krav til vores evne til at bearbejde sansninger, til at målrette vores opmærksomhed og til at gøre det med et smil, så vi fremstår som attraktive kontakter i et fagligt-personligt netværk. Den form for kapitalisme er emotionelt drænende og sygeliggørende, og den er særligt problematisk, skriver Chapman, for personer, der af neurologiske grunde ikke kan imødekomme de bestemte krav, som stilles netop her. Hvis vi vil indrette mere inkluderende og mindre sygeliggørende uddannelsesinstitutioner, arbejdspladser og offentlige rum, kan vi passende forsøge at forstå, virkelig forstå, at mennesker sanser verden

forskelligt. Det er en vanskelig erkendelse, anfører Loftis, fordi den udfordrer vores ide om en "delt virkelighed" (12), og måske er det naivt, men jeg mener, at litteraturen og kunsten er et nyttigt sted at gå på opdagelse i den erkendelsesproces, fordi den som et andet arkiv tilbyder os adgang til så mange og så forskelligartede typer af sanseerfaring.

Som de fænomenologisk orienterede queerteoretikere Sara Ahmed og Elizabeth Freeman har vist, så er adgangen til sociale rum og temporale rytmer fyldt med modhager for nogle kroppe. De beskriver begge en type af queer friktionserfaring, der har en klar politisk komponent, og deres måde at bedrive kritisk kulturanalyse har inspireret mit forsøg på at forbinde Plaths "Tulipaner" med den aktuelle neurodiversitetstænkning. I en læsning af Plaths digt kunne man nærme sig Ahmed og Freeman mere endnu ved yderligere at betone de antydende køns- og kernefamiliemæssige forventninger, der sammen med tulipanerne vækker det lyriske jugs ubehag. Sådan et kønnet forventningspres løber gennem hele *Ariel*, ligesom det spiller en central rolle i *The Bell Jar*. Men der er også noget andet på færde i digtet, som bliver tydeligt, allerede når det lyriske jeg klemmer sit hoved ned mellem hospitalssengens pude og lagen og sammenligner sig selv med et "øje mellem to hvide låg, der ikke vil lukkes". Her oplever jeget en type af ufrivillig og overvældende sansning. I pagt med Freeman har den sanseerfaring en temporal dimension, fordi den foregår i en slags udstrakt slowmotion, men med Ahmed har den også en rumlig dimension, idet jeget er som en fange midt mellem solens og blomsternes overvågende øjne. Herudover kan synsindtrykket af et fotografi påføre jeget en taktil smerte, når det gennemborer hendes hud, som var det en krog, og blomsterne kan udsende skrigende lyde gennem cellofanpapir og tynde jeget ned, som var de blylodder. De voldsomme og synæstetiske beskrivelser kan naturligvis ikke overføres 1:1 til diskussionen om neurodivergent sansning, men de giver ikke desto mindre sprog til en uvanlig sansemæssig intensitet, som i andre klædedragter går igen i neurodivergentes beskrivelser af deres friktionsfyldte møder med virkeligheden, sådan som fremhævelsen af "autistetnografiske" tekstpassager for oven har vist (Yergeau 26).

Min pointe er med andre ord ikke, at Plath eller hendes digt er neurodivergent – det første ville være at lægge hende ord i munden, det andet

en mærkelig menneskeliggørelse af en litterær tekst – men derimod, at hendes lyrik rummer sproglige billeder, der bedre end de fleste tekster, jeg kender, kan give sprog og form til overvældende og atypiske sanseerfaringer. Dermed kan den også være fødselshjælper for en refleksion over sanseerfaringers subjektive forskellighed og for en diskussion om den virkelighed, vi deler, selv når vi sanser og bebor den vidt forskelligt.

JONAS ROSS KJÆRGÅRD, ph.d., lektor i Litteraturhistorie, Aarhus Universitet. Seneste publikation er *Hoffet, Gaden, Parlamentet: Portræt af Den Franske Revolution* (Aarhus Universitetsforlag, 2025).

NEURODIVERSITY AND LITERATURE

The Phenomenology of Happiness, the Politics of Sensation, and the Tulips of Sylvia Plath

Since the late 1990s, neurodiversity has become an increasingly important concept in political and academic debates about neurological differences. In contrast to psychiatric diagnoses such as autism and ADHD, the concept of neurodiversity was coined by a group of people who tried to make sense of the marginalization they experienced when unsuccessfully attempting to fit in with societal norms. In this article, I present the neurodiversity paradigm through readings of Sonya Freeman Loftis, M. Remi Yergeau, and Robert Chapman, and I suggest ways of combining it with the study of literature. I draw inspiration from phenomenologically oriented queer theorists such as Sara Ahmed and Elizabeth Freeman, and I argue that a focus on sensation and particularly overwhelming sensations can be a fruitful way of introducing neurodiversity into literary studies. As a way of developing the analytical potentials of the theoretical reflections, the article ends with an analysis of the sensorial situation in Sylvia Plath's poem "Tulips", published posthumously in *Ariel* in 1965.

KEYWORDS

DK: Neurodiversitet; Sylvia Plath; Sansning; Affekt

EN: Neurodiversity; Sylvia Plath; Sensation; Affect

LITTERATUR

- "ADHD in the Criminal Justice System: A case for change". Online: https://www.adhdfoundation.org.uk/wp-content/uploads/2022/06/Takeda_ADHD-in-the-CJS-Roundtable-Report_Final.pdf
- Ahmed, Sara. "Hvorfor lykke, hvorfor nu?". *Kultur og Klasse*, 121, 2016: 15-44. DOI: <https://doi.org/10.7146/kok.v44i121.23720>
- Berardi, Franco "Bifo". *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Los Angeles: Semiotext(e), 2009.
- Berger, Nicholas Permin, Nanna Høygaard Lindeberg og Christina Mohr Jensen. "Resocialisering af indsatte og tilsynsklienter med opmærksomhedsforstyrrelse – Viden og anbefalinger", 2017. Online: <https://www.vive.dk/da/udgivelser/resocialisering-af-indsatte-og-tilsynsklienter-med-opmaerksomhedsforstyrrelse-4z6gy9xq/>
- Boltanski, Luc & Ève Chiapello. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard, 1999.
- Botha, Monique, R. Chapman, M. G. Onaiwo, S. K. Kapp, A. S. Ashley, og N. Walker. "The neurodiversity concept was developed collectively: An overdue correction on the origins of neurodiversity theory". *Autism*, 28:6, 2024: 1591-1594. <https://doi.org/10.1177/13623613241237>
- Brooks, Cleanth. *Poetisk struktur*. Aarhus: Munksgaard, 1968.
- Chapman, Robert. *Empire of Normality: Neurodiversity and Capitalism*. London: Pluto Press, 2023.
- Dahl, Olivia og Emil Falster. "Handicap som fraværende tilstedeværelse". *Forskning i pædagogers profession og uddannelse*, 8:1, 2024: 12-20. DOI: 10.7146/fppu.v8i1.144783
- Edgar, Helen. "Monotropic Time: Autistic AUDHD Experiences, Monotropism, and Neuroqueer Temporalities". Online: <https://autisticrealms.com/monotropic-time/>
- Ehrenberg, Alain. *Det udmattede selv. Depression og samfund*. København: Informations Forlag, 2010.
- Fazel, S., & Favril, L. "Prevalence of attention-deficit hyperactivity disorder in adult prisoners: An updated meta-analysis". *Criminal Behaviour & Mental Health*, 34(3), 2024, 339-346. <https://doi.org/10.1002/cbm.2337>
- Frazer-Carroll, Micha. *Mad World: The Politics of Mental Health*. London: Pluto Press, 2023.
- Freeman, Elizabeth. *Time Binds: Queer Temporalities, Queer Histories*. Durham and London: Duke University Press, 2010.
- Fretwell, Erica. *Sensory Experiments: Psychophysics, Race, and the Aesthetic of Feeling*. Durham and London: Duke University Press, 2020.
- Kølves, Kairi, Cecilie Fitzgerald, Merete Nordentoft, Stephen James Wood & Annette Erlangsen. "Assessment of Suicidal Behaviors Among Individuals with Autism Spectrum Disorder in Denmark". *JAMA Network Open*. 4(1), 2021. DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2020.33565
- Loftis, Sonya Freeman. *Imagining Autism: Fiction and Stereotypes on the Spectrum*. Indiana: Indiana University Press, 2015.

- Loftis, Sonya Freeman. "Dear Neurodiversity Movement: Put Your Shoes On". *Manifestos for the Future of Critical Disability Studies* (red. Katie Ellis, Rosemarie Garland-Thomson, Mike Kent, Rachel Robertson). London: Routledge, 2018.
- Meyer, Bente. "Ekstraordinære kroppe: køn, krop og invaliditet i nyere disability teori". *Kvinder, køn & forskning*, 1, 2003: 58-69.
- Plath, Sylvia. *Glasklokken*. Oversat af Olga Ravn og Mette Moestrup. København: Gyldendal, 2016.
- Plath, Sylvia. *Ariel: Den oprindelige udgave*. Oversat af Peter Laugesen. København: Basilisk, 2017.
- Rodas, Julia Miele. *Autistic Disturbances: Theorizing Autism Poetics from the DSM to Robinson Crusoe*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2018.
- Yergeau, M. Remi. *Authoring Autism: On Rhetorical and Neurological Queerness*. Durham: Duke University Press, 2017.
- Walker, Nick. *Neuroqueer Heresies: Notes on the Neurodiversity Paradigm, Autistic Empowerment, and Postnormal Possibilities*. Fort Worth, TX: Autonomous Press, 2021.

NEURODIVERGENTA SLÄKTSKAP

Från representation till resonans och världsskapande

INTRODUKTION

För många minoriteter har förhållandet till historien varit centralt inom såväl aktivism som akademisk teoribildning. Att skapa sin historia innebär att återta sin plats i det kollektiva minnet och kräva erkännande och upprättelse. Det är också en strategi för att stärka banden inom en minoritetsgrupp och för att skapa en gemensam förståelse av det förflutna, vilket i sin tur kan bidra till gemenskap och sammanhang såväl som politisk mobilisering (Schultermandl). Detta är ämnen som ägnats mycket teoretisk reflektion, i synnerhet inom feministisk och queer forskning. Denna artikel utforskar med hjälp av queer- och transteori neurodivergent historiebbruk, med utgångspunkt i självbiografiska texter. Memoarer av autistiska författare beskriver ofta en dubbel erfarenhet. Diagnosen ger tillgång till en vokabulär som kan hjälpa en att beskriva sig själv. Med hjälp av den kan man rättfärdiga sin divergens i neurotypiska sammanhang, och i viss mån uppleva en lättnad i kravet att passa in. Den andra sidan är en upplevelse av att diagnosen reducerar och medikaliserar ens erfarenhet. "Att kallas autistisk – kliniskt, vardagligt, eller till och med skämtsamt – är att kallas ett namn som kopplas till hinder, brist och, förstås, abnormalitet" (McGrath

71). Memoarerna kan ses som ett sätt att återta tolkningsföreträdet genom att beskriva författarens livsvärld på egna villkor, att återerövra narrativ agens (Stenning 23).

Mer precis tar artikeln sikte på hur gestalter ur historien och fiktiva karaktärer används för att artikulera autistisk identitet och skapa historiska sammanhang i självbiografiska essäer skrivna av autistiska författare. Framför allt är det den brittiska författaren Joanne Limburgs *Letters to My Weird Sisters. On Autism and Feminism* (2021) och den svenska journalisten och författaren Clara Törnvals *Autisterna: kvinnor på spekrat* (2021) som står i centrum. Immanuel Brändemos *Trollhare. Ur en bokstavsvuxen transpersons ordgarderob* (2012) används också för att belysa autistisk identitet och transidentitet. Exempel hämtas även från James McGraths *Naming Adult Autism* (2017), som främst är en akademisk kritik av medicinskt språk och en diskussion av kulturella representationer av autism, men också innehåller reflektioner om författarens autistiska subjektivitet.

Både Limburgs och Törnvals böcker kan beskrivas som ett slags självbiografiska essäer. Men medan Limburg utformar sin bok som en serie brev till historiska personer, och väver in reflektioner om litterära karaktärer utifrån en subjektiv position, ligger Törnvals text närmare en reportageform. Även hon diskuterar historiska personer och litterära karaktärer, men en viktig del av boken är också beskrivningen av hennes egna neuropsykiatriska utredning, och den omvärdering av identiteten som autismdiagnosen innebär, samt en kritik av tidigare kliniska narrativ om autism och dess orsaker, inte minst den manliga norm som länge dominerat synen på diagnosen. Törnvall intervjuar också andra kvinnor om deras erfarenheter av autistisk identitet. Det jag vill utforska i denna text är om queer- och transteori tillsammans med neurodiversitetsforskning kan bidra till förståelsen av hur historiska personer och karaktärer i historisk litteratur används i självbiografiska berättelser för att hitta autistiska släktskap. För de båda självbiografiska texter som står i centrum handlar det särskilt om att söka efter en historia och kulturella referenspunkter som autistisk kvinna, eftersom en manlig klinisk norm har marginaliserat både autistiska och andra neurodivergenta kvinnor. Inledningsvis diskuteras begreppen neuroqueer och neurotrans, därefter beskrivs problemen med

att söka efter representation i historiska källor och fiktion, och begreppet resonans utforskas som ett alternativ. Det följande avsnittet diskuterar hur Limburg och Törnvall skapar neurodivergenta släktskap, och slutligen föreslås begreppet världsskapande (worldmaking) som ett sätt att beskriva hur historia skapas utifrån en neurominoritetsposition.

NEUROQUEER OCH NEUROTRANS

Nick Walker använder begreppet "neurominoritet" (Walker 41–42) för att beskriva neurodivergentas erfarenhet som grupp, i relation till patologiska förklaringsmodeller och sociala normer och praktiker som diskriminerar neurodivergenta. Begreppet neurominoritet gör att likheterna med andra marginaliserade grupper, såsom sexuella och etniska minoriteter (Chapman & Botha 312), framträder tydligare. Inom fältet Critical neurodiversity studies (Bertilsdotter Rosqvist et al) är en viktig komponent intersektionella perspektiv på hur olika minoritetspositioner samverkar. Därför utgör både queer- och cripteori, som erbjuder kritiska perspektiv på funktionsnormer, relevanta tolkningsramar, liksom feministiska och postkoloniala perspektiv. Som Walker framhåller finns det överlappningar mellan olika aspekter av förtryck och marginalisering och forskare har visat att autistiska personer upplever ett slags minoritetsstress (Botha & Frost). Sociologen Elizabeth M. Radulski lyfter fram att minoritetsstressen hör ihop med att inte vara självklart hemmahörande i neurotypiska sammanhang, något som ofta leder till 'maskering', det vill säga att neurodivergenta praktiker döljs. Att maskera är besläktat med att 'passera', ett begrepp som använts för att beskriva hur marginaliserade grupper, exempelvis sexuella minoriteter eller genusminoriteter, anpassar sig till normer för att slippa diskriminering eller stigma. Maskering syftar ofta på mer osynliga men genomgripande strategier: att ständigt undertrycka sitt sätt att vara och kontrollera sitt beteende för att anpassa det till neurotypiska normer och förväntningar. Det kan vara genom att stå ut med ett ständigt pågående sensoriskt obehag, att delta i sociala sammanhang trots att det är utmatande, eller att medvetet övervaka och anpassa verbal kommunikation och/eller kroppsliga uttryck.

Omvänt har *neuroqueering* beskrivits som en strategi för att göra motstånd mot, underminera och frigöra sig både ifrån neuronormativitet och heteronormativitet (Walker 161–163).

Överlappningarna mellan queera och neurodivergenta erfarenheter finns på många plan, från att i vardagen förhålla sig till en privilegierad majoritet, till att tillhöra en grupp som bär på ett historiskt arv av patologisering, stigma och förtryck. Frågorna som väcks av att upptäcka neurodivergens i historien (i faktiska eller fiktiva källtexter) har mycket gemensamt med centrala problem inom queerforskningen. Hur kan neurodivergens identifieras i äldre texter, *avant la lettre*? Hur ska man hantera det "arkiv av känslor" (Cvetkovich 2003) förknippat med neurodivergens när detta så ofta är smärtsamt och mörkt? I *Feeling Backward. Loss and the Politics of Queer History* (2007) är det denna fråga Heather Love tar sig an genom att argumentera för "en genealogi [...] som inte förbiser de negativa, skamliga och svåra känslor som har varit så centrala för queer existens under det senaste århundradet" (127). I memoarer av neurodivergenta personer är dessa smärtsamma känslor ofta starkt närvarande i relation till den personliga historien. Ofta beskrivs känslan av att vara otillräcklig, fel, misslyckad. Joanne Limburg beskriver sin autistiska närvaro i neurotypiska sociala miljöer som att vara "kuslig" ("uncanny"): "Att vara med mig känns inte alltid som att vara med en annan människa [...] om du inte uppfattar någon som en medmänniska är det mindre sannolikt att du behandlar den som en" (4). Immanuel Brändemo, pionjär inom autismsaktivism i Sverige, formulerar en liknande erfarenhet i sin uppväxtskildring *Trollhare*. Den dokumenterar alla outtalade regler som måste följas för att andra ska uppfatta en som mänsklig. Det självbiografiska jaget i *Trollhare* tvingas "spela människa" (37), men "att hela tiden vara tvungen (...) att ta på mig människomasken gör mig helt slut" (28). I Brändemos fall handlar känslan av att vara fel också om en transerfarenhet: att spela människa, det vill säga neurotypisk människa, innebär också att spela en viss könsidentitet som tas förgivet eller drabbas av konsekvenserna av att bryta mot dessa normer.

Förbindelserna mellan neurodivergens och trans är påtagliga, något som både i aktivism och forskning fångats i begreppet "neurotrans" (Ashley, Smilges). Begreppet "mobiliserar neurotransidentiteter som en epistemisk

grund, som en plats varifrån man kan förstå världen och därmed göra det möjligt att beakta samspelet mellan trans och neurodivergens, cissexism och ableism" (Smilges 637). Det är alltså ett analytiskt begrepp men också ett begrepp som beskriver identitet. Det syftar på att vara både trans- och neurodivergent eller på personer vars neurodivergenta identitet gör cis-normativitet omöjlig eller oönskad (Smilges 636). Förhållandet till kön och genus är ofta centralt i memoarer skrivna av autistiska personer. I *Trollhare* visar Brändemo att det finns ett krav på att passa in i könsbundna förväntningar på utseende och beteende för att få tillgång både till en neuropsykiatrisk diagnos och till könsbekräftande behandling. "Att ha vuxit upp med odiagnosticerad autism är att ha lidit av svårigheter som inte fanns", skriver Clara Törnvall i sin bok *Autisterna* och syftar på att autistiska kvinnor länge var en icke-kategori på grund av diagnosens manliga kodning. Törnvall diskuterar kritiskt den manliga normen som fortfarande är framträdande i neuropsykiatriska utredningar: "Skattningsformuläret bedömer mig utifrån hur manlig jag är" (23), skriver hon.

Ämnet för den här artikeln, hur historien kan erbjuda referenspunkter och sammanhang, kommer ur en liknande längtan som Alexander Eastwood beskriver i sin artikel "How, then, might the transsexual read?" (2014): marginaliserade grupper har ett affektivt behov av att finna sig själv i historien, men paradoxalt nog är det ofta inte representationen av transkaraktärer som fyller detta behov, utan texter som inte innehåller representation av transpersoner, men som kan skapa resonans för transläsare (591–592). Denna artikel undersöker frågan men i ett annat sammanhang – hur knyter neurodivergenta självbiografiska texter an till historiska gestalter och berättelser? Hur släktskap upprättas i relation till historien i neurodivergent skrivande utforskas med hjälp av resonans som ett metodiskt begrepp i neurodivergent läsning, eftersom både representation och teorier om identifikation har sina begränsningar.

REPRESENTATION, IDENTIFIKATION OCH RESONANS

I sin bok *Naming Adult Autism* tar James McGrath avstånd ifrån tidigare studiers fokus på representation av autism eftersom denna i allmänhet

inte alls är en representation av autistiska liv, utan snarare stereotyper av, föreställningar om, och förväntningar på autistiska personer. Även om representationen av autistiska personer ökar både i fiktiva och icke fiktiva berättelser, blir inte bilden av autism mer varierad, utan snarare "smalare, grundare och mer förtryckande" (McGrath 2). Representation av autism i fiktion skapar ett "lukrativt spektakel" (80), menar McGrath och exemplifierar med kända fiktiva gestalter som Sheldon i *Big Bang Theory*, Saga Norén i *Bron/Broen* (2011–2016), men också med litterära gestalter som Margaret Atwoods autismkodade vetenskapsman Crake i *Oryx och Crake* (2003) och Douglas Couplands *Microserfs* (1995) med dess stereotypa bild av datornördar som autistiska. Dessa berättelser bygger på diagnostiska föreställningar om autistisk identitet, som framför allt förknippat diagnosen med män och exceptionella talanger i kombination med sociala oförmågor.

McGrath flyttar fokus till vad han kallar "autistisk kritik": "hur texter möjliggör en textuell (eller kreativ) mötesplats på tvärs av neurodivergenta subjektiviteter" (201). I en läsning av romanen *Howards End* (1910) argumenterar han för att läsa autism som performans snarare än som representation. Han lyfter fram karaktären Mrs Wilcox vars sensoriska känslighet och svårigheter eller ovilja att delta i konventionellt socialt samspel bidrar till möjligheten att artikulera autistisk erfarenhet, oavsett varför författaren valde att skildra karaktären på detta sätt (McGrath 204). Mrs Wilcox är socialt udda och bryter också mot heteronormer i sina känslor för en annan kvinna och kan alltså också läsas som queer (McGrath 206, Gaubinger 53). Den autistiska kritik McGrath formulerar är något helt annat än en diagnostisk läsning som utgår ifrån en medicinsk definition av autism och låter denna avgöra vad som kan kännas igen som autistisk identitet. Problemet med att fokusera på representation är att texter som nominellt representerar autism ofta just använder medicinska definitioner som ett facit. I den autistiska kritiken – och i förlängningen en neurodivergent kritik – är det i stället levda och förkroppsligade erfarenheter som är utgångspunkten, en resonans för att använda Eastwoods begrepp (590–592). I Eastwoods transteoretiska diskussion skiljer han på igenkänning (recognition) och resonans (resonance), eller "genkendelse" respektive "genklang", som Mons Bissenbakker benämnt begreppen på danska (8). Eastwood kontrasterar

läsningar som grundar sig på igenkänning i uppenbara transkaraktärer med läsningar som inte förutsätter en manifest och utifrån samtiden igenkännbar representation, utan istället grundar sig på perspektiv och erfarenheter som kan ge resonans hos transläsare. Även om transidentitet och autistisk identitet kan vara överlappande är de inte utbytbara. Men jag menar att Eastwoods begreppspar hjälper till att belysa det McGrath gör i sin autistiska kritik. Resonans förutsätter ingen "named representation", det flyttar istället uppmärksamheten till en annan nivå, nämligen läsarens. Resonans är det som uppstår när läsare upprättar förbindelser och skapar mening på tvärs av tid och rum, och oberoende av om texten representerar ens identitet.¹

Det finns många exempel i neurodivergenta livsberättelser där engagemang i fiktiva karaktärer inte följer förväntade mönster, och inte alls är kopplad till representation. Clara Törnvall skriver i *Autisterna* om ett barndomsminne av baletten *Coppélia* med libretto efter E.T.A. Hoffmanns *Sandmannen*. *Coppélia*, den mekaniska människoliknande dockan, väcker den manlige hjältens begär, men blir till slut förkastad till förmån för den 'verkliga', mänskliga kärleken. *Coppélia* är inte en karaktär som inbjuder till identifikation. Tvärtom är det en karaktär som ska fungera som *unheimlich* – motsvarande karaktär i *Sandmannen* är ett av exemplen som Freud modellerar begreppet *Das Unheimliche* på (Freud 1919/2007). Begreppet betecknar som bekant hos Freud den obehagskänsla som kan uppstå när gränsen mellan det familjära och välbekanta och det främmande och hem-ska suddas ut. *Coppélia* är en kuslig, artificiell efterapning av det autonoma och förkroppsligade subjektet. Men Törnvall beskriver att dockan för henne blev huvudpersonen:

I mig väckte hon inga obehagskänslor, hon var tvärtom omedelbart bekant. Jag identifierade mig med henne. Hon satt och läste på balkongen och gjorde som hon ville. (163)

1 I denna artikel används begreppet resonans med stöd av trans- och queerteori. Begreppet har emellertid använts i andra sammanhang: hos Stephen Greenblatt betecknar resonans en upplevd förbindelse mellan ett objekt och dess ursprungliga historiska kontext, till exempel i en museikontext (Greenblatt 1990). Hos Hartmut Rosa är resonans ett begrepp som beskriver en relation mellan subjektet och världen som kännetecknas av ömsesidighet och meningsfullhet (Rosa 2016).

Redan på första sidan i sin bok använder Limburg begreppet "Unheimlichkeit" för att beskriva den obehagskänsla hon registrerar hos andra i möte med henne (1). Utifrån denna känsla lyfter Limburg fram sin smärtsamma identifikation med Stephen Kings Carrie, "en misslyckad flickvarelse" (31) och ett exempel på en karaktär som också misslyckas med att gestalta ett socialt acceptabelt flickskap. Både Carrie och Coppélia är karaktärer som är menade att vara *unheimlich*, men för Limburg och Törnvall är de i stället karaktärer som öppnar för identifikation, om än av olika slag – i Limburgs fall en identifikation förknippad med skam och smärta, i Törnvals med frihet och agens.

Coppélia är en gestalt som i hög grad sammanfaller med stereotypa beskrivningar av autister. Inom science fiction är det ofta androiden som får spela samma roll som en imiterad, artificiell människa. "Du kanske har hört talas om Uncanny Valley", skriver Limburg (1) och hänvisar till teorin om den specifika emotionella respons som framkallas i mötet med konstgjorda men mycket övertygande representationer av människor, exempelvis robotar. Även i detta sammanhang kan transteori vara relevant: Susan Stryker skriver i en essä om Frankensteins monster om erfarenheten av att betraktas som en onaturlig människa eller ett monster och hur detta ger upphov till en solidaritet med det icke-mänskliga (Stryker, se även Ramnehill). Identifikationen med den artificiella flickan Coppélia som Törnvall beskriver är något som inte helt passar in i teorier om identifikation med fiktiva gestalter. Rita Felski, som i *Hooked. Art and Attachment* (2020) utvecklar en typologi över olika slags identifikation med fiktiva karaktärer, använder termen "ironisk identifikation" för att beskriva relationen till karaktärer som inte inbjuder till identifikation utan fungerar som förfrämligande (viii). Som exempel tar hon Meursault i Albert Camus *Främlingen*, en karaktär som binder läsare till sig genom en gemensam känsla av främlingskap, "en erfarenhet av att inte ha något gemensamt med andra, av att känna sig på kant med det sociala livets mittfåra" (112).

Felski lägger vikt just vid Meursaults känslomässiga avstängdhet och sociala icke-responsivitet, och kopplar detta både till bokens existentialistiska filosofi och till andra exempel på alienerande karaktärer i modern litteratur. Hon vill begreppsliggöra identifikation med karaktärer som

inte inbjuder till identifikation, där "en känsla av främlingskap och dissociation är den sammanbindande väven som förenar karaktär och läsare" (Felski 111). Felski ställer i detta sammanhang en fråga om kausalitet: dras läsare till karaktärer som Meursault på grund av sin egen "anomi", eller skolas läsare i främlingskap och "ennui" genom sådana karaktärer, som främst är närvarande i modernistisk litteratur (Felski 111)? Det är intressant att Felski här väljer termen "anomi" som ju används medicinskt för att beskriva social normlöshet och personlighetsstörningar (SvenskMeSH) och sociologiskt bland annat för att beskriva socialt avvikande beteenden och kriminalitet (Merton 1964). Genom att Felski både betonar ironisk identifikation som en produkt av modernismens estetiska praktiker och beskriver den ironiska identifikationens känsla av främlingskap som en effekt av att leva i moderniteten, blir begreppet mindre användbart för att analysera den typ av identifikation som Törnvall beskriver. Här menar jag att Eastwoods begrepp "resonans" är mer användbart. Törnvall beskriver det som att något händer i henne som gör dockan till huvudpersonen. Det som är igenkännbart är att Coppélia inte tycks vara underkastad samma sociala lagar som andra. Törnvall beskriver detta som ett slags agens, inte en docklik passivitet. Liksom för Eastwoods resonansbegrepp är den känslomässiga kopplingen en viktig aspekt, medan Felski understryker att det är i de idéer om tillvaron som *Främlingen* förmedlar som läsare möts (112). Eastwoods resonansbegrepp, å sin sida, "möjliggör annorlunda släktskap mellan läsare och texter, släktskap som fungerar läkande för den sökande transläsaren" (602). Det finns alltså även en reparativ aspekt av Eastwoods resonansbegrepp som också är närvarande i Törnvals möte med Coppélia.

Denna reparativa aspekt har också understrukits i en neurodivergent läsning av *Främlingen*. Alice Hagopian tar fasta på huvudpersonens relationer och hans sensoriska register: starka sinnesintryck och ett behov av att skydda sig mot dem. Hagopian använder också "resonans" för att beskriva elementen som ger genklang i hennes egna erfarenheter: scener där Meursaults hypersensitivitet registreras, liksom hans behov av att freda sig från människor och intryck. Hagopian tar avstånd ifrån Felskis begrepp "ironisk identifikation". Hennes reparativa läsning av Meursault är inte ironisk, utan har mer att göra med att karaktären kan bidra till

att artikulera levd autistisk erfarenhet. Denna aspekt är något som också lyfts fram av McGrath: "Mrs Wilcox personlighet och sociala erfarenheter ger mig möjlighet inte bara att identifiera utan även att *artikulera* några av de mer subtila nyanserna av autistisk erfarenhet" (McGrath 204). Det reparativa i Hagopians läsning har också detta transformativa element: att läsa *Främlingen*, inte som en i mängden av alla fiktionstexter som kopplar kriminalitet, känslökyla och brist på moral till neurodivergens och särskilt autism, utan för att omsorgsfullt uppmärksamma andra dimensioner av Meursaults karaktär som erbjuder möjlighet att artikulera de nyanser av autistisk erfarenhet som McGrath beskriver. I detta sammanhang räcker Felskis ironiska identifikation inte till som analytiskt begrepp. Snarare handlar det om att avlyssna oväntade beröringspunkter (Eastwood 598).

NEURODIVERGENTA SLÄKTSKAP

"Det är genealogi, men för min neurotyp." Så förklarar författaren Joanne Limburg sitt projekt i *Letters to My Weird Sisters*. Boken är ett slags memoar utformad som ett antal brev, det första adresserat till läsaren och de följande till historiska personer som Limburg känner ett släktskap med. Det är detta som är det genealogiska projektet: att söka i historien efter personer med besläktade erfarenheter: "mina udda ("weird") systrar", som Limburg formulerar det. Törnvals projekt lägger större vikt vid den omvärdering av ens historia och identitet som en autismdiagnos kan innebära. Hon inleder sin bok med ett översatt citat från Sylvia Plaths *Glaskupan*. "Det borde, tänkte jag, finnas en ritual när man föds för andra gången – ihoplappad, regummerad och besiktigad för färden" (Törnvall 9). Citatet från Plath fungerar som en epigraf till kapitlet som beskriver av Törnvals neuropsykiatriska utredning. Längtan efter att känna sig besläktad med andra är tydligt tematiserad i kapitlet. Törnvall beskriver en lyckokänsla i väntrummet. "Jag har hamnat rätt. Här är mitt folk." (Törnvall 13).

Själva anslaget både i Limburgs och Törnvals memoarer handlar alltså om en längtan att hitta sammanhang och släktskap. I båda fall är detta också knutet till föreställningar av autism som manligt kodad, som gör att kvinnliga autister kan uppleva en särskilt stor brist på referenspunkter.

"Kring män och autism finns brett etablerade föreställningar, men den autistiska kvinnan är en person som vår samtid ännu inte känner", skriver Törnvall (19). "Vägen till min egen autismdiagnos började med min läsning av andras liv, med att jag kände igen mig själv i självbiografier av autistiska kvinnor", skriver Limburg (56). Hon beskriver dessa som sina "mödrar" som erbjöd orienteringspunkter och tröst i att andra delade hennes egna erfarenheter. Hon beskriver också autism som "ett särskilt sätt att vara" (57) som i högsta grad inkluderar den könade kroppen och skammen att inte kunna förkroppsliga en normal femininitet: "varje gång du klädde dig fel eller när du såg fel ut; varje gång din kvinnliga kropp förde sig eller rörde sig inkorrekt; eller talade inkorrekt eller skrattade inkorrekt eller gjorde fel saker med ansiktet" (57). Limburg identifierar specifika "mödrande ögonblick" hos de kvinnor som hon vänder sig till i sina brev. I det första brevet till Virginia Woolf handlar det just om främlingskapet inför en normativ femininitet. Limburg lyfter fram socialt obehagliga situationer som beskrivs av Woolf där hon tvingas försöka passera som normtypisk, i Woolfs fall, som en kvinna som kan uppträda med en tidstypisk och klasskodad femininitet. I relation till ett viktorianskt kvinnoideal skaver det hos Woolf, och Limburg beskriver hur hon själv misslyckas att passera i relation till en annan tids idéer om klass och femininitet och hur detta hör ihop med att maskera sin neurodivergens.

Törnvalls metod är att både vända sig till nu levande autistiska kvinnor som hon intervjuar för att skapa sammanhang, och till historien. Liksom Limburg uppehåller hon sig vid Woolf. Hon tar bland annat upp ett textexempel från *Mrs Dalloway* som visar hur Septimus, som kan läsas som en neurodivergent karaktär, har en uttalad känslighet för auditiva sinnesintryck. Men Törnvalls angreppssätt är mer biografiskt än Limburgs. Törnvall skriver med utgångspunkt i Hermione Lees biografi över Virginia Woolf att hon växte upp med en autistisk person i familjen: "Hennes tolv år äldre halvsyster Laura Stephen var med största sannolikhet autistisk [...] hade talsvårigheter, upprepade ord och gester och fick återkommande vredesutbrott" (63). Törnvall nämner också att Woolf av vissa anses ha "haft autistiska drag" med stöd av utsagor om att hon började tala sent, hade åttstörningar, undvek ögonkontakt och var reserverad och tillbakadragen.

Limburg och Törnvall har alltså olika metoder för hur de skapar orienteringspunkter och upprättar släktskap: Limburg hittar kontaktpunkter i texter som hennes udda systrar själva skrivit och när hon använder sig av biografiska berättelser betraktas de inte som historiska sanningar. Snarare är det Limburgs egna reflektioner om den historiska personen som står i centrum (resonansen om man så vill). Törnvall utgår i högre grad ifrån texter som beskriver andras erfarenheter, som i exemplet ovan en biografi om Woolf. McGrath diskuterar retroaktiv diagnosticering i samband med två böcker skrivna av psykiatern Michael Fitzgerald som applicerar diagnosen Aspergers syndrom på ett antal (västerländska och i huvudsak manliga) författare utifrån biografier. "Det oroade mig att läsa hur okritiskt en framstående psykiater (och auktoritet på autism) drog slutsatsen att dessa människors liv och eftermälen kunde reduceras till en diagnos med en mestadels negativ inramning" (202), skriver McGrath. Frågan uppstår då om Törnvall utifrån andras biografiska beskrivningar av historiska personer på ett problematiskt sätt accepterar en retroaktiv diagnosticering? Törnvals beskrivning är i någon utsträckning diagnostisk – diagnosen är ju ett centralt tema i boken som helhet – men jag menar att positionaliteten utgör en avgörande skillnad. Törnvals vilja att finna kvinnor med liknande erfarenheter som hennes egna sker utifrån en minoritetsposition, medan Fitzgeralds är en auktoritetsposition, där dessutom den egna erfarenheten saknas. Törnvall använder diagnoskriterier som en modell för att känna igen besläktade skrivande kvinnor, men inte i syfte att klassificera normalitet och divergens utan att finna en tillhörighet:

Jag återvänder till Simone Weil. Hon skriver att människans viktigaste och mest förbisedda andliga behov är att slå rot. Människan har en rot när hon äger 'verklig, aktiv och naturlig livsgemenskap med ett kollektiv som värnar om vissa skatter ur det förflutna och vissa aningar om framtiden'. (207)

Samtidigt som tillhörighet och släktskap utifrån en personligt upplevd autistisk identitet är central i Törnvals text, är den form hon väljer mer mottaglig för kritik i det att den också väver in biografi och intervju – genrer som har ett högre sanningsanspråk. I mottagandet av Törnvals bok kritiserades hennes sätt att diskutera släktskap utifrån sin autistiska identitet. Saga Cavallin

skrev i *Dagens Nyheter* att Törnvall "ignorera[r] allt vad historisk kontext heter och lägg[er] ett samtida neuropsykologiskt filter över döda geniens verk" (Cavallin). Specifikt kritiseras Törnvals användning av biografi i sin läsning av författare som autistiska (Cavallin). "Ett antal excentriska, högt begåvade kvinnor som poeten Emily Dickinson och filosofen Simone Weil antas i hennes framställning ha lidit av autism", skriver kritikern Mikaela Blomqvist i en kommentar till Törnvals bok. Blomqvists kritik handlar alltså också om den känsliga frågan om retroaktiv diagnosticering. Blomqvist kritiserar Törnvall för att patologisera individuella variationer som inte bör omfattas av diagnoser, samtidigt patologiserar hon själv autistiska personer genom att beskriva autism som något man lider av – ett språkbruk som sedan länge kritiserats inom autistiska gemenskaper (Bagatell). I ett inlägg i debatten skrev Dennis Hansson och Serena Hasselblad, författare till boken *Autism inifrån: speglingar av ett autistiskt vi* (2019) att autister i offentligheten "sällan ges tillträde att tala i frågor som berör oss" och att kritiken mot Törnvals bok handlade om att skribenter var oinsatta i neurodiversitetsperspektivet och därför betraktade autism som en förminskande beskrivning och en förolämpning (Hansson & Hasselblad). Liksom Limburg och Törnvall understryker de i sitt inlägg sökande efter släktskap och gemenskap: "Det handlar inte främst om att hitta hem till en diagnos eller att finna frihet i en patologisering som upphäver krav, utan om att hitta sitt eget folk" (Hansson & Hasselblad).

Hos Limburg är släktskapsmetaforerna mycket närvarande. "Mödrar" och "systrar" är återkommande ord för att beskriva igenkänning av autistisk erfarenhet över tid. I Limburgs brev till den institutionaliserade Adelheid Bloch betonas också en annan aspekt av släktskap: den att människor i historisk tid som på olika sätt var avvikande, ofta avlägsnades från familjen och hemmet: "När jag började komma underfund med var mina udda systrar kunde ha levt var de första platser jag kom att tänka på institutioner: kloster, ungdomsvårdsanstalter, arbetshus, fängelser, och givetvis mental-sjukhus" (73). Till sina systrar räknar Limburg alltså kvinnor med många olika slags livsöden: från Woolfs privilegierade liv till mindre bemärkta kvinnor, som Adelheid Bloch, en tysk judisk kvinna med hjärnskada som levde sitt liv på institution och dödades av nazisternas eugeniska våld, Frau V, mamma till en av Hans Aspergers patienter, och Katarina Kepler,

Johannes Keplers mor, som anklagades för att vara häxa. Släktskapet består i att de är kvinnor "som inte kunde rå för att de var udda" (15).

I många fall går sökandet efter sådana släktskap både hos Limburg och Törnvall via svåra och smärtsamma erfarenheter, erfarenheter som Love beskriver som centrala också i queer genealogi. Love argumenterar för en historieskrivning som erkänner den affektiva kraften i att känna igen sig i historien, utan att denna igenkänning reduceras till tröst och bekräftelse (45). Dessa dimensioner finns hos både Törnvall och Limburg, även om Limburg mer betonar historiens (även den personliga historiens) smärtsamma sidor. I likhet med den transläsning Eastwood diskuterar är frågan vad vi söker i litteraturen, när det inte finns någon representation av transkaraktärer – eller i detta fall autistiska gestalter. "Jag föreslår att vi spårar hur vissa problem, idéer, strategier eller estetiker som strukturerar samtida transefarenheter finner uttryck i litteraturhistorien" (Eastwood 595). Även om Eastwood här talar om sökandet efter transefarenheter i litteraturen snarare än i historien finns det beröringspunkter med Limburgs och Törnvalles projekt, i sökandet efter kvinnor "som inte kunde rå för att vara udda" (Limburg 15) eller "personer [som] besatt en specifik kombination av erfarenheter" när det gäller "kunskapsinhämtning, seende, språk och varseblivning" (Törnvall 40, 39). Deras projekt handlar om att finna neurodivergenta resonanser i historiska liv och i litteraturhistorien.

AVSLUTNING: NEURODIVERGENT VÄRLDSSKAPANDE

Begreppet "queert världsskapande" som beskrevs av Lauren Berlant och Michael Warner 1998 syftade till att begreppsliggöra hur heteronormativa strukturer ifrågasätts och omformas i syfte att skapa en värld där queera personer kan blomstra. Världsskapande betyder i detta sammanhang en social motkultur som ger plats åt både kollektiv handling, kunskapsproduktion och identitetsskapande. Queert världsskapande betyder enligt Berlant och Warner de nya möjligheter att uttrycka sin identitet och sexualitet i offentligheten och att bli förstådd, "som uppstår när det heterosexuella paret inte längre är referensen eller det privilegierade exemplet" (548). Queert världsskapande som teori om minoritetskultur vilar alltså på erfarenheter

av vardaglig socialitet och har i detta avseende uppenbara beröringspunkter även med en neurodivergent motkultur. Denna skulle parallellt med Berlant och Warners formulering kunna beskrivas som de nya möjligheterna för identitetsskapande, social begriplighet, offentlighet och kultur som öppnar sig när det neurotypiska funktionssättet inte längre tillåts vara norm.

Robert McRuer har med utgångspunkt i Berlant och Warner formulerat idén om ett "cript världsskapande" förankrat i aktivism, forskning och konstnärliga uttryck. Begreppet "crip" bejakar levd erfarenhet av icke-normativ funktionsförmåga, och ser denna erfarenhet som en position varifrån funktionsnormer och förtryck kan undersökas och kritiseras. Ett crip världsskapande har en mer materiell och rumslig aspekt än det queera världsskapandet, menar McRuer, och fokuserar också konkret på "omformningen av rum, alltid i syfte att föreställa sig fler kroppar, sinnen och beteenden i dessa rum." (McRuer 279–280). Crip världsskapande kan med denna inkluderande definition, som fokuserar på kroppsliga erfarenheter av olika slags icke-normativa funktionsförmågor ses som ett större begrepp inom vilket neurodivergent världsskapande kan rymmas. Det som diskuterats i denna artikel är hur autistiska författare knyter an till historien och skapar släktskapsband till fiktiva karaktärer och historiska personer och hur det kan ses som en del av ett världsskapande. Men queert och crip världsskapande inbegriper även sociala praktiker och aktivism. Limburgs och Törnvals – och McGraths – läsningar kan samtidigt betraktas som ett slags historisk aktivism i sitt sätt att skapa historia utifrån en minoritetsposition, med hjälp av neurodivergent resonans och neurodivergenta släktskap. Tillsammans bildar också berättelser som dessa ett kollektivt arkiv som tillgängliggör historien för andra neurodivergenta personer som också söker efter en historia. Limburg och Törnvall bidrar också på ett mycket konkret sätt till den i hög grad oskrivna historien om autistiska kvinnors erfarenheter och historia.

Jenny Bergenmar (f. 1973), professor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Senaste publikation är antologin *Critical Neurodiversity Studies. Divergent Textualities in Literature and Culture* (Bloomsbury Academic 2025), samt "Infrastructures for Diversity. Feminist and Queer Interventions in the Digital Humanities" i *Feminist Digital Humanities: Intersections in Practice* (University of Illinois Press 2025).

NEURODIVERGENT AFFINITIES

From Representation to Resonance and Worldmaking

This article examines how neurodivergent experience and identity are articulated in relation to history, a history where there are no obvious predecessors. Although neuropsychiatric diagnoses are contemporary constructs, neurodivergence can be used as a transhistorical concept that captures deviations from a norm in terms of perception, sociality, emotionality, and cognition. But what do neurodivergent authors themselves perceive as neurodivergence *avant la lettre*? The article discusses the strategies autistic authors use to establish connections with figures from the past as well as with historical literature. This is often a prominent feature in autistic memoirs, such as Joanne Limburg's *Letters to My Weird Sisters* (2021) and Clara Törnvall's *Autisterna – om kvinnor på spektrat* (2021). Drawing on James McGrath's critique of autistic representation in *Naming Adult Autism* (2017), the article argues that resonance with texts lacking explicit representation creates opportunities for creative points of connection to history. Furthermore, the article contends that concepts from queer and trans theory, which have engaged with similar questions about how to construct a history based on marginalized experiences, can be adapted and repurposed to illuminate the strategies employed by these authors in their creation of neurodivergent genealogies and neurodivergent worldmaking.

KEYWORDS

- SE: Autistiska memoarer, historieskrivning, queerteori, cripteori, resonans, representation, världsskapande, neurotrans, neurominoritet
- EN: Autistic memoirs, historiography, queer theory, crip theory, resonance, representation, worldmaking, neurotrans, neurominority

LITTERATUR

- Ashley, Abs. "Neuroqueer Socialities. Mapping out Neurotrans Textualities Through Literary Ephemera." *Critical Neurodiversity Studies. Divergent Textualities*, redigerad av Jenny Bergenmar, Louise Creechan och Anna Stenning, Bloomsbury Academic, 2025, s. 72–89.

- Bagatell, Nancy. "From Cure to Community: Transforming Notions of Autism." *Ethos*, vol. 38, no. 1, 2010, s. 33–55, doi.org/10.1111/j.1548-1352.2009.01080.x.
- Berlant, Lauren och Michael Warner. "Sex in Public." *Critical Inquiry*, vol. 24, no. 2, 1998, s. 547–66, doi.org/10.1086/448884.
- Bertilsdotter Rosqvist, Hanna, et al. *Neurodiversity Studies: A New Critical Paradigm*. 1st ed., Routledge, 2020, doi.org/10.4324/9780429322297.
- Bissenbakker, Mons. "'Og alligevel blev jeg aldrig, aldrig, hvad jeg vilde.' Transkønnet genklang og genkendelse i Ahlgren/Benedictssons 'Ud fra Mørket'." *Samlaren. Tidskrift för forskning om svensk och annan litteratur*, årgång 145, 2024, s. 5–32.
- Blomqvist, Mikaela. "I hennes värld kan bara den med diagnos vara fri." *Göteborgs Posten*, 3 Nov. 2021.
- Botha, Monique, och David M. Frost. "Extending the Minority Stress Model to Understand Mental Health Problems Experienced by the Autistic Population." *Society and Mental Health*, vol. 10, no. 1, 2020, s. 20–34, doi.org/10.1177/2156869318804297.
- Brändemo, Immanuel. *Trollhare: ur en bokstavsvuxen transpersons ordgarderob*. Andet utbildning och förlag, Göteborg, 2012.
- Cavallin, Saga. "Clara Törnvall lägger ett neuropsykologiskt filter över döda geniens verk." *Dagens Nyheter*, 26 Okt. 2021.
- Chapman, Robert, och Monique Botha. "Neurodivergence-informed Therapy." *Developmental Medicine and Child Neurology*, vol. 65, no. 3, 2023, s. 310–17, doi.org/10.1111/dmcn.15384.
- Cvetkovich, Ann. *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Duke University Press, 2003.
- Eastwood, Alexander. "How, Then, Might the Transsexual Read?: Notes toward a Trans Literary History." *TSQ: Transgender Studies Quarterly*, vol. 1, no. 4, 2014, s. 590–604, doi.org/10.1215/23289252-2815111.
- Felski, Rita. *Hooked. Art and Attachment*. The University of Chicago Press, 2020.
- Freud, Sigmund. "Det kusliga," övers. Ingrid Wikén-Bonde, *Samlade skrifter XI: Konst och Litteratur*, Stockholm, 2007, s. 317–52.
- Gaubinger, Rachel. "The 'Voiceless Language' of Sisters: Queer Possibility in E.M. Forster's *Howards End*." *Journal of Modern Literature*, vol. 45, no. 2, 2022, s. 52–68, doi.org/10.2979/jmodelite.45.2.04.
- Greenblatt, Stephen. "Resonance and Wonder." *Bulletin – American Academy of Arts and Sciences*, vol. 43, no. 4, 1990, s. 11–34, https://doi.org/10.2307/3824277.
- Hagopian, Alice. "Albert Camus's *L'Étranger*. Reparative Neurodivergent Reading as Provocation." *Critical Neurodiversity Studies. Divergent Textualities*, redigerad av Jenny Bergenmar, Louise Creechan och Anna Stenning, Bloomsbury Academic, 2025, s. 171–86.
- Hansson, Dennis, och Serena Hasselblad. "Ordet autist är ingen förolämpning." *Göteborgs Posten*, 20 Dec. 2021.
- Limburg, Joanne. *Letters to my Weird Sisters. On Autism and Feminism*. Atlantic Books, 2021.
- Love, Heather. *Feeling Backward. Loss and the Politics of Queer History*. Harvard University Press, 2007.

- McGrath, James. *Naming Adult Autism: Culture, Science, Identity*. Rowman & Littlefield International, 2017.
- McRuer, Robert. "Crip world-making." *Crip Authorship. Disability as Method*, redigerad av Mara Mills och Rebecca Sanchez. New York University Press, 2023, s. 274–81.
- Merton, Robert K. "Anomie, Anomia, and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior." *Anomie and Deviant Behavior. A Discussion and Critique*, red. Marshall B. Clinard, The Free Press, s. 213–42.
- Radulski, Elizabeth M. "Conceptualising Autistic Masking, Camouflaging, and Neurotypical Privilege: Towards a Minority Group Model of Neurodiversity." *Human Development*, vol. 66, no. 2, 2022, s. 113–27, doi.org/10.1159/000524122.
- Ramnehill, Maria. "Den postmoderne Prometheus. Natur, teknik och transtematik i Jeanette Wintersons *Frankissstein*." *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 50, no. 2–3, 2020, s. 47–54. doi.org/10.54797/tfl.v50i2-3.6145.
- Rosa, Hartmut. *Resonanz: eine Soziologie der Weltbeziehung*, Suhrkamp, Berlin, 2016.
- Schultermandl, Silvia. *Affective Worldmaking: Narrative Counterpublics of Gender and Sexuality*. Transcript Verlag, 2022, doi.org/10.14361/9783839461419.
- Smilges, J. Logan. "Neurotrans." *TSQ: Transgender Studies Quarterly*, vol. 9, no. 4, 2022, s. 634–52, doi.org/10.1215/23289252-10133831.
- Stenning, Anna. *Narrating the Many Autisms: Identity, Agency, Mattering*. Routledge, 2024, doi.org/10.4324/9781003036807.
- Stryker, Susan. "My Words to Victor Frankenstein Above the Village of Chamounix: Performing Transgender Rage." *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, vol. 1, no. 3, 1994, s. 237–54.
- "Anomi." *Svensk MeSH (Medical Subject Headings)*, Karolinska Institutet, mesh.kib.ki.se/term/D000850/anomie
- Törnvall, Clara. *Autisterna. Om kvinnor på spektrat*. Natur och kultur, 2021.
- Walker, Nick. *Neuroqueer Heresies: Notes on the Neurodiversity Paradigm, Autistic Empowerment, and Postnormal Possibilities*. Autonomous Press, 2021.

EN INDKAPSLET MENNESKEHED

Autisme som en neuropolitisk metafor

Når vi taler om autisme, er der ikke kun tale om en klinisk diagnose eller et væld af levede neurodivergente erfaringer, men også om et *neurotypisk fantasme*. En metafor, der i så vidt forskellige teksttyper som Peter Sloterdijks filosofi og Philip K. Dicks science fiction organiserer et betydningsfelt. Handicap-forskeren Stuart Murray skriver, at det eneste sted, man støder på et sammenhængende billede af autisme, er i netop sådanne fantasmer (Murray 2008), eftersom reel autisme er et ekstremt mangefacetteret fænomen. Der er med andre ord en kulturelt forankret idé om autisme, som synes at eksistere mere eller mindre uafhængigt, en fiktionsfigur, der sættes i spil med meget specifikke mål for øje. Den norske film *De uskyldige* (2021) italesætter f.eks. autisme inden for en ramme af overnaturlighed, uskyld og vold, mens den amerikanske action-thriller *The Accountant 2* (2025) forlader sig sikkert på den udmattede trope om den autistiske *savant*. Autismens metaforiske karakteristika, såvel som dens vedholdenhed, skyldes diagnosens oprindelige grundlæggelse og udvikling i en bestemt historisk og geografisk situation: USA fra 1940'erne til 1970'erne. Det er hér, vi kan lokalisere årsagerne til den gennemslagskraft og vedholdenhed, som autisms tværdisciplinære metaforik har haft i den brede offentlighed.

Spørgsmålet er, hvorfor sådanne forestillinger bliver hængende – hvorfor de 'klæber' (Ahmed 2004). Jeg vil argumentere for, at det skyldes en bestemt figural-genealogisk problematik. Som kulturteoretikeren Joseph N. Straus skriver: "dét arbejde, som videnskabsfolk og læger udfører, er også kreativt og fantasifuldt, er også historisk kontingent, er også udtryk for de værdier, der kendetegner en specifik tid, sted og verdenssyn" (Straus, 461). Sådanne værdier kan netop tage form af metaforer, der som en del af det kreative element i vidensproduktion gør det muligt for diagnose at blive til figur. En diskussion af autisms figuralitet nødvendiggør således også et spørgsmål om, hvordan patologimetaforer bevæger sig mellem forskellige discipliner.

Gennem en analyse af et uddrag fra den amerikanske historiker Lewis Mumfords *The Pentagon of Power* (1970) vil jeg i denne artikel vise, at autisme som metafor bliver operationaliseret i en række forskellige diskursive formationer på grund af et sammenfald mellem klinikernes troper og en gennemgående metaforisk konfiguration, der kendetegner flere aspekter af det amerikanske samfund. Mumford er på mange måder paradigmatisk for en anvendelse af autisme-metaforen, der især tager form uden for den kliniske diskurs i slutningen af 1960'erne og starten af 1970'erne: Gilles Deleuze og Félix Guattari, Erich Fromm og Ursula K. Le Guin benytter sig alle af autisme som et tekstuel element, der aktiverer bestemte metaforiske konfigurationer i teksten.¹ Hvad der gør Mumfords tekst velegnet som eksempel, er den så tydelige måde, hvorpå autisme – et marginalt element i teksten som helhed – organiserer tekstens metaforiske bevægelser og samtidig situerer den så klart i sin historiske kontekst. Mumfords brug af ordet til at aktivere en række metaforer, der spiller på *mekanicitet* og *emotionel tilbagetrækning*, viser netop, hvordan bestemte andre metaforer klæber til en neurotypisk idé om autisme som en affektiv fattiggørelse.

Autisms metaforiske dimension er derfor i høj grad et neuropolitisk spørgsmål med både affektive og subjektontologiske implikationer.

1 Hhv. *L'Anti-Oedipe* (1972), *The Anatomy of Human Destructiveness* (1973) og "Vaster Than Empires and More Slow" (1971).

Den giver et indblik i, hvordan grænsedragningernes hårde arbejde omkring en normativ adfærd ofte udføres af metaforer.

KLINIKALISMER

Den moderne definition af autisme grundlægges i psykiateren Leo Kanners artikel "Autistic Disturbances of Affective Contact" i 1943 og opnår status som allemandseje med udgivelsen af psykologen Bruno Bettelheims bestseller *The Empty Fortress* i 1967 – en bog, der satte både autisme og Bettelheim på landkortet (Serverson et. al. 2008).² Kanner observerede 11 børn, der alle udviste en tendens til "en grundlæggende tilbagetrækning fra kontakt med mennesker, et besat ønske om at bevare ensartethed, et dygtigt og endda kærligt forhold til objekter, [...] og enten mutisme eller den slags sprog, som ikke synes at være beregnet til at tjene formålet med interpersonel kommunikation". (Kanner, 416). I årene efter følger stort set alle klinikere og terapeuter Kanners definition, der samtidig også grundlægger en bestemt måde at tale om autisme. Med udgangspunkt i en tidligere brug af ordet, som psykiateren Eugen Bleuler brugte til at beskrive et aspekt af skizofreni, definerer Kanner autisme som en affektiv tilbagetrækning fra et delt, emotionelt rum; en tilbagetrækning, der får patienterne til at virke 'mekaniske' og robotagtige.

Skønt Kanners artikel grundlægger diagnosen, er det uden tvivl *The Empty Fortress*, der etablerer Bettelheim som autisme-eksperten i den offentlige bevidsthed. Men Bettelheim udgiver allerede en artikel i *Scientific American*, der på mange måder er Rosettestenen for den måde, autisme kommer til at blive brugt som metafor uden for klinikken. "Joey, A 'Mechanical Boy'" fra 1959 videreudvikler i en vis forstand blot Kanners sammenkædning af autisme med mekanicitetsmetaforer, men der sker et subtilt skift. Allerede her begynder autisme at være andet og mere end en enten neurologisk eller psykopatologisk tilstand – det er en metafor for det senmoderne *teknificere-*

2 Dog kunne man allerede i 1965 læse *Time Magazine's* artikel "Screams, Slaps, and Love", der beskrev den norsk-amerikanske behaviorist Ole Ivar Lovaas' arbejde med autistiske børn på UCLA.

de samfund: Historien om "et skizofrent barn som omskabte sig selv til en 'maskine', fordi han ikke vovede at være menneske. Hans historie kaster lys over emotionel udvikling i et mekaniseret samfund" (Bettelheim, 117). Drengen Joey forholdt sig til verden gennem en række imaginære maskiner, der skulle regulere hans vejrtrækning, bevægelser og afføring. Problemet med Joeys maskine-fascination er, ifølge Bettelheim, at det peger på en vis *unheimlich* mangel på et selv: "En menneskelig krop, der fungerer, som om den var en maskine og en maskine, der duplikerer menneskelige funktioner, er lige dele fascinerende og skræmmende" (ibid.). I Bettelheims casestudie er Joey allerede metaforiseret, hvilket – som vi skal se – gør det muligt for Lewis Mumford at operationalisere ham som sådan. Det er, som om Bettelheim er bevidst om, at kombinationen af teknologi-troper og psykopatologi er en figur, der resonerer stærkt med den omkringliggende kultur.

Det affektive i autismediagnosen finder sit udtryk i en dobbeltmetafor, der går igen gennem en markant del af det kliniske materiale: mekanicitet og tilbagetrækning. Den tilsyneladende mangel på affektiv interesse, som Kanner noterer sig, kommer til udtryk som en mekanisering af følelseslivet, også hos de forældre (mødre), hos hvem Kanner finder en lignende "mekanisk slags opmærksomhed på udelukkende materielle behov" (Kanner, 425).³ Den tilbagevendende definition af autister (og deres forældre) som maskinelle eller robotter betyder, at autisms *autos* også altid er et spørgsmål om automatisme.⁴ Robotten er en figur for både et manglende følelsesliv og fri vilje samt en afhængighed af systematik – den maskinelle metafor understøtter derfor både en idé om affektløshed og en 'systemtænkning' i autisme.

Den tyske filosof Joseph Vogl understreger med sit begreb om 'videnspoetik', at figuralt sprog, som f.eks. metaforer, ikke blot er et ekstra-kognitivt, stilistisk element i udviklingen af videnskabelige koncepter, men er

3 Det er observationer som disse, der lægger grunden til idéen om 'køleskabsmødre' – kvinder uden følelsesmæssigt engagement i deres børn. En psykodynamisk kausalitet, der for længst er blevet afviklet.

4 "Særdeles stereotypisk automaton-agtig adfærd" (Hans Asperger); "de bruger sproget på en mekanisk, ikke-kommunikativ facon" (Loretta Bender); "han ville 'hjule' sine arme omkring sig på en tilsyneladende umotiveret robotagtig facon" (Margaret Mahler).

en del af et givent videnssystems repræsentationsmuligheder. Det handler ifølge Vogl derfor ikke kun om *Aussagen* og *Ausgesagtem*, men også i høj grad om *Aussageweisen* (Vogl, 460). Den kliniske diagnose er ikke en slags nulpunkt, men befinder sig i en vekselvirkning med de metaforer, der cirkuleres et bestemt sted på et givent tidspunkt. Hvis autisme kan operationaliseres som en metafor i diskursive formationer uden for psykiatrien, skyldes det, at autisme allerede i det kliniske blik er figuraliseret. Der er aldrig tale om en neutral beskrivelse, men altid også om en stilistisk-produktiv dimension. Klinikerens valg af metaforer til at beskrive en opfattet afvigelse udgør en indledende figuraliseringsproces, og det er denne, der udstikker retningen for videre migrationer og nye betydningsmæssige konfigurationsdannelser. Sagt på en anden måde: De kliniske diagnoser afspejler et delt figurativt sprog, som samtidig også er mulighedsbetingelsen for, at en diagnose kan fungere som en kulturelt cirkuleret metafor.

De forskellige kliniske definitioner af autisme taler således i deres brug af metaforer direkte ind i en større, kulturel kontekst, hvor sociale problemstillinger italesættes i samme figurative sprog. Det er ikke bare en bestemt tidsånd, der gør det muligt at artikulere (og finde genklang for) en diagnose, der er udformet som 'barndomsautisme'; det er også en tidsånd, der insisterer på at italesætte sociale og kulturelle problemer som en teknificeret affektløshed. Som handicap-forskeren Patrick McDonagh skriver: "Selv hvis autisme viser sig at være en singulær patologi med en organisk årsag og således 'virkelig', er den også opfattet inden for en social dynamik, og vores genkendelse og forståelse af autisme tager form inden for denne dynamik" (McDonagh, 100). Der findes ikke noget figurativt-neutralt rum, og den diagnostiske klassificering kan ikke sige sig fri for en grad af figuralisering, hvilket understreger nødvendigheden af at undersøge autisms "sammenløb af begivenheder og idéer, der tillod Kanner [...] og Asperger [...] at se bestemte børn som tilhørende en bestemt type" (ibid., 99).

SOCIALE METAFORER

Autisms bevægelse fra en klinisk kontekst skal forstås i lyset af det amerikanske samfunds optagethed af ikke kun nationens mentale helbred,

ikke mindst børns, men også af et politiseret fokus på empati. Efter 2. verdenskrig blev det amerikanske samfund mere optaget af psykologien i kølvandet på de hjemvendte soldater, der led af PTSD (eller 'operational fatigue', som det hed i datidens jargon).⁵ Der blev besluttet talt om en epidemi i psykiske lidelser i en sådan grad, at det blev udråbt til at være "USA's største sundhedsproblem" (Staub, 83). Sideløbende med et fokus på den enkelte amerikaners mentale velbefindende kan man lokalisere en distinkt tendens til en 'psykologisering' af politiske og sociologiske analyser – især i forsøgene på at forstå fænomenet fascisme. I bogen *The Authoritarian Personality* (1950) såvel som i radioforedraget "Erziehung nach Auschwitz" (1966) argumenterer Theodor W. Adorno for, at teknologifascination fungerer som en markør for fascisme. Den såkaldte 'f-skala' skulle kunne vise, hvor meget den enkelte udviser fascistoide tendenser. Med Adornos analyse er fascisme pludselig ikke længere noget, der eksisterer 'derude', dvs. uden for den amerikanske exceptionalisme. Det er en latent psykisk disposition i den enkelte, som USA på ingen måde kan sige sig immun over for. Hvad der er interessant for forståelsen af autisme-metaforen er, at denne 'fascistisk-psykiske' disposition blev forestillet som på den ene side en optagethed af teknologi, der så på den anden side korresponderer med en affektiv forarmelse. De samme to grundelementer bliver bragt i spil, både når det gælder fascisme og autisme, hvilket får dem til at klæbe til hinanden, understøttet af psykologien som en slags disciplinært bindeled. Denne sammenblanding er essentiel, i og med at den er med til at forklare, hvorfor 'mekanisk adfærd' så ofte anvendes som trusselsmarkør: Det er en grundlæggende set metonymisk logik, hvor forskellige elementer klæber til, og dermed understøtter og forstærker, hinanden. I både Adornos studie såvel som i den psykiatriske autismlitteratur, bliver mekanicitetsmetaforen en markør for 'systemisk tænkning', der stilles som negativ modpol til selvstændig, kritisk og kreativ tænkning, om end de psykiatriske tekster også bruger metaforen vis-a-vis fysisk adfærd. Men disse bruges i sidste ende også til at understøtte et argument om kognition og affekt. I et større

5 Man skal også se denne udvikling som udtryk for en psykiatrisk institution, der havde en interesse i at etablere sig i statsligt regi.

perspektiv er autismediagnosen således viklet ind i en samtidig kulturel diskussion om, hvad der udgør den 'demokratiske personlighed' (i kontrast til den fascistiske eller kommunistiske).

Historikeren Susan Lanzoni har påpeget, hvordan ordet 'empati' vinder populært fodfæste i USA i løbet af 1950'erne. Ordet ophører med udelukkende at konnotere et kunstæstetisk fænomen (evnen til at projicere sig ind i et værk) og kommer snarere til at betyde en generel evne til at kunne sætte sig ind i et andet menneskes følelser. Empati bliver på den måde et særligt affektpolitisk problem i det amerikanske 'sociale forestillingsrum', fordi den demokratiske borger bliver defineret ud fra hans/hendes empathiske kvaliteter, i modsætning til både fascisten og sovjetkommunisten.⁶ Udbredelsen af empati som populær forestilling er uadskillelig fra autismediagnosen, som vi finder den hos Kanner, Bettelheim, m.fl., i og med at det netop er en mangel på empati, der ses som den centrale, affektive afvigelse. Den tidlige forestilling om autisme er med andre ord helt viklet ind i spørgsmålet om, hvad der udgør en affektiv normativitet. Samtidig taler den ind i en generel frygt for en 'mental epidemi' og den politisk-psykologiske frygt for en individuel form for fascisme, der er kendetegnet ved en mekanisk form for ufølsomhed.

Forfatter og kritiker Susan Sontag gør det i essayet *Illness as Metaphor* (1978) klart, at det er vekselvirkningen mellem mål- og kildeområde,⁷ der gør det muligt for en sygdomsmetafor at blive genplantet: "Først bliver fænomener, der vækker dyb frygt, associeret med sygdommen. Sygdommen selv bliver en metafor. Dernæst, i sygdommens navn (dvs. brugt som metafor), bliver denne rædsel overført til andre ting. Sygdommen bliver adjektivisk." (Sontag, 58). Sontags observation passer fint på autisme, der som en affektiv diagnose bliver formuleret i løbet af 1940'erne og 1950'erne gennem bl.a. en række mekanicitetsmetaforer. Fordi autisme ses som en

6 Den politiske sociolog Harold D. Laswell definerede f.eks. den 'demokratiske personlighed' som "inklusiv og ekspanderende snarere end eksklusiv og indsnævrende" (Laswell, 495)

7 Mål- og kildeområde er det, der traditionelt i dansk stilistik betegnes som hhv. sag- og billedled.

'affektiv lidelse', en slags defekt empatimekanisme, ligger robotfiguraliteten lige til højrebenet, i og med at robotten står for en slags affektløst antropomorft væsen. Bettelheim skriver endog indirekte om Joey, at menneskemaskinen er skræmmende, fordi den viser os muligheden af, at "kroppen kan eksistere uden en sjæl" (Bettelheim, 117). Men også fordi koblingen af patologi med teknologi sideløbende finder sted som en måde at analysere både fascisme og 'det moderne menneske' som sådan. Samtidig illustrerer Sontags essay, at der altid er en forudgående metaforisk proces på spil, der 'primer' et fænomen til videre metaforisk brug. F.eks. vil den metaforiske italesættelse af kræft som en snigende, usynlig sygdom være dét, der betinger hvordan kræft vil kunne bruges som en politisk metafor (kommunisme som en 'kræft' i USA, for nu at blive i den historiske jargon).

Vi har altså at gøre med en dialog, der via en metafor føres mellem flere forskellige diskursive formationer.⁸

AUTISTISKE ASTRONAUTER

Det bringer os til den amerikanske historiker Lewis Mumford, som er emblematiske for den tendens til metaforisering af autisme, som vi finder både i fiktion og filosofi. Her fungerer autisme som et billedligt sammenknytningspunkt for en italesættelse af et teknologisk betinget affektivt problem i det senmoderne, vestlige samfund. Mumford udgav i hhv. 1967 og 1970 tobindsværket *The Myth of the Machine*, en omfattende analyse af menneskets forhold til teknologi, hvori han introducerede idéen om en Megamaskine, der skal forstås som en generel tendens til automatisering: "et forsøg på at udøve kontrol, ikke kun over selve den mekaniske proces, men over dét menneske, der tidligere styrede den: at ændre ham fra en aktiv til en passiv agent, for til slut fuldt ud at eliminere ham" (Mumford, 189). Mumfords analyse understreger, at teknikken ikke kun bliver sympotomisk for menneskets forhold til sig selv og til verden, men bliver ideo-

8 For en mere fyldestgørende analyse af metaforers migrationspotentiale, se min ph.d.-afhandling *Autism's Configurations. Tracking the Circulation of a Metaphor* (2025).

logisk investeret med så meget betydning, at teknologi i sig selv antager en mytisk-religiøs dimension (ibid., 157). Mennesker bliver derved mere som maskiner i forsøget på at tilpasse sig et samfund, der primært er gearret til den ideologisk-mytiske Maskines behov.

Undervejs i *The Pentagon of Power*, det andet bind af værket, analyserer Mumford en række fotografier, og under den sigende titel "Det indkapslede menneske" finder vi et billede af en astronaut efterfulgt af en kommenterende tekstpassage, der sprudler af metaforisk bevægelse:

Besku astronauten, fuldt udstyret til tjeneste: et skælet væsen, mere som en overdimensioneret myre end en primat – bestemt ikke en nøgen gud. For at overleve på månen må han være indkapslet i endnu mere isolerende beklædning og blive en slags ansigtsløs, omvandrende mumie. Mens han suser gennem rummet, er astronautens fysiske eksistens udelukkende en funktion af masse og bevægelse, indsnævret til det punkt af akut sansende intelligens, der kræves af nødvendigheden af at koordinere sine reaktioner med det mekaniske og elektroniske apparat, som hans overlevelse afhænger af. Her er den arketypiske proto-model af det post-historiske menneske (ibid., 179).

Astronauten er på en meget virkelig måde afskåret fra sine medmennesker – faktisk afhænger hans overlevelse af, at denne isolation er absolut. Som figur binder han derfor en konfiguration af teknologi og tilbagetrækning sammen, og dette indledende billede fører teksten frem til et slutpunkt, hvor "indkapsling udgør et decideret patologisk syndrom". At være isoleret er at være patologisk, men det er også at være maskinel. På denne måde bringes tre forskellige elementer (mekanicitet, tilbagetrækning, psykopatologi) i en betydningsmæssig nærhed, og denne konfiguration styrer tekstens metaforiske bevægelse.

Første gang vi møder astronauten, er han både "skælet", "som en myre" og "en slags ansigtsløs, omvandrende mumie". For at afrunde disse indledende metaforer om dyriskhed og død lander Mumford på en ny slags metafor: Astronauten er et "punkt af akut sansende intelligens". Han har ingen ægte subjektivitet ud over sin plads og funktion i et apparat, dvs. at de eneste træk, der er værd at dyrke, er dem, der tjener Megamaskinen.

Mumford sætter her et implicit lighedstegn mellem subjektivitet og handling, og der er således et argument om manglende vilje, båret af

kontrasten mellem gud og myre: Guden er en, der handler, som påtvinger verden sin vilje, mens myren netop ikke er andet end et tandhjul i myretuens maskineri. Modsætningen mellem gud og myre signalerer to ting: handling vs. passivitet og åbenhed vs. 'skællethed'. Det er derfor, astronauten ikke 'handler', han 'reagerer' blot på maskinens krav "som en myre", lukket for enhver umiddelbar interaktion med verden. Den nøgne guds konstitutive åbenhed er blevet til fundamental isolation og kontrol.

Derefter, uden overgang, bringer Mumford den autistiske dreng Joey ind som en metafor for menneskets underordnede position ift. maskinen:

Dr. Bruno Bettelheim fortæller om adfærden hos en niårig autistisk patient, en dreng ved navn Joey, som troede, at han blev styret af maskiner: "Denne tro var så styrende, at Joey bar rundt på et detaljeret livsopretholdende system bestående af radiorør, lyspærer og en 'åndedrætsmaskine'. Ved måltiderne trak han imaginære ledninger fra en stikkontakt til sig selv, så hans mad kunne blive fordøjet." (ibid.)

Pludseligheden er dog kun tilsyneladende, for overgangen faciliteres af ordet 'kontrol' – Megamaskinens fjernstyring forbindes med Joeys 'kontrollerende' overbevisninger. Det, der forener de to, er altså en mangel på handlekraft, så når Mumford laver sin retoriske volta – "Er vi ikke alle autister"? – har vi allerede forstået, at det moderne, mekaniserede liv fratager os vores evne til initiativ. Teksten har således tre forskellige hovedpersoner: astronauten, det patologiske barn og det 'normale' menneske. Det, der forener dem, er en afhængighed af maskinen:

Men er dette bare en patetisk lille drengs autistiske fantasi? Er det ikke snarere den tilstand, som massen af menneskeheden hurtigt nærmer sig i det virkelige liv uden at indse, hvor patologisk det er at være afskåret fra sine egne livsressourcer og ikke føle noget bånd til den ydre verden, medmindre de er forbundet med magtkomplekset og konstant modtager information, vejledning, stimulering og beroligelse fra en central ekstern kilde via radio, disketter og tv med minimal mulighed for gensidig ansigt-til-ansigt kontakt? Rumkapslens strenge begrænsninger er allerede blevet udvidet til andre områder [...] Endnu mere geniale hjerner, der er lige så underdanige over for magtkomplekset, har allerede udtænkt en hospitalsseng, hvor alle funktioner fra temperaturmåling til intravenøs ernæring automatisk udføres inden for sengens grænser. Isolationsfængsling bliver således det sidste ord i "øm og kærlig pleje". (ibid.)

I dette tredje afsnit er der en markant spatial politik på spil, der igen tager afsæt i astronautens indkapsling, idet den samtidig indirekte henviser til sammenstillingen af den nøgne gud og den overdimensionerede myre. Teksten spiller i høj grad på modsætningen mellem indsnævring og udvidelse, mellem ting, der er skællede, og ting, der står nøgne. Gudens nøgenhed og 'gensidig ansigt-til-ansigt-kontakt' betegner en organisk og autentisk interaktion, som derefter kontrasteres med afsnittets sidste figur: isolationsfængsling. Teknologi i Mumfords tekst bliver en slags tvungen tilbagetrækning, der fungerer på to betydningsniveauer samtidig: en arkitektonisk indkapsling, som gennemtvinger et teknik-ontologisk ditto.

Når Mumford i slutningen af teksten forbinder astronautdragten, jakkesættet og 'lille Joey', vender han også tilbage til sin oprindelige 'død-i-livet'-metafor om den ambulante mumie, der her genbesøges som en livmoder-eksistens uden fødsel:

en sådan mekanisk fastgørelse og indkapsling udgør et decideret patologisk syndrom. I stigende grad vil astronautens rumdragt billedligt talt være den eneste beklædningsgenstand, som det maskinelt bearbejdede og maskinelt konditionerede menneske vil kunne bære behageligt, for kun i den dragt vil han, ligesom lille Joey, føle sig levende. Dette er en tilbagevendende til livmoderen uden fosterets udsigt til en fødsel. (ibid.)

Dette sidste billede iscenesætter frygten for en endeløs, cirkulerende form for liv, der aldrig slutter. Så selv om fosteret normalvis repræsenterer begyndelse, fungerer det her som en potentialitet, der aldrig bliver til virkelighed; en metafor for liv, som i virkeligheden er en metafor for død. Det er det, der forbinder den med den omvandrende mumie, som på samme tid er en metafor for animation og deanimation: Ordet omvandrende (*ambulant*) animerer den døde mumie, som så på sin side deanimerer astronauten. Således bliver Mumfords tekst et eksempel på "autisme som en metafor for den menneskelige personlighed, der står over for ekstrem fare fra en i stigende grad dehumaniseret massekultur" (Fisher, 59), her specifikt i form af en teknologisk fare.

Det er vigtigt at være opmærksom på tekstens figurale grammatik, idet de første metaforer er tæt forbundet med resten – 'skællet', 'myre' og

'mumie' er alle figurer, der fremkalder en følelse af lukkethed, og de slår dermed tonen an for resten af teksten. Alle tre hovedpersoner er ikke kun 'indkapslede', men også 'isolerede' og 'indsnævrede'. Mumford benytter en af de centrale kliniske metaforer for autisme – 'tilbagetrækning' – og forbinder den til den anden autismefigur, mekanicitet. Ved nærmere eftersyn er tilbagetræknings- og indkapslingsmetaforerne afhængige af en implicit valorisering af en bestemt form for menneskelig interaktion. Mumien er ikke bare omvandrende, han er også 'ansigtsløs' – en beskrivelse, der foregriber det senere argument om, at det er patologisk at leve med "den minimale mulighed for gensidig ansigt-til-ansigt-kontakt". Eftersom Mumford kontrasterer denne ansigtsinteraktion med ren modtagelse af information, må der være noget værdifuldt i førstnævnte, men det bliver aldrig tydeliggjort. Men idet informationsstrømmen er teknologisk formidlet ('radio, disketter og tv'), behøver han ikke argumentere for værdien af ansigt-til-ansigt-interaktion, da maskiner allerede er negativt valoriseret, både inden for tekstens rammer og i den bredere kulturelle kontekst. Som noget negativt påberåber disse informationsmaskiner sig kroppens umiddelbarhed som et fraværende ideal, der er kendetegnet ved udveksling eller gensidighed ("bestemt ikke en nøgen gud"). Herefter kan Mumford forvandle en ensidig informationsstrøm til en automatisk udført envejsstrøm af 'omsorgsløs pleje': isolationsfængsling i hospitalssengen. Endnu en indsnævring af rum.

Tilbagetrækning og mekanicitet viser sig at være lige den slags metaforer, som Mumford har brug for, hvilket gør hans brug af autisme helt central. Idet han ser det vestlige menneskes interaktion med teknologi som grundlæggende syg og/eller nedbrydende (mennesket reduceret til 'en funktion af masse og bevægelse'), udgør koblingen af Joeys autisme med mekanicitet den perfekte konfiguration, fordi det bringer psykopatologi i spil i teksten. Mumfords definition af det moderne menneskes mekaniske tilknytning og indkapsling som et 'decideret patologisk syndrom' er helt logisk som metafor, for hvis teknologisk betinget tilbagetrækning udgør en individuel patologi, kan den lige så vel udgøre en fælles patologi. Med andre ord inkorporerer Mumford ikke kun de to figurer, men også den iboende patologisering af en manglende evne til at forholde sig socialt på en umiddelbar, åben og 'nøgen' måde.

Mumfords argumentation er gennemgående figurativ: Hvis maskinen 'står for' en mangel på følelser og ægte menneskelig kontakt (hvad det så end måtte være), og autisme 'står for' denne ukritiske betjening af maskinen, så står de begge for en vestlig tilstand *in toto*. Det er derfor ingen overraskelse, at hvis der er én tilbagevendende metafor i Mumfords bog, så er det automaten eller robotten, som bruges i flæng – 31 gange. Men robotten er ikke slutpunktet; den giver blot mulighed for at aktivere en anden konfiguration, i lighed med Adornos analyser af fascismen. Efter ironisk at have hyldet Adolf Eichmann som 'vor tids helt' fortsætter Mumford med at beskrive dette 'Organisationsmenneske':

hvad der gør denne 'ideelle type' endnu mere truende er hans succesfulde brug af den menneskelige forklædning. Hans robot-mekanisme simulerer kød og blod [...] der er intet til at skelne ham udadtil fra et fornuftigt menneske, velopdragen, afdæmpet, tilsyneladende elskværdig. Som Himmler kan han endog være et 'anstændigt familiemenneske'. (Mumford, 279)

Mumfords argument viser sig hovedsageligt at bestå i at aktivere en konfiguration bestående af mekanicitet, autisme og tilbagetrækning, som han så senere forbinder til en protofascisme, og teksten giver en forståelse af den figurale grammatik i USA i 1960-1970'erne: Som analyser af fascismen er formuleret i psykologiske termer, og psykopatologi er gennemsyret af metaforer om mekanicitet, er analyser af teknologi formuleret som et spørgsmål om socialpsykologi. Denne 'psykologiserende' analytiske praksis er et punkt, hvor vi kan identificere den historiske dimension af den 'autistiske konfiguration': Fascisme, mekanicitet og tilbagetrækning, hver især en metafor i sig selv, er alle på samme tid et patologisk og et politisk spørgsmål knyttet sammen af en autistisk rodmetafor.

FIGURAL NEUROPOLITIK

Man kan spørge, hvorvidt *The Pentagon of Power* ikke blot skal læses 'historisk' – som netop udtryk for en tidstypisk sammenblanding af autisme og skizofreni med sociologiske analyser. Men her får affektteoretikeren Sara Ahmeds begreb om klæbrighed sin relevans, idet det hjælper med at anskueliggøre et sammenknytningspunkt mellem metaforik og historicitet.

Cirkulationen af bestemte metaforer er udtryk for klæbrighed som "historicitetens fraværende tilstedeværelse". (Ahmed, 120). Ting, der har været gennem en figuraliseringsproces, såsom autisme, bliver investeret med en form for betydningsmæssigt overskud, der gør det muligt at forbinde dem til andre ting – og får dem til at blive hængende. Grundlæggende set betragter jeg Ahmeds begreb som en måde at anskueliggøre en særlig form for metaforisk historicitet. Som historicitetens fraværende tilstedeværelse forklarer klæbrighed den usamtidighed, vi ser mellem en klinisk diagnose og dens parallelle figurale liv. Klæbrighed for Ahmed har to retninger: På den ene side er det udtryk for, hvor et objekt (forstået bredt) har 'rejst', dets historiske fodspor. Men lige så vigtigt er det, at klæbrigheden også er medbestemmende for, hvad et sådant objekt videre kan 'klæbe til'. Hvad et objekt er kommet i berøring med, bestemmer dets videre anvendelsesmuligheder. Det er derfor, at koblingen mellem autisme og mekanicitet er så vedholdende. Det er et klæbrigt forhold. Ahmeds begreb anskueliggør, at autisme-metaforen er et "klæbrigt objekt", hvis genealogi stadig betinger dets anvendelsesmuligheder i det sociale imaginarium.

Figuraliseringen af autisme som en metafor, der trækker på affekt og mekanicitet, har en neuropolitisk dimension, der i høj grad handler om fremmedgørelsen af bestemte affektive praksisser. Diskussionen bevæger sig dermed fra en strengt neuropolitisk afgrænsning til i større grad at omhandle mere grundlæggende parametre for 'genkendelighed'. Hvor trækkes grænserne for det menneskelige? I Texas har Robert Roberson sidet på dødsgangen siden 2002, anklaget for mordet på sin dengang 2-årige datter. I deres gengivelse af sagen skriver Autistic Self Advocacy Network (ASAN) at "Mr. Roberson kom under mistanke [...] fordi han ikke udviste følelser på den måde som hendes (datterens) lægehold forventede, da han bragte hende bevidstløs til hospitalet. Mange autistiske personer viser ikke følelser på den måde, som ikke-autistiske personer forventer. Vi kan have en 'flad affekt', selv – eller især – når vi oplever voldsom tragedie eller stress."⁹ Neurodiversitetsbevægelsen, som del af en slags 2. bølge inden for

9 <https://autisticadvocacy.org/2024/10/asan-calls-on-texas-to-stop-robert-rober-sons-execution/>.

handicapstudier ønsker netop at gøre opmærksom på de implicite og let oversete praksisser, der medvirker til at marginalisere og – som i tilfældet ovenfor – mistænkeliggøre affektiv adfærd, som falder uden for en norm: Robersons affekt bliver til patologi, der bliver til kriminalitet. Hans adfærd bliver ikke bare afvigende, men også en implicit trussel om potentiel vold, fordi den aflæses ud fra en bestemt metaforisk konfiguration.

Ofte begrænser analyser af autisms metaforiske dimension sig til at spørge ind til, hvordan selve ordet 'autisme' eller 'autistisk' manifest er til stede i forskellige værker, og hvad det betyder for den fortsatte stereotypificering af neurodivergens. Disabilitetsforskeren Mark Osteen har f.eks. analyseret, hvordan autisme ofte bruges som en metafor for neurotypiske problemer (Osteen 2008), og filosofen Ian Hacking har undersøgt metaforen *alien* som et mulighedsrum for en neurodivergent reapproprieringspraksis (Hacking 2009). Jeg mener dog, at det er en fejl at stoppe der. Vi bør ikke begrænse os til kun at læse efter steder, hvor ordet autisme optræder, men derimod have øje for, hvornår en bestemt type adfærd patologiseres gennem bestemte metaforer – som f.eks. mekaniciteten. Hvis autisme-metaforen som et 'klæbrigt objekt' også betegner aktiveringen af en bestemt betydningskonfiguration i en tekst, er det vigtigt at skelne mellem en potentiel forskel på repræsentation og implementering. Som litteraturforsker Michael Bérubé skriver: "Repræsentationer af handicap er allestedsnærværende, ja, selv eller især når man ikke leder efter dem; men narrative *implementeringer* af disabilitet begrænser sig ikke til repræsentation." (Bérubé, 2). Det er i lyset af den overvejelse, at jeg argumenterer for en genealogisk analyse af autisme-metaforen for at forstå dens historicitet – hvilke andre fænomener klæber sig til 'autisme'? At stille dét spørgsmål betyder i sidste ende også muligheden for at læse en lang række tilsyneladende ikke-relaterede værker ud fra en neurodivers læsepraksis. Vi italesætter i udbredt grad stadig divergerende affekt gennem robotten som figur, og man kunne f.eks. sige, for at sætte tingene på spidsen, at hver eneste robotfiktion derfor i sidste ende også er et partsindlæg i en fortløbende kulturel diskussion om neurodiversitet.

KONKLUSION

I det foregående har jeg gennem en figural-genealogisk analyse forsøgt at påvise, hvordan autisme som en metafor bliver 'hængende' på grund af en bestemt konfiguration i det sociale imaginarium. Hvis der kan siges at være en usamtidighed mellem 'reelt eksisterende autisme' og en figural modpart, skyldes det autisme-metaforens historiske dimension: Både den kliniske formulering af autisme og metaforens videre liv er betinget af en cirkulation. Lewis Mumfords tekst er et paradigmatiske eksempel på, hvordan autisme som metaforisk sammenknytningspunkt iværksætter nogle intratekstuelle effekter – bevægelsen ind og ud af en række metaforer (mekanicitet, levende død, emotionel afkobling etc.) – der giver en indikation af autisme-metaforens ekstratekstuelle genealogi. Skønt teksten er et historisk dokument, tydeliggør den en metaforisk konfiguration, der 'under' diverse repræsentationer af autisme fortsætter med at kæde netop denne neurodivergens sammen med mekanicitetsmetaforer, så et affektivt hierarki opretholdes med neurotypikalitet i toppen. Autismemetaforens genealogi er en aktiv, men ofte usynlig tilstedeværelse. Som Ahmed skriver: "Den uerklærede historie hænger ved." (Ahmed, 47). Når Mumford advarer mod et fravær af "gensidige ansigt-til-ansigt relationer", gør han sig til en stemme i en affektpolitisk problematik, som autisme ender med at blive det mest slående udtryk for.

Autisme fungerer derfor i Mumfords tekst som en negativ antropomorf metafor, hvis formål er at identificere autisten som noget 'mindre-menneskeligt' og dermed også en slags advarsel for et neurotypisk kollektiv: et ontologisk slutpunkt for et uovervejede forhold til teknologi.

Den usamtidighed, vi kan se i fiktionsrepræsentationer af autisme, hvor neurodivergens er blevet til et fiktionsgreb uden noget særligt tilhørsforhold til virkeligheden, er derfor i sidste ende et metaforhistorisk problem. Autismemetaforens udtalte stædighed skyldes en lidt for ensidig tendens til at fokusere på misrepræsentationer (hvor vigtigt dette end er), på bekostning af en opmærksomhed på en mere diskret tilstedeværelse af 'autistiske konfigurationer' og deres dertilhørende historiske genealogier. Det er tilstedeværelsen af klæbrige konfigurationer, der forklarer de 'synlige' metaforers forlængede levetid.

LINUS NICOLAJ CARLSEN (f. 1983), videnskabelig assistent ved Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet. Har netop indleveret ph.d.-afhandlingen *Autism's Configurations. Tracking the Circulation of a Metaphor*. Seneste publikationer: "When I am Beside Myself". *Analyzing the Cultural Unconscious. Science of the Signifier*. Bloomsbury, 2020 og "Instrumentel intimitet". *Passage* 34 (82). Aarhus Universitetsforlag, 2019.

ENCAPSULATED HUMANITY

Autism as a Neuropolitical Metaphor

This paper studies the figural operationalization of autism as a specific configuration of elements in the early era of its clinical and cultural consolidation. The paper argues that the figuralization of autism is centered around the notion of mechanicity, a trope that was in general circulation in psychiatric, philosophical, sociological, and historical texts in the post-WWII US. By raising the question of figuralization, the paper also seeks to understand how metaphors taken from pathology can migrate from one discursive formation to another: how and why does a psychiatric diagnosis become a metaphor for modern life? Analyzing an excerpt from an exemplary text – American historian Lewis Mumford's *The Pentagon of Power* (1970) – the paper aims to demonstrate how current metaphoric co-optations of autism are reliant upon a historically entrenched configuration that casts autistic individuals as affectless robots withdrawn from a shared emotional space. As such, autism as a 'sticky' metaphor is involved in, and owes its longevity to, a metaphoric network that came into being in a specific cultural and geographical situation. I argue that the importance of such historical figuralizations lie in the ways in which they help to police the boundaries of normative behavior and of the human as such.

KEYWORDS

DK: autisme, metafor, mekanicitet, neuropolitik, klæbrighed
EN: autism, metaphor, mechanicity, neuropolitics, stickiness

LITTERATUR

- Adorno, Theodor W. "Erziehung nach Auschwitz". *Erziehung zur Mündigkeit*. Suhrkamp, 1971.
- Adorno, Theodor W., Else Frenkel-Brunsvik, Daniel J. Levinson og R. Nevitt Sanford. *The Authoritarian Personality*. Harper and Brothers, 1950.
- Ahmed, Sara. "Affective Economies". *Social Text* 22 (2). Duke University Press, 2004.
- Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh University Press, 2004, s. 117-39.
- Asperger, Hans. "'Autistic Psychopathy' in Childhood". *Autism and Asperger Syndrome*, redigeret og oversat af Uta Frith. Cambridge University Press, 1991 (1944).
- Bender, Loretta. "Alpha and Omega of Childhood Schizophrenia". *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia* 1, V.H. Winston and Sons, 1971, s. 115-118.
- Bettelheim, Bruno. "Joey: A 'Mechanical Boy'". *Scientific American* 200 (3), s. 116-30.
- Fraser, Benjamin. *Cognitive Disability Aesthetics. Visual Culture, Disability Representations, and the (In)Visibility of Cognitive Difference*. University of Toronto Press, 2018.
- Hacking, Ian. "Humans, Aliens, and Autism". *Daedalus* 138 (3). The MIT Press, 2009, s. 44-59.
- Kanner, Leo. "Autistic Disturbances of Affective Contact". *The Nervous Child* 2 (3). Cornell University, 1943, s. 217-250.
- Kanner, Leo. "Problems of Nosology in Early Infantile Autism". *American Journal of Orthopsychiatry* 19 (3). American Psychological Association, 1949, s. 416-426.
- Kanner, Leo. "The Conception of Wholes and Parts in Early Infantile Autism". *American Journal of Psychiatry* 108 (1). American Psychiatric Association, 1951, s. 23-26.
- Lanzoni, Susan. *Empathy. A History*. Yale University Press, 2018.
- Mahler, Margaret S. *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation. Infantile Psychosis*. International Universities Press, 1983 (1968).
- McDonagh, Patrick. "Autism and Modernism. A Genealogical Exploration". *Autism and Representation*, ed. Mark Osteen. Routledge, 2008.
- Mumford, Lewis. *The Myth of the Machine. The Pentagon of Power*. Harcourt Brace Jovanovich, 1970.
- Murray, Stuart. *Representing Autism. Culture, Narrative, Fascination*. Liverpool University Press, 2008.
- Osteen, Mark. "Autism and Representation: A Comprehensive Introduction". *Autism and Representation*, ed. Mark Osteen. Routledge, 2008.
- Sontag, Susan. *Illness as Metaphor*. Farrar, Straus and Giroux, 1978.
- Straus, Joseph N. "Autism as Culture". *The Disability Studies Reader*, ed. Lennard J. Davis. Routledge, 2013.
- Turner, Fred. "The Family of Man and the Politics of Attention in Cold War America". *Public Culture* 24 (1). Duke University Press, 2012, s. 55-84.
- Vogl, Joseph. "Poetologie des Wissens". *Grundthemen der Literaturwissenschaft: Poetik und Poetizität*, redigeret af Ralf Simon. De Gruyter, 2018.

NEURODIVERSITET, THEORY OF MIND OG TEGNESERIEEKSPERIMENTER

Jeg kan ikke med sikkerhed vide, hvad der foregår i andres bevidstheder. Jeg kan hverken direkte høre eller læse folks tanker, ligesom andre ikke har adgang til mine tanker. Det er et banalt menneskeligt grundvilkår. Alligevel er vores sociale omgang betinget af, at vi forsøger at gisne om det. En del af at begå sig socialt i samfundet er rent ud sagt at forsøge at praktisere tankelæsning. Denne evne betegnes som menneskers *Theory of Mind* (herefter forkortet ToM). Forskning i ToM undersøger forskellige delaspekter af denne menneskelige evne. Den tidlige forskning undersøgte bl.a. børns ToM og sammenlignede autistiske børn med ikke-autistiske børn. Denne artikels ene sigte er at redegøre for den kritik, som neurodiversitetsteoretikerne har rettet imod ToM-forskningen, som de kritiserer for at operere med en for snæver forestilling om, hvad der udgør en ToM. Neurodiversitetsteorien bruger begrebet "diversitet" på samme måde som i biodiversitet: Ligesom naturen har godt af en mangfoldighed og naturlig variation af organismer, så eksisterer der også mange forskellige bevidstheder med flere naturlige variationer. I denne artikel vil jeg granske neurodiversitetens kritik af ToM-forskeres neurotypiske blinde vinkler i den tidlige forskning af neurodivergentes ToM.

Artiklens andet ærinde er med udgangspunkt i analysen af to tegneserier at argumentere for, at netop tegneserier med den multimodale kombination af billeder og ord er særligt velegnede til at skildre neurodivergente erfaringer på en måde, der imødegår ToM-forskningens konklusioner om neurodivergentes ToM. Jeg analyserer to tegneserier, der på hver sin måde giver anledning til refleksion og kulturelle forhandlinger om, hvordan man kan være i verden og sanse sine omgivelser. Jeg argumenterer for, at tegneserier, der skildrer neurodivergente erfaringer, kan udgøre en vigtig empiri i undersøgelser af neurodiversitet og i kognitionsforskning, ligesom de kan give læsere (neurotypiske såvel som neurodivergente) et indblik i menneskers mangfoldige bevidstheder. Begge tegneserier viser, hvordan neurodivergente bebor en verden, hvor de, holdt op imod et normalitetsbegreb, betragtes som værende anderledes, og hvor de som følge deraf marginaliseres. I den ene, Justin Greens *Binky Brown*, sker det, uden at jeg har modtaget nogen formel diagnose, mens den anden, Marc Bernardins *Adora and the Distance*, tager udgangspunkt i et terapiforløb. I begge tilfælde rejses en række etiske spørgsmål relateret til modsætningspar som diagnose versus menneske, selvfremstilling versus pårørendefremstilling, lidelse versus glæde.

NEURODIVERSITETSTEORIENS KRITIK AF THEORY OF MIND

Forskning i ToM har siden 1980'erne undersøgt, hvordan vi som mennesker forsøger at afkode andres tanker, intentioner, følelser m.m. (Zunshine i Savarese & Zunshine 21). ToM er netop en teori om – eller en spekuleren over – andres tanker. Zunshine og Savarese betoner, at sådanne forsøg på tankelæsning ikke er telepati; snarere er de ofte yderst fejlbehæftede. Der-til kommer, at den tidlige ToM-forskning opererer med en præmis om, at der findes noget, man kan kalde en *normal* bevidsthed. Det er netop dette normalitetsbegreb, forskning i neurodiversitet vil til livs. Savarese har foreslået, at vi snarere burde stræbe efter at blive neurokosmopolitter, som han kalder det:

Hvis det at være kosmopolit indebærer en forestilling om et transnationalt fællesskab, hvor man føler sig respektfuldt hjemme overalt i verden, så medfører tanken

om at være neurokosmopolit en forestilling om et transneurologisk fællesskab, hvor man føler sig respektfuldt hjemme blandt alle typer af neurologier (Savarese & Zunshine 20).

Men det handler ikke kun om, at man skal være åben over for neurodivergens; idéen med at betragte sig selv som en neurokosmopolit er, at ToM's neurotypiske holdepunkt skal "denaturaliseres" eller "detroniseres" (Savarese & Zunshine 20).

Da forskning i ToM kom frem, var et af formålene med teorien, at den skulle forklare, hvordan det, at vi kan gisne om andres overbevisninger, følelser og ønsker er med til kognitivt at adskille mennesker fra andre arter (Stenning 38). I undersøgelsen af ToM hos mennesker var man især optaget af børns udvikling, og forskere som Baron-Cohen, Frith og Leslie undersøgte ToM hos autistiske børn med fokus på at dokumentere deres mangler inden for en ToM-model. Man konstaterede, at autistiske børn manglede øjenkontakt, havde svært ved at etablere en fælles opmærksomhed, havde svært ved at efterligne, svært ved fantasileg samt svært ved at genkende følelser hos andre (Fletcher-Watson i Stenning 40). ToM's tidlige teoretikere har altså hævdet, at autister mangler empati, samt at de har det, som Frith har kaldt for "Weak Central Coherence" (Stenning 65). Sidstnævnte betegner, at autister er gode til at opfatte detaljer, men ikke til at samle dem i et centralt sammenhængende fokus.

Forskning i ToM har således ført til konklusioner om, at autister ikke har nogen ToM, hvilket resulterer i stereotypiske forestillinger om autister som ikke-menneskelige (jf. Bergenmar et al.'s analyse af Stieg Larssons *Autisterne*). Det er, som neurodiversitetsforskningen viser, imidlertid meget tydeligt, at udgangspunktet for undersøgelser af forskellige menneskers ToM beror på et neurotypisk paradigme. I stedet for at se neurodivergens, afvigelser fra det neurotypiske, som en naturlig variation af bevidstheder, fremhæver man manglerne. Det fører til, at neurodivergente betragtes med et medicinsk blik, der patologiserer (Yergeau & Huebner 273).

Den neurodivergente betragtes som "mindblind" (Bergenmar et al., 204-5). Det er imidlertid paradoksalt at betragte neurodivergente som "mindblind" og efterfølgende tilpasse det et neurotypisk hegemoni ved at give det, man ikke forstår, en patologisk stedfortræderbetegnelse (Abbott). Man kun-

ne også sige, at ToM's neurotypiske udgangspunkt er "mindblind" i mødet med neurodivergens. Damian Milton har kaldt dette for dobbelt-empati-problemet. Milton understreger, at autister for at kunne trives (og måske slet og ret overleve) har opnået mere indsigt i et samfund, der ikke er indrettet efter deres behov, end den neurotypiske anstrenger sig for at opnå indsigt i en neurodivergent erfaringsverden. Det vil den neurotypiske person ofte kun gøre, hvis denne er socialt nær et neurodivergent menneske (Milton 886). Eller som Bryce Huebner polemisk formulerer det: "Neurotypiske mennesker lader til at have en fattig theory of *minds* – eller rettere, neurotypiske mennesker har det med at være ufølsomme over for denne verdens variationer af forskellige slags bevidstheder" (Yergeau & Huebner 289).

Dobbelt-empati-problemet har ifølge Milton tre skadelige virkninger (885). For det første følger der et stigma med at blive set som anderledes. Man kommer til at sammenblande normafvigelse med patologisk klassificering. For det andet kommer neurodivergente til at internalisere den undertrykkende holdning, de pådattes udefra. Og for det tredje bliver neurodivergentes egne stemmer gjort tavse. Neurodivergentes egne erfaringer bliver ikke bragt i spil i tilstrækkelig grad i samfundets bestræbelse på at forstå neurodivergens.

Med neurodiversitetsbegrebet kan man komme med to indvendinger imod konklusioner om en mangelfuld ToM og en Weak Central Coherence. Den første indvending går på, at neurodivergente mennesker lever og interagerer i et samfund, der er indrettet efter de neurotypiskes behov. Det vil blandt andet sige et offentligt rum (f.eks. et klasselokale i folkeskolen), hvor der er mange sanseindtryk og meget støj. Det er muligt, at neurodivergente ville være bedre til at mentalisere, indgå i gensidig fantasileg samt overskue det centrale, sammenhængende helhedsbillede i forskellige situationer, hvis de kunne interagere i rum, der var anderledes indrettet. Neurodivergente bliver altså forfordelt i et samfund, der privilegerer "ikke-autistiske sociale nicher [hvor] øjenkontakt, spontan interaktion i larmende miljøer og smalltalk er det sociales særkende" (Stenning 42). Neurodiversitetsforskningens anden indvending er, at neurodivergente udsættes for en uretfærdighed, hvad angår deres vidnesbyrd: Deres eget vidnesbyrd om, hvordan deres bevidstheder fungerer og kan forstås og inkluderes, tages

ikke alvorligt, hvilket fører til, at man har "nedgjort en minoritetsgruppes subjektivitet" (Zunshine og Savarese 19).

Med andre ord har man i behandlingen af neurodivergente haft et medicinsk blik, hvor man med udgangspunkt i en neurotypisk erfaringsverden har kigget efter ToM-mangler, som man derefter patologiserer. I stedet for sådan et blik, der kan beskrives som udefra-og-ind, lægger diversitetsforskningen op til et indefra-ud perspektiv, hvor man stiller sig nysgerrig og åben over for neurodivergente erfaringsverdener.

Neurodiversitetsforskere har forskellige holdninger til, hvorvidt patologiseringen af neurodivergens skal forkastes eller suppleres/nuanceres. Selvom diagnoser oplagt har med samfundsnormer, der varierer over tid, at gøre, og dermed i hvert fald delvist kan siges at være sociale konstruktioner (Savarese og Zunshine), så mener Damian Milton, at det stadig giver mening at betragte f.eks. autisme som en diagnose, fordi man så kan gøre opmærksom på en social verden, der ikke er indrettet efter neurodivergentes behov (Stenning 38). Anna Stenning lægger derimod op til, at man i stedet for at lede efter funktionsnedsættelser hellere skulle udforske, "under hvilke sociale eller kulturelle betingelser [...] en forskel i funktionsevne bliver invaliderende" (Stenning 38).

TEGNESERIEREPRÆSENTATION: AT SANSE OG TÆNKE MULTIMODALT

Siden 1970'erne har tegneseriekunstnere brugt tegneseriemediet til at skrive selvbiografisk. Ifølge Jared Gardner begynder det med Justin Greens *Binky Brown Meets the Holy Virgin Mary* (1972), som er min ene case i denne artikel (Gardner). Selvbiografiske tegneserier kaldes også for grafiske memoirer. Der er de seneste tyve år udkommet et væld af grafiske memoirer om sygdom, diagnoser og interaktioner med sundhedsvæsenet. Feltet grafisk medicin, som et underfelt til humanistisk sundhedsvidenskab, er således blevet grundlagt (jf. f.eks. www.graphicmedicine.org). Kevin Wolf har i review-artiklen "Graphic Medicine's Golden Age" skabt et overblik over grafiske publikationer samt forskningen i grafisk medicin. Han definerer grafisk medicin meget bredt som tegneserier, der "understreger et eller

flere medicinske emner" (Wolf 420). Tegneserierne kan så være fiktive eller ikke-fiktive, og de kan henvende sig til mange forskellige slags publikummer (patienter, pårørende, medicinsk personale m.fl.).

Jeg analyserer i denne artikel to tegneserier. Den ene er som nævnt Greens *Binky Brown*, der skildrer kunstnerens egen opvækst i et katolsk miljø. Green fortæller om en barndom med alvorlig OCD, der ikke blev diagnosticeret, men for ham har han retrospektivt kunnet forklare sine udfordringer med denne diagnose. Det foregående teori afsnit har trukket på neurodiversitetsforskning, der forholder sig til autisme, men ved den første case anvender jeg det altså i en analyse af en skildring af OCD. Ved at fokusere på divergens som en naturlig variation har neurodiversitetsforskningen og neurodivergente aktivister flyttet fokus væk fra patologiserende diagnoser, som tildeles udefra. Denne bevægelse væk fra et medicinsk blik foretages ofte via en kritik af et diagnosesprog. En sådan neurodiversitetskritik har især været rettet imod diagnoser som autisme, OCD, ADHD og ADD, men egentlig kunne man sige, at selve metaforen lægger op til, at alt det, psykiatrien har diagnoser for, ville kunne rekontekstualiseres som neurodivergens uden diagnosesprogets patologiseringer. Min anden case er tegneserien *Adora and the Distance*. Den er et samarbejde mellem fire afsendere: Marc Bernadin, Ariela Kristantina, Bryan Valenza og Bernardo Brice. Bernadin er initiativtageren og forfatteren til teksten og plottet, Kristantina har tegnet den, Valenza har farvelagt den og Brice har bogstaveret den. Bernadin er ikke selv neurodivergent, men hans datter er autist. Bogen handler imidlertid ikke om ham som pårørende. Det er snarere hans forsøg på at forestille sig datterens tankeverden. De to bøger har nogle ligheder og forskelle, som gør dem velegnet til at blive analyseret med neurodiversitetsteorien samt til at facilitere en kritisk diskussion af kerneemner inden for neurodiversitet og ToM.

For en umiddelbar betragtning kan det virke skævt at skrive selvbiografisk med en tegneserieæstetik, hvor man f.eks. forenkler og ikoniserer det visuelle udtryk, mens sproget fortættes til det, der kan rummes i en taleboble. Tegneserieformatet gør det imidlertid netop muligt at blande éns faktiske selvfortælling med subjektivitet og træk, vi forbinder med fiktion, uden at forlade det selvbiografiske (Gammelgaard 2020). Til gengæld kan

man netop skabe "komplekse fortællinger, der på levende vis fremstiller patienters subjektive verdener" (Saji og Venkatesan 2021b, 93). Ramzi Fawaz skriver endvidere, at vi forholder os til en mangfoldighed af elementer, når vi læser tegneserier, idet læseren må afkode så forskellige ting som "ord, billeder, æstetiske stilarter, karakterer, paneler, farver, tekstur, formater, sidelayou [...] i mange forskellige sekvenser, mønstre og placeret i forhold til hinanden: i et enkelt panel, på en hel side, mellem og på tværs af sider" (589). Man kan selvfølgelig diskutere, om Hillary Chute har ret, når hun ligefrem hævder, at det kun er éns indbildningskraft, der sætter grænsen for, hvad tegneseriemediet kan repræsentere (i Fawaz 589). Værker inden for grafisk medicin knopskyder i disse år, men der er selvfølgelig ikke nødvendigvis nogen form, der kan løse alle repræsentationsproblemer.

For læseren såvel som forfatteren skabes der endvidere en dobbelthed af intimitet og distance (Gardner 22). Med tegneseriens avatar ser man ofte rent visuelt hovedpersonen udefra, som i tredjeperson, mens man sprogligt får udkrænget det inderste. Art Spiegelman, der i 1992 vandt Pulitzerprisen for *Maus*, hylder Justin Greens evne til at forvandle tegneseriepanelerne til intime, sekulære bekendelsesrum (Gardner 8).

Tegneseriemediet med dets multimodalitet har en unik evne til at skildre alskens arter og afarter af indre oplevelser og måder at være i verden på. En del af neurodiversitetsteoretikernes kritik af ToM var, at den neurodivergentes erfaringsverden ikke inddrages mere. Bergenmar et al. har undersøgt genren "autiebiografi" – autistisk selvbiografi – og skriver i analysen af Iris Johanssons *En annorlunda barndom*, at disse ofte fungerer som en "oversættelse af det, der i hendes barndoms sociale kontekst blev set som afvigende og uforståelig adfærd" (210). Netop oversættelse er et nøgleord. Hvis neurotypiske læsere er mindblind over for neurodivergens, så kan neurodivergentes oplevelser give indblik i neurodivergentes erfaringsverden, og her vil jeg argumentere for, at tegneseriemediets potentiale til at eksperimentere med tekst og billede kan være en stærk ressource. Sarah Birge skriver, at "Tegneserier kan skildre kombinationer af de faktorer, der angår bevægelse, sansning, følelser, det sociale og kognition, som påvirker en person, der gør, at man derved undgår at reducere denne person til en stereotyp" (citeret i Dolmage & Jacobs 19). I stedet for at tale

om ToM-mangler kan de grafiske memoirer vise og udforske alternative måder at sanse på. Disse alternative sansninger kan der ligge en styrke i, ligesom det er muligt at redegøre for, at éns motivation til at ville det sociale er intakt (Stenning 65-66). Den alternative sansning kan angå en særlig opmærksomhed over for detaljer, eller en oplevelse af at tænke i billeder mere end i ord. Det sidste har den autistiske forfatter og forsker i animal science Temple Grandin f.eks. sagt om sig selv. Det får Chris Foss til i sin artikel "Reading in Pictures" at stille følgende spørgsmål: "Hvis mange autister tænker i billeder, hvorfor har den vestlige verdens kulturelle fortælling om autisme så hvilet så tungt på det skrevne ord?" (Foss95). Det, som det er svært at verbalisere, kan muligvis kommunikeres i sekvenser af billeder og ord.

NEURODIVERGENT SANSNING I BINKY BROWN

I *Binky Brown Meets the Holy Virgin Mary* skildrer Justin Green sin egen barndom med svær OCD i en tid, hvor det ikke altid førte til en diagnose. I et forklarende forord i forbindelse med genudgivelsen, der bærer titlen "Besked til forældre", skriver Green følgende: "Vi ved i dag, at de dæmoniske omgange med irrationelle befalinger, som Binky Brown må tåle, er forårsaget af en medfødt kemisk ubalance i hjernen. Selv Oprah ved, hvad OCD er" (Green 8). Green giver os i *Binky Brown* et radikalt indefra-perspektiv, idet der slet ikke er noget medicinsk hegemoni, der forsøger at behandle hovedpersonen. Det betyder ikke, at han er fritaget fra stigmatisering. De andre personer i hans fortælling ser ham som anderledes, dels på grund af hans neurodivergens og dels fordi han vokser op i et katolsk miljø med en jødisk far. Det kommer ikke mindst til udtryk gennem et utal af mobbende, nedladende bandeord og øgenavne. Her er et udvalg: "Damn fool kid!" (12), "So long, 'half-kike'" og "Bye bye, choir boy!" (27), "What's with you, Schmuck?!" (29), "Only one place in 'dis world for a crybaby - " (31), "Okay, you big spazdick" (35), "You icky spaz" (38), "wotta creep!" (44).¹ Nogle af

1 Jeg gengiver i citater al tekst fra både *Binky Brown* og *Adora and the Distance* uden de versaler, de ellers er skrevet med.

kommentarerne udtales af medstuderende på hans hold, nogle udtales af voksne og nogle af piger, han kan lide. Det er ikke altid, at Greens avatar og alias Binky Brown hører det. Nogle af kaldenavnene siges direkte til ham, mens andre figurerer i en tankeboble eller er sagt på afstand, så han ikke kan høre det. Det viser den dobbelthed af intimitet og distance, som forfatteren kan have til sig selv som selvbiografisk subjekt i grafiske memoirer. Binky Brown er tegnet udefra som i tredjeperson eller som en karakter i en film, men det er selvsagt Green, der orkestrerer det hele, inklusive andre karakterers tankebobler.

Selvom der ikke er nogle medicinske forklaringer, som kan stå i kontrast til en neurodivergent oplevelsesverden, er der på den måde alligevel en dobbelthed af et neurotypisk omverdenssyn (et udefra-ind perspektiv) og et neurodivergent perspektiv, der går indefra og ud. Dermed fremviser tegneserien, hvordan den neurotypiske observatør 1.) betragter den neurodivergente som en anderledes person, der har en mangelfuld ToM og 2.) selv er mindblind over for den neurodivergente erfaringsverden, som vi læsere får adgang til. Det bliver forklaret, hvordan det, som udefra set er irrationelt, har en egen logik. Dette skisma repræsenteres helt fra starten. Bogen både åbner og slutter med, at Binky Brown kommer til at ødelægge en madonnastatue. Efter at have ødelagt den i åbningsscenen ser man på den efterfølgende side hans OCD bryde ud (se figur 1).

I det første panel overvejer han, om uheldet skete, fordi han var kommet til at træde på en af stregerne mellem fortovsfliserne. I det næste panel trænger en katastrofetanke sig på, idet han trøster sig med, at det i det mindste ikke førte til, at hans mor kom ud for en ulykke. Som Elizabeth Donaldson gør opmærksom på, spiller denne tanke på et engelsk børnerim: "Step on a crack / Break your mother's back" (Donaldson 355). Dette er en hypotese over noget, der ikke skete, men i tankeboblen, som har sort farve rundt om sit billede, ser læseren sammen med Binky Brown et billede, hvor hans mor faktisk bliver kørt over af en bil. Dette er et af tegneseriemediets særkender: Det, der er ikke-faktisk, hypotetisk eller er ment med overført betydning (hypoteser, ønsker, drømme, metaforer og andre former for figurativt sprog), fremstilles med en påtrængende tydelighed, så det næsten opleves, som var det faktisk. I de næste paneler taler græsstråene til Binky

Fig. 1. Fra Justin Brown: Binky Brown Meets the Holy Virgin Mary.

Brown og befaler ham at sætte sig på dem, så de ikke bliver våde. Han har ikke lyst til at gøre det, men da de advarer ham om, at noget slemt vil ske, hvis han ikke gør det, adlyder han alligevel. I de sidste to paneler skiftes der til en voksen persons udefra-perspektiv. Han ser kun, at drengen sidder på græsset i regnvejret og græder, mens han siger, at han vil hjem. Den voksne kalder ham en "Damn Fool Kid!" og hiver ham hjem. Han er ikke interesseret i at høre Binky Browns forklaring på, hvorfor han var bundet til stedet.

En betragtelig del af *Binky Brown* skildrer et strengt katolsk opdragelsessystem, hvor angsten for at have urene tanker og en medfølgende seksuel undertrykkelse fører til OCD med seksuelle tvangstanke. I et studie af tegneserier og seksualitet skriver Nancy Pedri og Irene Velentzas, at den undergrundsbevægelse af tegneserier, som Green var en del af i 1970'erne, blev et sted, hvor kunstnerne havde frihed til at "udforske non-normative former for identitetsudtryk, seksualitet og erfaringer med psykisk sygdom" (Pedri & Velentzas 362). Halvvejs inde i fortællingen bliver han så fascineret af en kegleformet gummifælg på en Cadillac, at han sparer op til at købe den som reservedel blot for at have den (32). De urene tanker presser sig på i en sådan grad, at gummifælgen kommer til at ligne en penis. Han får i denne periode homoseksuelle tanker om Jesus, ligesom en engel på hans skulder gentagende siger: "Fuck Mary! Fuck Mary!" (34). Han oplever, at en stråle skyder ud fra hans underliv, og det bliver ham livet om at undgå, at den rammer noget helligt eller seksuelt. Pludselig bliver alle hans ti fingre til penisser med stråler, så opgaven bliver sværere (36), og han får ufrivilligt en orgasme, mens han cykler på en vej med mange bump. Selve panelet med udløsningen er fremhævet ved et markant skifte i tegneseriens visuelle vokabularium til en overdrevet, karikaturlignende tegning. I panik beder han til Gud og prøver at forklare, at han ikke har syndet, fordi det var et uheld. Han opfinder sit eget ord – "noyatin" – som han bruger til i kort form konstant at kunne benægte at have syndet: Noyatin "bliver umærkbart blandet sammen med hans vejtrækning", som der står (38). Han kombinerer udtalen af noyatin med selvskaade ved at kradse hænderne langs en mur.

Der skal ikke nogen stor freudianer til at se, at et sådan forsøg på at undertrykke seksualiteten ikke vil virke. Urene billeder – f.eks. hvor han selv tjekker efter, om Jomfru Maria virkelig er jomfru – trænger sig på. Hans

fødder og fodspor bliver til penisser med stråler. Til sidst portrætteres han som en nøgen mand, der render rundt med stråleskydende penisser på alle fingre og tæer samt på hans faktiske penis. Disse penisser forekommer kun desto mere virkelige, jo mere han benægter deres eksistens (42). I bogen *Why Comics?* skriver Hillary Chute følgende om episoderne med penisfingre: "Kunstneren Green tegner strålerne som havende rumlig eksistens, som hans karakter oplever dem" (Chute 258). Hun skriver videre, at tegneserien dermed giver bogens læsere et billede af en individualiseret bevidsthed på en måde, så læseren kan forstå den. Således kan tegneserier give adgang til og medvirke til forståelse for forskellige bevidstheders verdenssansning. Jeg er enig i denne sidste pointe, men jeg mener faktisk, at der er et betydningslag mere ved Greens penisstråler. For som han selv siger i et conferencepanel om tegneserier og selvbiografi, som efterfølgende er blevet transkriberet og publiceret i tidsskriftet *Critical Inquiry*, så følger der med OCD en "frakoblende komponent, som ved, at dette ikke kan passe" (Gloeckner et al. 93). Altså den lidende oplever, at der skyder penisstråler ud fra kroppen, samtidig med at vedkommende erkender, at det umuligt kan være tilfældet i virkeligheden. Selvom penisstrålerne tegnes, er det, som Ian Williams har gjort opmærksom på, usandsynligt, at vi skal tænke os, at Binky faktisk ser disse stråler. Alligevel synes de at have eksistens, og det peger på en grundlæggende konflikt mellem rationel logik og det tvangsprægede ved OCD (Quesenberry og Squier 70). At penisstrålerne tegnes, så vi visuelt ser dem, samtidig med at vi ikke skal forestille os, at Binky-karakteren i de scener hal-lucinerer, peger på, at tegneserier bruger en fikcionaliserende overdrivelse som virkemiddel til at skildre det pinagtige ved OCD på en adækvat måde.

Hans OCD, sammen med den tilstræbt undertrykte seksualitet, forlener altså Binky med en særlig sansning, hvor alt fra en vejrhane, en flaske 7Up, en fjerbold, en støvle, en stol og mange flere genstande ligner penisser (43). Det hele begyndte med en gummifælg, der faktisk havde en penislignende form, men nu ser han penisser, selv hvor der ikke er en visuel lighed. Visuelle metaforer og andre nonnarrative konfigurationer er netop en vigtig ressource i grafiske memoirer om divergerende bevidstheder (Gammelgaard 2023). Binky Brown slipper af med strålerne ved at beslutte sig for ikke længere at være katolik og ved at facilitere en eksor-

cisme: Han køber et dusin madonnastatuer, som han smadrer (undtagen én, der på mirakuløs vis ikke går i stykker). Justin Green har med *Binky Brown* og tegneserieformatet fundet en måde at forestille og fremstille sin subjektivitet på. Carol Tyler (som var gift med Justin Green) har sagt, at OCD passer godt til en tegneseriekunstners arbejde: "Du er i dit studie, og du kan kontrollere din verden" (citeret i Gloeckner et al. 93). Chute skriver ligeledes om en sammenhæng mellem tegneserier og OCD, idet tegneserier har et tvangspræget fokus på rumlighed og på at arrangere ting rumligt (Chute 253).

EN NEUROTYPISK TILNÆRMELSE TIL NEURODIVERGENTE ERFARINGER I *ADORA AND THE DISTANCE*

Marc Bernardins datter, Sophie, var to et halvt år gammel, da hun blev diagnosticeret med autisme. *Adora and the Distance* er skabt som en hyldest til hende og som et forsøg på at nærme sig datterens tankeverden. Ud over selve historien, der fortælles, består bogen af et forord skrevet af Damon Lindelof (som er medskaber af TV-serien *Lost*), et efterord af Bernardin, der supplerer med vigtig viden om projektets formål og tilblivelseshistorie, og skitser fra processen med tegningerne og farvelægningen. Bernardin har i et interview med *Vanity Fair* forklaret, at hans datter har sprog og kan udtrykke sig om ønsker og behov, men at hun er indesluttet, og at hun har et indre, han ikke kan få adgang til (Breznican). Bernardin udtrykker i bogens efterord, at han ikke ønsker at fortælle historien fra sit eget perspektiv. I stedet vil han udforske sin egen undren og prøve at forestille sig den verden, datteren lever i:

Hvordan føles det at være i et barns sind, som ikke kan fortælle én, hvad hun tænker, hvad hun føler? Hvad ser hun, når hun stirrer ud i det fjerne? Hvad gør hende glad, når hun uopfordret griner? Hvad får hende til at græde, når tårerne pludselig begynder at trille? (Bernardin "Afterword")

Bernadin er (jævnfør dobbelt-empati-problemet) mindblind, når datteren stirrer ud i det fjerne. En dansk oversættelse af titlen kunne være *Adora og det fjerne*. Fra farens afsenderperspektiv er bogen altså et forsøg på at ud-

forske *det fjerne* (som en uerkendelig distance), selvom han aldrig kan vide med sikkerhed, om hans tankelæsningsforsøg er bare nogenlunde inden for skiven. Bernadin har modelleret sin fortælling efter klassiske rejsemotiver, som vi kender dem fra f.eks. *Ringenes Herre*. I en fantasiverden med helte og skurke, overtro og overnaturlige elementer, kommer hovedpersonen ud på en rejse. Bernadin beskriver det grundlæggende plotvalg på følgende måde: "Jeg forestillede mig en mission, hvor hun vælger at trodse det ukendte og rejser fra sin verden til vores" (Bernadin "Afterword").

Det er vigtigt for fortællekraften, at vi først læser om de to verdener i et efterord, for i *Adora and the Distance* er det et plottwist, at eventyrverdenen med opgaverne og rejsen viser sig at være en autistisk fantasiverden. Hvor det fjerne for Bernadin er datterens indre liv, bliver det i historien snarere virkelighedens kalden, der for Adora er det fjerne. Fortællingen begynder med, at Adora vågner fra et mareridt. Det er et tilbagevendende mareridt. Hun forklarer, hvad hun ser, på følgende måde: "Jeg ved ikke... Det hele er så sort. Men noget sort, som jeg næsten kan røre. Og det griber ud efter mig. Det river i mig. Og stemmerne... Jeg ved ikke, hvad de siger, men..." (Bernadin upag.)² Rafael, som hun kalder for "onkel" (hun er et hittebarn), undersøger, hvad "det fjerne" er. Han er en fornem herre, der bor på et slot, så han har adgang til forskellige kilder til viden. Han opsøger alkymister, historikere, generaler og mystikere. Undersøgelsen giver følgende resultat (jeg citerer samlet fra flere talebobler):

Det fjerne kommer. Det er det, dine drømme fortæller os. Og det kommer efter dig. [...] Der er ingen, der rigtig ved, hvad det fjerne er. Vældig få har overlevet et møde med det. Legenderne siger, at det er som en storm af **mørke**, der **ødelægger alt**, hvad der står i vejen for det. Det har forvandlet hele byer til ørkener. Imperier til ødemarker. Og den, der drømmer drømmene, er den, som det vil **have fat i**. (Bernadin, kursiv og fed i originalen)

Som en konsekvens heraf indser Adora og Rafael, at hun må rejse væk, så alle dem, hun holder af, ikke bliver tilintetgjort, når det fjerne kommer.

2 Hele *Adora and the Distance* er upagineret (både forord, selve fortællingen og efterordet). Jeg noterer det for letlæselighedens skyld blot her ved det første citat.

Der bliver etableret et rejsefælleskab, der følger med Adora, ikke ulig det fra *Ringenes Herre*. Hun følges af helte og krigere med forskellige egenskaber og kulturelle baggrunde med navne som Gregoire, Antonio, Jaffar, Mur Rey, El Moor samt af sin tjenerinde Esperanza (som viser sig at være fortællerstemmen i fantasiverdenen). Bernardin har ladet sig inspirere af navnene på karakterer fra sin datters yndlings-TV-programmer: Greg, Anthony, Jeff og Murray fra det australske børneprogram *The Wiggles* og Elmo fra *Sesame Street* (Bernardin "Afterword"). Dette fællesskab rider afsted i en "søgen efter verdens undergang", som det hedder (Bernardin). De rejsende indser, at Adoras drømme er nøglen til at forstå det fjerne. For læserne bliver det langsomt tydeligere, at det fjerne er stemmer fra en anden verden. Da hun vågner fra en drøm, råber hun: "I kan ikke tvinge mig til at blive hos jer!", og da Gregoire laver en trylledrik, så de sammen i vågen tilstand kan se hendes drømme, ser man versioner af, hvad vi senere opdager er hendes forældre (her indhyllet i lilla-violette farver). Man hører dem sige ting som: "Jeg vil bare snakke med hende, som vi gjorde, før hun... forsvandt", samt at de elsker hende (Bernardin). Til sidst tager hun afsked med fællesskabet i ørkenen og går alene ind i det fjerne, der tager sig ud som en lilla portal, hvilket markerer overgangen til den neurotypiske konsensusvirkelighed.

Jeg vil dvæle lidt ved denne slutning, der hiver tæppet væk under fantasyfortællingen og har karakter af det, Gerard Genette kalder en metalepsis, hvor man springer fra et diegetisk niveau til et andet (Genette 235). Fortællingen er på 98 (upaginerede) sider, og det er kun de sidste tre, der udgør plottwistet, hvor vi pludselig er i den gængse virkeligheds verden. Her genfortolker man retrospektivt hele eventyret. Adoras rejse gennem verden er også et resultat af den terapeutiske behandling, hun har gennemgået. En medicinsk stemme bliver altså introduceret, og autisme benævnes. Fortællerstemmen skifter fra Esperanza til terapeuten, der snakker med forældrene. Hendes rejse og kamp beskrives nu som en terapeutisk kamp om at vende sig ud mod det sociale (jeg gengiver flere talebobler ud i et):

Autisme kan være stædig. Nogle børn finder aldrig deres vej igennem det, mens andre går fra at være nonverbale til at tage en universitetsgrad. Hun har gjort bemærkelsesværdige fremskridt. I bør være stolte af hende. Terapien har været...

Fig. 2. Fra Marc Bernandin: Adora and the Distance.

vanskelig. Nogle gange opmuntrende. Nogle gange brutal. Men hun lader til at være kommet fri af hvad end det var og er helt klart på rette vej. (Bernadin; kursiv og fed i originalen)

Tegneserien benævner ikke eksplicit hvilken terapiform, der har været anvendt, men man kunne godt forestille sig, at det har været ABA-behandling, som står for *Applied Behavior Analysis*. Det er en terapiform, der udspringer af behaviorismen i starten af det 20. århundrede, som har til formål at ændre de aspekter af en adfærd, som giver sociale problemer. Dette gøres ved at give en positiv respons bl.a. i form af belønninger, når personen i terapiforløbet agerer på en ønskværdig måde (og tidligere med afstraffelse, når vedkommende ikke reagerede som ønsket). Denne terapiform har været kritiseret af neurodiversitets fortalere for at tvinge neurodivergente ind i neurotypiske adfærdsmønstre med skadelige virkninger for den neurodivergente til følge.³ Jeg kan som sagt ikke med sikkerhed sige, at det er denne terapiform, der er blevet anvendt på hovedpersonen i *Adora and the Distance*, men det er en udbredt terapiform i USA, hvor bogen foregår, og de få billeder, der vises fra terapiforløbet, bevidner frustrationer og vrede hos pigen, ligesom terapeuten beskriver forløbet som hårdt, svært og brutalt i tillæg til opmuntrende.

Forældrene svarer terapeuten i slutningen af bogen, at de er stolte af hende, men at de også er bekymrede. Her er moderens tale, der også får de sidste ord i bogen, og som slutter med et åbent spørgsmål (jeg gengiver flere talebobler ud i et):

Men før hun begyndte i terapi, var hun altid den gladeste lille pige. Selv hvis hun ikke kunne kommunikere med os-- Selv hvis hun var en million mil væk, så havde hun altid et **smil** over hele femøren. De utvungne smil er væk. Hun er blevet så... alvorlig. Vi kan ikke lade være med at tænke, om, hvor end hun var, uanset hvilken fantasiverden hun skabte for sig selv inde i sit hoved... Hvad hvis hun syntes **bedre** om det? (Bernadin; kursiv og fed i originalen)

Slutningens åbne spørgsmål peger på noget centralt i neurodiversitetsforskningen. ToM har set autisme som en bevidsthed med en række mang-

3 I kapitel to af Yergeaus *Authoring Autism*, som bærer titlen "Intervention", kan man læse en omfattende kritisk analyse af ABA.

ler. Fra et neurotypisk (hegemonisk) standpunkt har man set det som en lidelse, der kan behandles med et træningsprogram (Milton 883), men i givet fald ser man bort fra den subjektive oplevelse og tænker blot i, at hjernen kan modificeres og forbedres (Yergeau & Huebner 281), men det vil altid sige, at man skal nærme sig en neurotypisk bevidsthed. I *Adora and the Distance* kan terapeutens udsagn om datterens fremskridt netop læses på den måde. Man kunne sige, at han dermed begår det, som Miranda Fricker har kaldt en hermeneutisk uretfærdighed, idet han vil retlede hende. I Iris Johanssons *En annorlunda barndom* skelner hun mellem den virkelige verden, som er der, hvor hun hører hjemme og er, når hun stirrer ud i det fjerne, mens den ordinære verden er den neurotypiske konsensus-virkelighed (Bergenmar et al. 210). Det svarer til det, Immanuel Brändemo har kaldt "Boblen", som er "et sted eller en sindstilstand som er koblet af fra den sociale verden", og som dermed er "et sted, hvor man kan være tryk og rolig" (Bergenmar et al. 211).

Med *Adora and the Distance* spørger Bernardin, om ikke hans datter netop har mere livskvalitet, når hun er i den fjerne fantasiverden. Han ved som sagt heller ikke, hvad hun tænker, når hun stirrer i det fjerne, men han prøver med bogen at forestille sig det. Han inkluderer karaktererne fra hendes yndlings-TV-programmer. Han har skabt en spændende fortælling med et rejsemotiv, hvor der både er "glæde og jubel, sorg og ofre" (Bernardin "Afterword"). Farvelæggeren Valenza har tilføjet "kaleidoskopiske farver" til Kristantinas empativækkende og innovative tegninger (Bernardin "Afterword"). Man kan vel i den sammenhæng også formode, at den tegning med fantasifulde figurer i mange farver, som hovedpersonen sysler med på det allersidste billede (figur 2), er inspireret af Bernardins datters tegninger og optagethed af at tegne.

Bernardin fortæller, at hans datter var tre år, da han påbegyndte projektet, og atten, da han blev færdig. Han tilføjer: "Tid eksisterer imidlertid ikke for hende. Hun lever i hvert eneste øjeblik, som om det var den hele verden. Det betyder også, at hun stadig synger sange fra TV-programmer, hun ikke har set i ti år, fordi det for hende er, som om hun så det i går" ("Afterword"). Det er klart, at Bernardin aldrig kan vide, hvad datteren tænker på, og i forlængelse deraf er der uundgåeligt en indbygget ambi-

valens i hele projektet: På den ene side kan man indvende, at han med et krigs- og rejsemotiv reproducerer et klassisk neurotypisk, narrativt plot. På den anden side kan man argumentere for, at Bernardin har forsøgt at simulere og dermed give læseren indblik i en intens opslugthed eller væren til stede i øjeblikket. Det opnås dels ved, at man som læser flyder med strømmen af hændelser, dels ved at dvæle ved de kalejdoskopiske farver og endelig ved ikke at anvende sidetal. Jeg har talt *Adora and the Distance* til at være 98 sider lang, men fordi den er upagineret, får læseren en oplevelse af tidløshed, hvor man glider med, mere end man har et klart overblik over, hvor man er i hele fortællingen. Man er konstant til stede, der hvor man er i fortællingen. Dermed inviteres læseren til at prøve at forestille sig datterens intense præsensfornemmelse.

NEUROKOSMOPOLITISK TANKELÆSNING OG ETISKE DILEMMAER I TEGNESERIER

Jeg har i denne artikel foreslået, at neurodivergente erfaringer, der ellers undertrykkes eller patologiseres, kan finde repræsentation i tegneseriemediets multimodale kombination af billeder og ord, og jeg har beskrevet, hvordan tegneseriemediet har nogle *affordances*, som gør det velegnet til at skildre svære, virkelige historier. Ved *Binky Brown* fortæller den neurodivergente selv sin historie, og ved *Adora and the Distance* forestiller faren til den neurodivergente, hvad der foregår i datterens indre. Yergeau har netop betonet, at "forskere er nødt til at forestille sig, hvordan det må være at være autist for at kunne forstå, hvordan og hvorfor teorier om ToM udøver vold mod mennesker med autisme" (Yergeau & Huebner 276). Autisters egne vidnesbyrd (og neurodivergentes i bredere forstand) i form af tegneserier (og andre selvfremsstillingsformater) er her en oplagt ressource at tage alvorligt. Bliver neurodivergentes egne stemmer ikke inkluderet, bliver deres subjektive, fænomenologiske viden om deres måde at være i verden på undermineret. Det er det, som Miranda Fricker har kaldt for vidnesbyrds-uretfærdighed (på engelsk "testimonial injustice"). Det kan endvidere føre til det, Fricker har kaldt en hermeneutisk uretfærdighed (Milota 232-234). Det sker f.eks., når man konkluderer, at autister ikke har en ToM, fordi

de ikke er neurotypiske, i stedet for at være nysgerrig på, hvordan deres bevidstheder kan revidere ToM-modeller, så en mangfoldighed af bevidstheder kan rummes.

Chris Foss har argumenteret for, at tegneserieformatet er velegnet til autistiske selvfremstillinger, fordi der læses i billeder, men han påpeger også, at man skal tage multimodaliteten alvorligt. Overbetoner man billedsiden, risikerer man, at der laves en implicit konklusion om, at neurodivergente tænker i billeder og neurotypiske i ord, og en sådan oversimplificering (og fejltagelse) kan føre til forkerte associationer, om at det autistiske er lig med det visuelle/nonverbale og dermed mindre intelligent – om end det er nemt at påvise, hvor kompliceret billedkommunikation i tegneserier er (Foss 99). Ved *Adora and the Distance* kan man spørge, om Bernardin udsætter sin datter for en epistemisk uretfærdighed. Han ved ikke, hvad hun tænker, og hun er ikke selv den, der fortæller det. Jeg mener imidlertid, at den kritik vil være at sparke åbne døre ind. Bernardin er meget bevidst og omsorgsfuld i sine valg, som jeg håber analysen også har vist. I efterordet skriver han desuden følgende:

Hvis du har mødt et barn, som er placeret på det autistiske spektrum, og det er der en ret god chance for, at du har, så betyder det også, at du kun har mødt et barn. Selvom der kan være visse ligheder, så er hvert barn forskelligt, specielt, magisk og udfordrende på hver deres specifikke måde. (Bernardin "Afterword")

Bernardin er netop ikke interesseret i at stereotypisere. Det er signifikant, at han forklarer projektet og imødekommer og på forhånd responderer på kritik i bogens efterord. I selvbiografiske tegneserier bliver parateksten – med elementer som titel, genremarkør, epigrafer, dedikationer, forord og efterord – netop til vigtige steder, hvor afsenderen kan forklare sig. Gerard Genette har beskrevet parateksten som en transaktionszone med en pragmatisk og strategisk funktion. Ved selvbiografiske tegneserier handler parateksten især om transaktioner angående etiske problemstillinger (Gammelgaard 2020 111-113). Det benytter både Justin Green og Marc Bernardin sig af.

Fra et afsenderperspektiv gør tegneserierne det muligt at udforske kroppen og subjektiviteten. Lisa El Refaie har introduceret begrebet "pic-

torial embodiment” for at forklare, hvordan tegneseriekunstneres selvopfattelse er forbundet med en visuel, kropslig identitet, som i tegneseriens selvfremsstilling kan udforskes i flere versioner eller avatarer (Williams 327-328). Ligeledes argumenterer Joseph Witek for, at tegneseriemediet er velegnet til at undersøge subjektivitetens flersidighed samt grænserne mellem selvet og alt det, der er udenfor selvet (Witek 230). Feltet grafisk medicin viser, hvordan tegneseriernes sygdomsskildringer er med til at opbygge et reservoir af fortællinger, der kan bidrage til en forståelse af subjektive oplevemåder, som er fremmed for én selv og dermed kan være med til at afvæbne eller nedbryde stereotype forestillinger (Saji & Venkatesan 2021a 15). Sander Gilman har også foreslået ”sygdomsikonografi” som en fællesbetegnelse for den samling af brugbare billeder og fortællinger, der er at finde i grafisk medicin (citeret i Williams 326).

Dolmage og Jacobs hævder (via Gillian Whitlock), at tegneserier kan udvide éns forestillingsevne og etiske engagement i mødet med fremmedhed (Dolmage & Jacobs 16). Jeg har forsøgt at vise, hvordan *Binky Brown* giver et indblik i neurodivergente oplevelsesmåder, mens *Adora and the Distance* er et eksempel på en neurotypisk pårørende, der – på neurokosmopolitisk vis, om man vil – forsøger at overkomme sin neurotypiske mindblindness ved at forestille sig en neurodivergent erfaringsverden. I begge tilfælde aktiveres læserens indbildningskraft og etiske engagement. Muligvis får man indblik i bevidstheders mangfoldighed – en slags Theory of Minds (i flertal). Man kan i forlængelse heraf spørge, om der kan være et udbytte eller nogle fordele ved bevidsthedsdivergensen? Anna Stenning betoner, at kommunikation går to veje. I stedet for at hævde, at autister ikke har bevidsthed om en kommunikationskontekst, kunne man være åben over for muligheden af, at de snarere ”finder andre aspekter af en situation bemærkelsesværdige eller relevante for kommunikation” (Stenning 37). Hvis talehandlinger går ud på at maksimere relevans, så må man også acceptere, at med menneskelig diversitet er der forskel på, hvad man tilskriver relevans. I sin analyse af den neurodivergente digter Tito Mukhopadhyays poesi har Savarese fremhævet fem aspekter af interesse i denne sammenhæng: en atypisk proprioception og sanseprocessering, over- og underinklusion af bestemte elementer i tilegnelsen af omgivelserne, en vilje

til at associere, en vedvarende fornemmelse af animisme og en radikal synæstesi (Foss 100). Figur 2 viser datteren i den "virkelige" verden, der tegner og farvelægges de figurer, vi har mødt i hendes fantasiverden. I denne ser vi også, hvordan aspekter af virkeligheden i form af arbejdet med terapeuten udvælges og indgår i den farvestrålende rejsefortælling. Vi så ligeledes Binky Browns associationssøgende tvang, der begyndte med fascinationen af Cadillac'ens kegleformede gummifælg og dens lighed med en penis. I *Binky Brown* ser vi også, hvordan han for at bekæmpe angst om natten som barn banker hovedet ind i sengens hovedgærde, mens han synger en sang. Denne selvskade fører også noget lystfuldt med sig midt i lidelsen: "Stjerner, striber og blinkende mønstre med kromatiske farver belønnede hans anstrengelser" (13). Justin Green viser os sine neurodivergente sansninger, som blander lidelse med noget lystfuldt, samtidig med at han ikke lader beskueren i tvivl om, at hans erfaringer gjorde ham socialt udsat i barne- og ungdomsårene. Hans erfaringsverden har han kommunikeret i eller oversat til et tegneseriesprog, der udnytter genrens multimodalitet til at udforske hans subjektive neurodivergens.

LASSE R. GAMMELGAARD (f. 1983) er lektor på Institut for Kommunikation og Kultur på Aarhus Universitet. Hans forskning er centreret inden for feltet humanistisk sundhedsvidenskab. Han er medforfatter til *Galskab i litteraturen* (Systime 2019) og har redigeret *Madness and Literature: What Fiction Can Do for the Understanding of Mental Illness* (University of Exeter Press 2022). Han leder fra 2024-2027 kulturarvsprojektet "Æstetisk vanvid i det lange 19. århundrede" (finansieret af Augustinus Fonden).

NEURODIVERSITY, THEORY OF MIND AND COMICS EXPERIMENTS

This article contributes to discussions of neurodiversity and research on anthropomorphic theory of mind. First, it accounts for neurodiversity scholars' critique of early cognitive research on Theory of Mind and autism, arguing that this research leads to a pathologizing and othering of neurodivergent experiences. Adopting a neurodiversity paradigm, it is argued that cognitive studies on Theory of Mind can learn from graphic

medicine and its narrative testimonies of neurodivergence. A case study of two comic books demonstrates the potential of (autobiographical) comics for portraying neurodivergent experiences, employing the verbal-visual multimodality of the genre. The article proposes that graphic medicine can provide an inside-out perspective of neurodivergence, which can challenge a pathologizing medical position that defines things from a neurotypical position.

KEYWORDS

DA: Neurodiversitet, grafisk medicin, theory of mind, tegneserier

EN: Neurodiversity, Graphic Medicine, Theory of Mind, Comics

LITTERATUR

- Bergenmar, Jenny, Hanna Bertilsdotter Rosqvist, Ann-Sofie Lönnngren. "Autism and the Question of the Human". *Literature and Medicine*, vol. 33, nr. 1, 2015, s. 202-221.
- Bernardin, Marc. "Afterword". *Adora and the Distance*. Dark Horse Books, 2022, upagineret.
- Bernardin, Marc, Ariela Kristantina, Bryan Valenza og Bernardo Brice. *Adora and the Distance*. Dark Horse Books, 2022.
- Breznican, Anthony. "The Father Who Searched for His Daughter in a Comic Book". *Vanity Fair*, <https://www.vanityfair.com/hollywood/2021/07/marc-bernardin-autism-spectrum-adora-and-the-distance?srsId=AfmBOoo5XYQKGaYK69PPMI4ly2lT-Vp4ClvP5CTkU2EeOEgnvvaWvDm3l>. 08.07.2021. Tilgâet 13.03.2025.
- Chute, Hillary. *Why Comics? From Underground to Everywhere*. Harper. An Imprint of HarperCollins, 2017.
- Dolmage, Jay, og Dale Jacobs. "Mutable Articulations: Disability Rhetorics and the Comics Medium". *Disability in Comic Books and Graphic Narratives*, redigeret af C. Foss et al, Palgrave Macmillan, 2016, s. 14-28.
- Donaldson, Elizabeth J. "Psychographics: Graphic Memoirs and Psychiatric Disability". *The Routledge Companion to Literature and Disability*. Routledge, 2020, s. 353-365.
- Fawaz, Ramzi. "A Queer Sequence". *PMLA*, vol. 134, nr. 3, 2019, s. 588-594.
- Foss, Chris. "Reading in Pictures: Re-visioning Autism and Literature through the Medium of Manga". *Disability in Comic Books and Graphic Narratives*, redigeret af C. Foss et al, Palgrave Macmillan, 2016, s. 95-110.
- Gammelgaard, Lasse R. "Fictionality and Ethics in Alison Bechdel's Graphic Memoirs: *Fun Home*. A Family Tragicomic and *Are You My Mother?* A Comic Drama". *Exploring Fictionality: Conceptions, Test Cases, Discussions*. Syddansk Universitetsforlag, 2020, s. 93-119.

- Gammelgaard, Lasse R. "Psychic Relief and Nonnarrative Configurations in Graphic Memoirs About Mental Health". *Narrative and Mental Health*, redigeret af Jarmila Mildorf, Elisabeth Punzi og Christoph Singer, Oxford University Press, 2023, s. 257-273.
- Gardner, Jared. "Autography's Biography, 1972-2007". *Biography*, vol. 31, nr. 1, 2008, s. 1-26.
- Genette, Gérard. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Oversat af Jane E. Lewin, Cornell University Press, 1980 [1972].
- Gloeckner, Phoebe, Justin Green, Aline Kominsky-Crumb, Carol Tyler. "Panel: Comics and Autobiography". *Critical Inquiry*, vol. 40, nr. 3, 2014, s. 86-103.
- Green, Justin. *Binky Brown Sampler*. Last Gasp, 1995.
- Lindelof, Damon. "Before We Get to the Story...". *Adora and the Distance*. Dark Horse Books, 2022, upagineret.
- Milota, Megan. "A Question of Context: Sites for Cultural Negotiation in Narratives of Manic Depression". *Madness and Literature: What Fiction Can Do for the Understanding of Mental Illness*, redigeret af Lasse R. Gammelgaard, University of Exeter Press, 2022, s. 220-239.
- Milton, Damian E.M. "On the Ontological Status of Autism: The 'Double Empathy Problem'". *Disability & Society*, vol. 27, nr. 6, 2012, s. 883-887.
- Pedri, Nancy og Irene Velentzas. "Sexuality and Mental Illness in Comics: Notes Towards an Introduction". *Journal of Graphic Novels and Comics*, vol. 11, nr. 4, s. 357-372.
- Quesenberry, Krista og Susan Merrill Squier. "Life Writing and Graphic Narratives". *Life Writing*, vol. 13, nr. 1, 2016, s. 63-85.
- Saji, Sweetha og Sathyaraj Venkatesan. *Metaphors of Mental Illness in Graphic Medicine*. Routledge, 2021a.
- Saji, Sweetha og Sathyaraj Venkatesan. "Visual Metaphors of OCD and Schizophrenia". *Metaphors of Mental Illness in Graphic Medicine*. Routledge, 2021b, s. 93-109.
- Savarese, Ralph James og Lisa Zunshine. "The Critic as Neurocosmopolite; Or, What Cognitive Approaches to Literature Can Learn from Disability Studies: Lisa Zunshine in Conversation with Ralph James Savarese". *Narrative*, vol. 22, nr. 1, 2014, s. 17-44.
- Stenning, Anna. *Narrating the Many Autisms: Identity, Agency, Mattering*. Taylor & Francis Unlimited, 2023.
- Williams, Ian. "Mad World-Building: Comics and OCD". *Routledge Handbook of Health and Media*, redigeret af Lester D. Friedman og Therese Jones, Routledge, 2022, s. 324-336.
- Witek, Joseph. "Justin Green: Autobiography Meets Comics". *Graphic Subjects: Critical Essays on Autobiography and Graphic Novels*, redigeret af Michael A. Chaney, University of Wisconsin Press, 2011, s. 227-230.
- Wolf, Kevin. "Graphic Medicine's Golden Age". *Visual Studies*, vol. 37, nr. 5, s. 420-439.
- Yergeau, Melanie. *Authoring Autism: On Rhetoric and Neurological Queerness*. Duke University Press, 2018.
- Yergeau, Melanie og Bryce Huebner. "Minding Theory of Mind". *Journal of Social Philosophy*, vol. 48, nr. 3, 2017, s. 273-296.

PSYKIATRINS KINESISKA ENCYKLOPEDI

DSM och psykiatrins paradoxala kroppslighet

I förordet till *Les mots et les choses* (Tingens ordning) återger Michel Foucault en ofta citerad text av Jorge Luis Borges. Borges beskriver en kinesisk encyklopedi med titeln "Den välvilliga kunskapens himmelska handelsplats", där djur delas in i till synes godtyckliga kategorier:

tillhörande Kejsaren, balsamerade, tama, diande griskultingar, sirener, fabeldjur, herrelösa hundar, inkluderade i nuvarande klassifikation, de som darrar som rassande, oräkneliga, avbildade med en mycket fin kamelhårspensel, övriga, de som nyss har krossat vattenkrukan, sådana som på avstånd liknar flugor. (Foucault xvi)

Borges fantasikategorisering (det är högst oklart om den kinesiska encyklopedin faktiskt existerar, Borges var inte så petig) tolkas ibland som ett argument för epistemologisk nihilism; föreställningen att all kunskap är relativ. Detta är dock delvis en misstolkning. Foucault menade att system för att förstå och kategorisera kunskap struktureras genom maktförhållanden i en vetenskaplig och historisk kontext, men tar inte tydligt ställning i frågan om sanning överhuvudtaget existerar. Oavsett detta fungerar encyklopedin som ett lysande exempel på hur en kategorisering som kanske verkar självklar och naturlig i sin kontext, ter sig förvirrande och bisarr i

en annan. Först genom att lösgöra sig från tanken att kategoriseringsverktyg reflekterar en uppenbar sanning kan man börja fråga sig vad man vill använda dessa verktyg till, och varför.

Manualer som *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM) används i klinisk psykiatrisk praktik för att kategorisera psykiska tillstånd. Jag argumenterar för att de, liksom Borges encyklopedi, bygger på förenklade, arbiträra och ofta motstridiga gruppindelningar som inte förankras i den biologiska kroppen. De har inte heller en tydlig koppling till upplevt lidande. Det råder vetenskapligt konsensus om att psykiatriska diagnoser reflekterar heterogena tillstånd, och att det inte finns några pålitliga diagnostiska biologiska markörer för att bekräfta deras relation till den materiella kroppen (Bengtsson, "ABC om psykiatrisk diagnostik"). Detta leder till problem, såväl i sökandet efter vetenskapliga svar på psykiatriska sjukdomars etiologi som i det kliniska sökandet efter fungerande behandlingsalternativ. Dessutom finns ett grundläggande politiskt problem i institutionaliserat bruk av arbiträra psykiatriska diagnoser. Historiskt, och under auktoritära regimer, appliceras ibland psykiatriska diagnoser som en förevändning att inkapacitera politiska motståndare utan rättgång. Men även i nutida demokratier är distinktionen mellan vad som är en sjuklig mental funktion och en medveten aktiv handling svår att definiera.

I denna text analyseras DSM som ett taxonomiskt verktyg som primärt upprepar godtyckliga föreställningar om hjärnans normala och patologiska funktioner. Med särskilt fokus på autismdiagnostik undersöks hur språk och kropp samverkar i konstruktionen av det psykiskt avvikande. Samtidigt understryker artikeln att lidandet, även det så kallat psykiska lidandet, erfars genom den biologiska materiella kroppen och att kroppen alltid är subjektiv. Mötet mellan en kliniker och en patient är alltid ett möte mellan två kroppar, två hjärnor, två köttsliga varelser. I sammanhanget behöver ordet kropp förstås på flera nivåer. Dels den biologiska kroppen, som förstås som materia, den kropp som är föremål för medicinska interventioner, läkemedelsbehandling och kliniska studier. Dels en fenomenologisk kropp (Merleau-Ponty), den levda kroppen och subjektets sätt att erfara och förstå världen. Slutligen används begreppet för att urskilja den diskursiva krop-

pen (Butler, 54) det vill säga den kropp som gjorts begriplig genom språk och maktförhållanden.

Jag argumenterar därför för behovet av ett nyanserat förhållningssätt som tar hänsyn till kroppens komplexitet, sårbarhet och möjlighet till förändring. Med utgångspunkt i Merleau-Ponty måste kroppen betraktas som utgångspunkt för all förståelse av världen. I handläggningen av psykiatriska tillstånd måste fokus vara på att lindra lidande, snarare än att forcera in människans själva komplexitet i en rigid matris där det sjukliga konstrueras efter avvikelse. Att centrera förståelsen för psykiatriskt lidande kring kategoriseringar kan öka förståelse på ytan, men riskerar att leda till ett system som primärt handlar om att disciplinera och marginalisera icke-normativa sätt att fungera, då den fluiditet som finns i mänskliga beteenden och uttryck ignoreras. De psykiatriska kategorierna interagerar med såväl diskursiva föreställningar om det egna jaget som med juridiska institutioner, rättigheter inom utbildningsväsendet och ekonomiska skyddsnät. Detta på ett sätt som kan bli problematiskt för den som inte tydligt faller in i en given kategori.

Begreppet neurodiversitet kan användas för att belysa komplexiteten i kopplingen mellan beteende och funktion och kroppens materialitet. Men för att detta ska bli betydelsefullt i klinisk praxis behöver neurodiversitet en tydlig definition. Begreppet kan användas för att göra motstånd mot potentiellt reducerande kategoriseringar och öppna för subjektiva beskrivningar av förkroppsligad erfarenhet, som i sin tur kan användas som bas för klinisk förståelse.

Den psykiatriska vårdens kategoriska imperativ, dess grundläggande mål, måste vara att minska mänskligt lidande, utan att låta detta lidande definiera själva människan. Inom rådande system fungerar diagnosen inte enbart som ett verktyg för ökad förståelse, utan som en nyckel till olika samhälleliga rättigheter, som sjukersättning, och andra vårdinsatser. Jag vill argumentera för att fokus primärt måste ligga på det mänskliga lidandet, oavsett i vilken grad detta går att kategorisera. Lidandet i sig behöver förstås som en apori, en verklighet som inte kan reduceras till vare sig biologi eller diskurs. Definitionen av det patologiska behöver luta sig mot Canguilhems föreställning om sjukdom som en förlust av möjligheten att etablera nya

normer. För att klinisk psykiatri ska kunna verka för patienternas bästa måste kroppen, hjärnan och psyket förstås utifrån en uttalad antidualism; som en medvetandets kärna där materia och mening ständigt interagerar.

DIAGNOSTIKENS LOGIK; DSM SOM TAXONOMISKT VERKTYG

Det finns flera system för att kategorisera psykiatriska tillstånd i klinisk praxis. I Skandinavien används "International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems" (ICD- systemet) för klassifikation och journalföring. Det amerikanska taxonomiska verktyget "Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders" (DSM) används som stöd i själva diagnostiken, då DSM innehåller en rad kriterier som kan användas för att fastställa diagnosen (American Psychiatric Association). DSM tas fram i konsensus av stora expertgrupper, men har sedan sin tillkomst blivit föremål för flera radikala omstruktureringar. Detta faktum är i sig är en indikation på att psykiatrisk diagnostisk klassifikation inte är en neutral avspeglning av bakomliggande objektiva verifierbara tillstånd, utan en historisk, kulturellt och politiskt situerad praktik (Kapadia et al. 17).

En kartläggning från 2021 visade att DSM-5, applicerat som kliniskt verktyg, inte kunde skilja ut individuella patienter utifrån symtombild. I studien tillfrågades strax över hundratusen personer om sina specifika psykiatriska symtom, exempelvis nedstämdhet, ångest, koncentrationssvårigheter eller hallucinationer. Utan att ha patienten framför sig försökte man passa in de samlade symtomen i DSM-systemets ramar. Detta visade sig inte fungera särskilt bra. Ytterst få av de symtomkluster som uppträdde passade väl in i någon kategori. Symtomkluster inom en och samma diagnos visade sig ha lika stor variabilitet som symtom vid olika diagnoser (Newson et al.). Över 20 % av vuxna med autismdiagnos rapporterade att de tidigare blivit feldiagnosticerade, oftast med en personlighetsstörning. Samtidigt rapporterades över 80 % av alla med en autismdiagnos uppfylla kriterierna även för en annan diagnos, exempelvis ångest eller depression (Kentrou et al.).

Inom den translationella psykiatriska grundforskningen är en del av själva syftet att söka materiella, det vill säga biologiska, orsaker till psykiatriska sjukdomar. I denna kontext blir det existerande kategoriserings-

systemet problematiskt då breda, överlappande och symptomcenterade kriterier inte går att relatera till biologiska data på ett meningsfullt sätt. De existerande kategoriernas bredd komplicerar sökandet efter mätbara biomarkörer för psykiatriska sjukdomar; exempelvis ett blodprov som kan användas för att diagnosticera schizofreni, eller hitta rätt läkemedelstyp för olika former av depression. Patienterna är helt enkelt för olika inom diagnoskategorier, och för lika sinsemellan. DSM kan inte heller ensamt användas för att förstå vissa somatiska sjukdomar, som hjärninflammation. Ännu svårare har systemet att fastställa en definitiv skillnad mellan det normala och patologiska.

Biologiska data kan inte per definition betraktas som epistemologiskt överordnade. Vår förståelse av den materiella kroppen är alltid grundad i försök att tvinga en obegripligt mångfacetterad biologisk organism in i en av språket given ram. Biologisk kroppslighet presenteras alltför ofta som en fast och stabil grund för sanning. Detta är en kraftig förenkling, som inte tar hänsyn till den enorma bredd och komplexitet som den biologiska kroppen uppbär. Utan språket som strukturell bas är den biologiska kroppen en amorf massa. Vad som är en biologisk markör för en sjukdom, vad som kodas som "sjukdom" och vad som är en avvikelse är aldrig helt fritt från sin språkliga definition.

Det bör understrykas att DSM inte positionerar all mänsklig variation som faller utanför normalitetsbegreppet som negativ. I processen att ställa diagnoser finns kriterier som gör gällande att tillståndet, oavsett vilket det är, orsakar någon form av lidande för patienten. Begreppet patologi, från grekiskans *pathos*, innefattar samtliga avvikelser som innebär skada eller lidande för organismen, även om dessa är att betrakta som en del av människans normaltillstånd. Inom psykiatrin blir konceptet patologi mer komplicerat. Vad som räknas som lidande inom psykiatrisk diagnostik bygger inte på ett tydligt medicinskt kriterium, exempelvis smärta eller funktionsbortfall, utan på en underförstådd norm om vad ett fungerande liv bör vara. Även om DSM:s betonar lidandet som centralt kriterium för diagnos är kriterierna i sin nuvarande form vaga och inkonsekvent tillämpade (Vanheule och Devisch 975).

KROPPENS FRÅNVARO I PSYKIATRINS PARADOXALA DUALISM

Att fastställa avvikelse som grund för diagnos utan att tydligt definiera dess koppling till lidande riskerar att sammanblanda det som är icke-normativt med det som faktiskt innebär skada eller funktionsförlust. "Man (kan) inte definiera sjukdom utan att hänvisa till en livets norm", skrev Georges Canguilhem, och pekar på pathos, lidandet, som en avgörande distinktion mellan det abnorma och det patologiska. (Canguilhem 138). Men om lidande vore ett outhärligt villkor för diagnos skulle det krävas att diagnostiken i sig tydligt klargör exakt hur det orsakar smärta eller förminskar individens möjlighet att leva ett meningsfullt liv. Detta görs sällan i praktiken.

Lidande kan delvis förstås som relationellt. Detta är dock ett bredare problem inom psykiatrin som diskuterats av bland annat Canguilhem, och mer utpräglat anti-psykiatriska tänkare som Szasz och Laing. I en något mer modern svensk kontext har sociologen Jonas Lindblom formulerat kritik utifrån en grundtanke att den biologiska psykiatrin patologiserar existentiella och samhälleliga orsaker till psykisk ohälsa. Men denna hållning riskerar i sitt lösgörande av lidandet från kroppen att göra själva lidandet sekundärt.

I en klinisk verklighet framstår dock vissa tillstånd, exempelvis de tidigare nämnda: akut psykos, djup depression eller anorexia, som självklart plågsamma, potentiellt dödliga och ofta fullt behandlingsbara sjukdomar. I dessa sjukdomar finns en omedelbarhet i lidandet, en slags etisk självklarhet som föregår klassifikation, och ett moraliskt förpliktigande att försöka lindra detta lidande. Detta arbete måste ligga till grund för klinisk psykiatrisk praxis. Det är också här begreppet neurodiversitet erbjuder en möjlighet att fokusera på det väsentliga med all medicinsk verksamhet: att lägga fokus på att bota, lindra och trösta. Begreppet neurodiversitet ger en möjlighet att försöka etablera hur kropp, perception, affekt och språk samverkar på ett sätt som kan leda till lidande, men inte per definition måste göra det. Ibland är en skillnad patologisk, men kanske inte alltid. Det går förstås att argumentera att de diagnostiska kategorierna krävs för att kunna erbjuda rätt behandling, men som tidigare diskuterats orsakar deras arbiträra och överlappande indelning svårigheter att välja en behandling utifrån klinisk evidens, då själva kategoriseringen försvårar grundforskning

om lidandets etiologi. Den biologiska kroppen är helt enkelt för komplex och mångfacetterad för att enkelt rymmas i kategorierna.

I uppdelningen mellan klinisk psykiatri och somatik råder en enveten cartesiansk dualism, som problematiserar diagnostiken genom att dela upp människan i *res cogitans*, det tänkande, medvetna subjektet och *res extensa*, den utsträckta, materiella kroppen (Descartes 54). Utan att egentligen förklara vari skillnaden består beskriver uppdelningen i psykiatrisk och somatisk medicin en människa där sinne och kropp är åtskilda och av helt olika natur. Uppdelningen blir särskilt tydlig när mätbara avvikelser i nervsystemets själva materia, till exempel ett prov på ryggmärgsvätska eller en röntgenbild, omedelbart omdefinierar en psykiatrisk patient som neurologisk när en depression visar sig kunna härledas till en hormon-rubbning eller när en psykos visar sig vara orsakad av en behandlingsbar autoimmun sjukdom. Kvar inom psykiatrin finns de diagnoser och sjukdomar som inte direkt kan härledas till en störd funktion i den biologiska, materiella kroppen, detta trots att de numera, ironiskt nog, i allt högre grad behandlas med läkemedel.

Denna paradoxala inställning till hjärnans materialitet blottlägger ett av psykiatrins centrala problem. Psykiatrin som medicinsk specialitet vilar på en kroppslös förståelse av mentala tillstånd, men behandlar samtidigt dessa som om de vore biologiskt definierade. Diagnoser konstrueras och reproduceras utifrån observerbart beteende, men legitimeras med hänvisning till en biologisk grund som i de flesta fall saknar empiriskt stöd. Genom upprepande skapas en bild av stabila, materiella diagnoser, som i sin tur projiceras på den biologiska kroppen, vilket ger intrycket att denna skulle vara en stabil grund för kategorisering.

I takt med att allt fler psykiatriska tillstånd kommit att behandlas med läkemedel, vilka i sin natur påverkar den biologiska kroppen, har dissociationen mellan biologisk materiell kropp och psykiskt lidande blivit alltmer problematisk. Detta innebär inte i sig att biologiska data är att betrakta som epistemologiskt överordnade. Att åberopa materia är, som Judith Butler skriver, aldrig neutralt; det är att träda in i en redan strukturerad historia av hierarkier och exkluderingsar (Butler 22). Den materiella kroppen kan inte förstås som en passiv substans, utan som aktiv och relationell, men

samtidigt skör och obegriplig. Den utmejslas av språket och provisoriska, ständigt utvecklande vetenskapliga modeller.

Allteftersom vi får mer avancerad förståelse för organismen omkullkastas äldre taxonomier som baserats på förlegad information. Carl von Linnés systematiska klassifikation av levande organismer, baserad på observerbara morfologiska skillnader, utmanades redan när Darwin publicerade *Om arternas ursprung* och har blivit helt förlegad i och med modern genteknologi. På ett liknande sätt baserades bakteriers taxonomi primärt på deras gramfärgning och syrebehov, det vill säga de kemiska tekniker som fanns tillgängliga när forskningen om dessa organismer var ny.

Den första upplagan av DSM, DSM-I (1952), var baserad på psykoanalytisk teori och militärpsykiatrisk erfarenhet från andra världskriget. Den kom till i en tid där evidensbaserad kunskap om kroppens fysiologi var jämförelsevis begränsad, och symtom som magsår, hjärtinfarkt och struma sågs som fysiska uttryck för ett bakomliggande psykologiskt drama (American Psychiatric Association, "DSM History"). Den psykoanalytiska skolan, grundad av Sigmund Freud, utgick från att psykiska sjukdomars orsak stod att finna i omedvetna konflikter i det omedvetna (Freud, *Introductory lectures on psychoanalysis*). Dualismen i systemet var tydlig, men den psykologiska eller själsliga etiologin till symtom sågs som överordnad den materiella kroppen. Sedan dess har systemet genomgått flera revisioner, där DSM-III (1980) markerade en vändpunkt där man lade mindre vikt vid att definiera kategoriernas etiologi. Denna upplaga introducerade explicita diagnostiska kriterier och en multiaxial diagnosmodell, med målet att förbättra diagnosernas tillförlitlighet. Men även denna upplaga var fortfarande, liksom dess uppföljare DSM-IV och DSM-5, helt beroende av statistiska modeller och subjektiv klinisk tolkning, som i sin tur baseras på de kategorier som tidigare definierats.

Det psykiatriska diagnostiska ramverket, med DSM som främsta exempel, är djupt inbäddat i vad Jennifer Radden kallar det "medicinskt imaginära". Med en begreppsapparat lånad av Lacan beskriver Radden utvecklingen av diagnossystemen i en historisk kontext där föreställning om sjukdom översatts direkt från somatisk medicin, och där sjukdom förstås som en linjär process med tydlig etiologi och patologisk mekanism

(Radden 1087). Den psykoanalytiska grunden placerar dock själva den sjukdomsalstrande mekanismen i en icke-materiell verklighet, en plats som omväxlande beskrivs som det undermedvetna, språket eller det symboliska. Den uttalade dualism som ligger till grund för den gränsdragningen mellan kropp och psyke har aldrig riktigt överbryggats, vare sig i psykiatrins teoretiska grundvalar eller i dess kliniska praktik.

Rent praktiskt behövs en viss nivå av klassifikation för att kunna ge behandling inom både somatisk och psykiatrisk vård. Men förändringar i sagda system går allt snabbare. Bara under de senaste årtiondena har tillgång till avancerad och cellspecifik genomsekvensering gett möjlighet att klassificera cancertyper efter genetiska mutationer snarare än efter det organ eller den vävnad där de uppkommit, vilket har varit direkt revolutionerande för diagnostik och behandling. Denna typ av precision har radikalt förändrat både förståelsen av sjukdomarnas etiologi och möjligheten till fungerande specifik behandling. Sjukdomar som nyligen varit dödliga, eller plågsamt kroniska, kan med orsaksspecifik precisionsbehandling behandlas mer effektivt och med mindre biverkningar.

Denna utveckling leder tyvärr också till att diagnoser som varken kan kopplas till avgränsade biologiska markörer eller uppvisar stabila, reproducerbara kliniska profiler tenderar att förlora sitt värde som grund för vetenskaplig forskning, behandling, resursfördelning och politisk representation. Dödliga och svårt funktionshindrande tillstånd, som schizofreni eller svår autism blir slaskdiagnoser där man placerar patienter vars lidande är obegripligt och därmed obotligt. Diagnoser som inte har en tydlig vetenskaplig validitet öppnar också ett politiskt utrymme där de kan omtolkas och användas i andra syften än kliniska. Särskilt diagnosen autism har fungerat som politiskt slagträ, exempelvis i den aktuella amerikanska debatten kring autism som orsakad av antingen vaccin, läkemedel eller andra yttre faktorer.

FALLSTUDIE: AUTISM MELLAN SPRÅK OCH MATERIA

Diagnoskategoriernas arbiträra funktion exemplifieras med diagnosen autism, som på många sätt varit utgångspunkt för neurodiversitetsrörelsen. Det finns för närvarande (September 2025) ingen bekräftad biologisk orsak

till autism, inga blodprov, bekräftade genetiska polymorfismer, eller hjärn-avbildningsmetoder som kan användas för att ställa diagnosen autism. Trots detta har diagnosen fått en central roll i amerikansk hälsopolitisk debatt, där landets hälsominister Robert F Kennedy Jr uttalade ett löfte att lovat att "finna orsaken till autismepidemin" innan september 2025 och "eliminera de exponeringar som orsakat den" (Aboulenein och Steenhuysen). Då Kennedy tidigare uttalat sig negativt om vaccin trodde många att det var just en koppling till något vaccin som skulle försöka etableras. Trots att omfattande forskning inte kunnat visa något kausalt samband mellan vaccination och en ökad diagnostik av autism (Taylor 3623, Hviid et al.) har detta narrativ fått stor genomslagskraft. Uttalandet från den amerikanska administrationen som gjorde gällande var paracetamol som var orsaken var därför något förvånande rent teoretiskt, även om de praktiska implikationerna är desamma. I sin kärna handlar det om biopolitik: ett försök att reducera en komplex och högst variabel diagnos till en enkel (helst reversibel) biologisk orsak. Problemet är inte bara att detta narrativ helt saknar vetenskaplig grund, utan även att det beskriver autism som en heterogen och patologisk avvikelse som måste undvikas till varje pris.

Autism i denna politiska kontext blir ett oklart odefinierbart ont; något som ska stötas bort eller allra helst utrotas. Den autistiska kroppen blir abjekt, enligt Julia Kristevas begreppsapparat; något som saknar egen subjektivitet men inte heller helt kan uteslutas (detta gäller även andra psykiatriska diagnoser, i varierande utsträckning). Det odefinierbara avvikande får en central roll i en politisk diskurs som iscensätter en kamp om identitet och normalitet, utklädd till en vilja att hjälpa och bota. Men det är också i det abjekta, det odefinierade, där man tydligast ser hur språk och materia smälter samman; materians eget språk gör sig synligt.

Autism definieras i DSM-5 som en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning präglad av 1: "varaktiga brister i förmågan till social kommunikation och interaktion" och 2: "begränsade, repetitiva mönster i beteende, intressen eller aktiviteter" (American Psychiatric Association). Denna definition presenterades i samband med publikationen av DSM-3 på 1980-talet. Innan dess ingick autism i det mycket breda schizofrenispektrat. Autistiska symptom exemplifieras i manualen genom avvikande ömsesidighet, icke-verbal

kommunikation och relationsförståelse. Det första kriteriet utgår enbart från en relationell positionering, snarare än från mätbara eller observerbara neurologiska avvikelser. Att definiera autism som en brist på ömsesidighet förutsätter samtidigt att den andra parten kommunicerar neutralt. I själva verket är kommunikation alltid relationell. DSM:s diagnoskriterier förbiser denna ömsesidighet, och definierar en skillnad i språk och social praktik som en patologi.

Neurodiversitetsteoretikern Anna Stenning betonar vikten av att förstå autistisk erfarenhet som kroppsligt förankrad. Det handlar delvis om att avstå från auktoritär patologisering av avvikelser, men också om att lyfta fram hur sensoriska överkänsligheter, motorisk kontroll, smärta utgör levda kroppsliga verkligheter som inte kan reduceras till diskurs. Genom att fokusera på dessa erfarenheter förskjuts förståelsen, från en abstrakt kognitiv eller social avvikelse i kognition, till konkret livssituation. Stenning argumenterar mot två dominerande sätt att förstå autism: dels som en social störning grundad i individuell neurologi, dels som en meningslös etikett när sådan neurologisk grund saknas. Båda dessa synsätt, menar hon, misslyckas med att fånga autismbegreppets etiska och politiska betydelse. De förnekar människors grundläggande behov av att förstå sig själva i relation till det som anses normalt, önskvärt eller rätt (Stenning 17).

Stenning presenterar ingen ontologisk definition av autism, men är tydlig med att varje förståelse av begreppet måste beakta levd erfarenhet kontext. Samtidigt kvarstår ett grundläggande problem: diagnosen autism är alltför bred för att kunna vägleda någon behandling och alltför vag för att ligga till grund för forskning. Det kliniska värdet av termen riskerar att förminskas i takt med att dess normativa, identitetsskapande och diskursiva funktion expanderar. I praktiken fungerar autismdiagnosen ofta mer som ett språk för social differentiering än som en förklaring av lidande eller behov.

Robert Chapman använder Wittgensteins språkfilosofi för att argumentera för att autism, enligt det första diagnoskriteriet, bör förstås som en avvikelse snarare än patologi. Den autistiska personen misslyckas inte nödvändigtvis med kommunikation utan deltar i ett annat språkspel med annorlunda premisser och koder. I Wittgensteins filosofi användes ordet

språkspel för att förklara språkets varierande användning i olika sammanhang, där mening uppstår genom regler snarare än genom fasta definitioner. Att tala om autism som ett eget språkspel innebär att förstå autistisk kommunikation som en legitim men annorlunda form av social interaktion, snarare än som ett patologiskt avsteg från det normala (Chapman 421).

Ur detta perspektiv blir DSM primärt ett verktyg för att kodifiera avvikelser enligt ett normativt raster. Chapmans kritik är viktig för att ifrågasätta en psykiatrisk tradition som är byggd på att patologisera det avvikande, men riskerar att reducera kroppen till en biprodukt av språk och representation, att förbise upplevd konkret och ibland handikappande kroppsligt lidande, såsom smärta, utmattning eller sensorisk överbelastning. Sådant lidande kräver ofta praktiskt erkännande, stöd eller läkemedel, snarare än enbart symbolisk omtolkning. Det problematiska med den nuvarande diagnostiken är just att den utgår ifrån den psykiatriska kategorin, autism, och därefter kopplar samman denna kategori med olika typer av lidande. Mer värdefullt hade det kanske varit att adressera den specifika smärtan eller överkänsligheten direkt, och att söka orsak och behandling utifrån de faktiska symtomen istället för att härleda dem till en överliggande kategori.

Det andra huvudsakliga kriteriet i DSM:s definition av autism, "begränsade, repetitiva mönster i beteende, intressen eller aktiviteter", bygger också på en underförstådd normativitet. Vad som egentligen kan räknas som begränsat eller repetitivt innefattar alltid en värdering och jämförelse med en förväntad social kontext, som kan vara tämligen arbiträr (Chown et al.). Att rutinmässigt äta samma frukost varje morgon, eller dricka samma slags kaffe anses inte nödvändigtvis repetitivt, men att äta samma mat till middag varje kväll är det.

Dessa oklarheter blir ännu tydligare när en autismdiagnos ska ställas i klinisk praxis. Kliniskt används noteringar om bristande ögonkontakt, avvikande tonfall, klädstil eller specialintressen för att ställa diagnosen autism. Det har gjorts försök att beskriva och stratifiera autistiska drag genom screeninginstrument, ofta centrerade kring avvikelser från en prespecificerad (men icke-definierad) norm (Chown, "Are the 'Autistic Traits,'" 46). Men så länge resultatet av en screening inte kan jämföras mot externa, exempelvis biologiska markörer, riskerar dessa instrument att bli självbekräftande.

Screeninginstrument och diagnosmanualer blir istället verktyg för att driva ett cirkulärt resonemang, där avvikelser från sociala normer både är det som definierar diagnosen och samtidigt används som dess bekräftelse. Begreppet neurodiversitet framför alltså en högst legitim kritik mot ett kategoriserings-system präglat av makt, och framhåller att personer med neurodivergens utgör en legitim minoritet med en egen identitet och kultur, snarare än en patologisk avvikelse från normen (Chown, "The Mismeasure of Autism" 30).

Stenning positionerar den dominerande medicinska berättelsen om autism som grundad i ett neurotypiskt perspektiv, och menar att kliniska ramverk tenderar att marginalisera autistiska erfarenheter genom att universalisera en icke-autistisk norm. Detta riskerar att förenkla den komplexitet som präglar dagens medicinska narrativ. Medicinska och kliniska perspektiv kan inte helt reduceras till ett strikt neurotypiskt synsätt, utan innefattar olika, ibland motstridiga, teoretiska och empiriska angreppssätt. Kliniker och forskare rör sig mellan biologiska, kognitiva, beteendebaserade och fenomenologiska modeller som inte alltid stämmer överens med en entydig neurotypisk norm. Att beskriva medicinska narrativ som entydigt neurotypiska riskerar att förenkla de nyanserade spänningar som finns mellan kliniska och neurodiversitetsinformerade förståelser av autism. Dessutom bortses helt från icke-neurotypiska klinikers existens och delaktighet i att skapa kunskap, såväl nu som historiskt. (Den cyniske skulle kunna ironisera över att själva behovet av att sortera och kategorisera passar bättre inom en autistisk fenotyp än en så kallad neurotypisk). Autistiska psykiatrers egna erfarenheter har diskuterats i en kvalitativ studie från 2023. Författarna konstaterar att autistiska vårdgivare begränsas av en diskurs där autism beskrivs som en brist, och att både kliniker och patienter gynnas av en dialog där vårdgivaren är transparent med sina egna erfarenheter av neurodiversitet (Doherty et al. 7).

AUTISM SOM MEDVETANDE OCH KÖTT

Även om sociala och språkliga avvikelser utgör huvuddelen av DSM-systemets diagnoskriterier hänvisas en del andra drag ofta till en autistisk fenotyp, som bland annat kopplas till överkänslighet för ljud, ljus och beröring,

motorisk överörlighet, mag-tarmproblem, sömnsvärigheter. Hypotesen innebär att det kan finnas ett sensoriskt och kroppsligt lidande kopplat till autismsdiagnosen som inte låter sig reduceras till ett socialt sammanhang. Det är dock oklart om den existerande definitionen av autism är tillräckligt exakt för att direkt kunna kopplas till definierade somatiska besvär, inte heller om det finns något orsakssamband, exempelvis en genetisk mutation som leder till specifika beteenden och samtidigt överörlighet, eller en inflammation i tarmsystemet som även leder till depression. För att effektivt kunna handlägga dessa symtom behöver fokus ligga på symtomet i sig, snarare än att härleda de till en arbiträr diagnoskategori. Detta görs ännu tydligare i undersökandet av de varianter av autism som faktiskt konstaterats ha en etablerad genetisk orsak.

De flesta autismsdiagnoser är att betrakta som idiopatiska, vilket innebär att de saknar en tydlig biologisk etiologi. En substantiell minoritet av personer inom autismspektrat har dock etablerade genetiska variationer som med hög sannolikhet är den primära orsaken till tillståndet. Exempel på sådana tillstånd inkluderar Fragile X-syndrom och Tuberös skleros (Casanova et al.). Det finns också tecken till samband mellan autism och vissa immunologiska sjukdomar, bindvävsdiagnoser som Ehlers-Danlos syndrom (Mica et al.).

Detta utmanar föreställningen om autism som en rent språklig eller kulturellt konstruerad kategori, och indikerar att åtminstone en del av det som benämns som autistiska egenskaper delvis sammanfaller med kroppsligt mätbara tillstånd. Men "autism" som kategori är inte tillräcklig för att förklara eller förhindra det kroppsliga lidandet associerat med dessa tillstånd, ej heller är de tillräckliga för att förklara autisms etiologi. Detta innebär inte per definition att dessa tillstånd är patologiska. Det är inte heller alla genetiska avvikelser som innebär lidande, men förekomsten av fall där en bakomliggande biologisk skillnad kan visas direkt ge upphov till psykiska diagnoser pekar på behovet av en diagnostik som tar hänsyn till kroppen som medvetandets utgångspunkt. Det betyder inte att biologin och den materiella kroppen bör ses som epistemologiskt överordnad, inte heller att den bör användas som en fast bas för omstrukturerade kategoriseringar. Tvärtom måste biologins själva grundvalar ses som flytande, komplexa,

föränderliga och som föremål för potentiell påverkan utifrån. Kroppens gränser mot sin omvärld är otydliga och plastiska.

Här kan Merleau-Pontys begrepp "le corps propre", den levda kroppen, vara användbart. När Merleau-Ponty talar om kroppen som *kött* (la chair), avser han inte enbart dess biologiska massa, utan en bredare existentiell materia, det vill säga en substans som alltid redan är indragen i betydelse, riktning och erfarenhet.

Stenning argumenterar övertygande för autisms kroppslighet, men utan att erbjuda en ontologisk differentiering mellan kroppsliga former av lidande riskerar även detta kritiska perspektiv att osynliggöra den köttsliga verklighet där skillnad ibland också innebär sårbarhet. En sådan differentiering är nödvändig, inte för att återinskriva autism i en patologisk logik, utan för att erkänna den kroppsliga realitet som föregår diagnosen. Samtidigt måste biologins inherenta multiplicitet erkännas, liksom de svårkategoriserade plastiska egenskaper som köttet både bär och uttrycker.

MOT ETT ETISKT RAMVERK FÖR NEURODIVERSITET

Hjärnan är en del av kroppen. Medvetandet är en del av kroppen. Eftersom allt vi erfar har sitt ursprung i köttet är distinktionen mellan medicin och psykiatri en falsk dikotomi, som inte är hjälpsam i det kliniska arbetet. I mötet med en hjälpsökande patient behöver man påminnas om att allt avvikande inte per definition behöver innebära lidande. Samtidigt måste man lägga fokus på patientens egen erfarenhet av lidande, fokusera på de problematiska symtomen och försöka hjälpa utifrån detta.

Konceptet neurodiversitet kan användas för att ifrågasätta gränsen mellan normalitet och patologi, men utan samtidig kritik av de kategoriseringar som ligger till grund för själva diversiteten finns en risk för en reduktionistisk och förlegad kategorisk syn på hur kroppen, hjärnan och det mänskliga psyket fungerar. Den amerikanska debatten kring vaccin aktualiserar problematiken med en osäker och arbiträr kategorisering. Utan en konkret och avgränsbar bedömning fungerar diagnosen autism som ett slagträ snarare än ett redskap i klinisk praxis. En framtida förståelse av neurodiversitet kan inte utgå från existerande, förlegade diagnossys-

tem, utan från ett bredare etiskt och fenomenologiskt ramverk (se vidare Rosqvist et al.). Detta måste ta hänsyn till kroppens komplexitet, subjektets erfarenhet och samhällets normerande funktion. Kroppen är både plats för sårbarhet och meningsskapande. Psykiatrin, och dess kritiker, måste grundas i ett förhållningssätt som erkänner och arbetar för att motarbeta lidande utan att förneka subjektets egenart.

Neurodiversitet som begrepp erbjuder en legitim kritik av psykiatrins kategoriska diagnostik, och problematiserar dessutom en dualistisk indelning mellan patologiskt och icke-patologiskt. Det är i denna glidning mellan språkligt erkännande och kroppslig närvaro som ett etiskt ramverk för neurodiversitet måste positionera sig. En alltför radikal acceptans av all neurodiversitet riskerar att bortse från kroppens materiella verklighet och det potentiellt reversibla lidandet som en avvikande kroppslig funktion kan innebära. Ett etiskt förhållningssätt till neurodiversitet måste erkänna att psykiskt lidande kan vara materiellt och situerat i kroppen snarare än enbart en språklig eller kulturell konstruktion.

Detta även när medicinsk eller teknisk utveckling ännu inte etablerat möjligheten att mäta eller biologiskt verifiera. Samtidigt måste synen på psykets och lidandets uttryck vara uttalat pluralistisk, med hänsyn till biologins underliggande komplexitet och plasticitet. Alla definitioner av avvikelse, även de som syftar till att inkludera, bygger på upprepningar och det finns en överhängande risk att rigida kategorier leder till att individer som inte passar tydligt in i mallen blir objekta och skrämmande, uteslutna eller föremål för att driva en politisk agenda.

Anna Grönlund (f. 1984) läkare, doktorand Karolinska Institutet. Hon är även kulturskribent och författare till romanen *Av kött och blod* (Ordfront förlag 2021).

PSYKIATRINS KINESISKA ENCYKLOPEDI

DSM och psykiatrins paradoxala kroppslighet

This article uses the concept of neurodivergence as a critical tool to examine the *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM) as a taxonomic tool within psychiatry, situating it within broader epistemological

and historical contexts. It argues that DSM's categories do not reflect stable biological entities; rather, they reiterate normative assumptions about mental functioning and pathology. In relation to this, the article highlights psychiatry's paradoxical relationship to corporeality. Diagnoses are legitimized through a hypothesized biology yet are primarily constructed through discursive frameworks. Focusing on autism as a case study, the article explores how the diagnostic criteria pathologize social and communicative differences while obscuring embodied experiences of suffering. Drawing on phenomenology and critical theory, the article proposes that the concept of neurodiversity may destabilize rigid diagnostic criteria as well as the pathologization of mental differences. Nevertheless, it maintains that an ethical framework for psychiatry must take into account the vast complexity of embodiment without resorting to reductionist biological essentialism. Ultimately, it calls for a non-dualistic approach to psychiatric knowledge and practice, that centers on an ethical diagnostic practice which moves beyond rigid categories while maintaining the alleviation of suffering at the core of psychiatric practice.

KEYWORDS

EN: psychiatry; neurodiversity; DSM; autism; embodiment; phenomenology; suffering; dualism; corporeality
 SE: psykiatri; neurodiversitet; DSM; autism; kroppslighet; fenomenologi; lidande; dualism;

LITTERATUR

- Aboulenein, Ahmed, and Julie Steenhuysen. "Health Secretary Kennedy says US will know cause of autism epidemic by September. *Reuters*. 10 April 2025, <https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/health-secretary-kennedy-says-us-will-know-cause-autism-epidemic-by-september-2025-04-10/>.
- American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing, 2013.
- American Psychiatric Association. "DSM History." 22 mars 2025, <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/about-dsm/history-of-the-dsm#:~:text=The%20APA%20Committee%20on%20Nomenclature,to%20focus%20on%20clinical%20use.>

- Bengtsson, Johan, et al. "ABC om psykiatrisk diagnostik." *Läkartidningen*, vol. 122, 2025, 1–5. <https://lakartidningen.se/klinisk-oversikt/abc-artiklar/2025/03/abc-om-psykiatrisk-diagnostik/>.
- Butler, Judith. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. Routledge, 1993.
- Canguilhem, Georges. *The Normal and the Pathological*. Översättning Carolyn R. Fawcett. New York: Zone Books, 1991. Monoskop, https://monoskop.org/images/b/b6/Canguilhem_Georges_The_Normal_and_the_Pathological_1991.pdf 22 mars 2025.
- Casanova, Eliseo J., et al. "The Relationship between Autism and Ehlers-Danlos Syndromes/Hypermobility Spectrum Disorders." *Journal of Personalized Medicine*, vol. 10, no. 4, 2020, 260–2061. doi.org/10.3390/jpm10040260.
- Chapman, Robert. "Autism as a Form of Life: Wittgenstein and the Psychological Coherence of Autism." *Metaphilosophy* vol. 50, no. 4, 2019, 421–440.
- Chown, Nick. "The Mismeasure of Autism: A Challenge to Orthodox Autism Studies." *Autonomy, The Critical Journal of Interdisciplinary Autism Studies*, vol. 1, no. 2, 2013.
- Chown, Nick. "Are the 'Autistic Traits' and 'Broader Autism Phenotype' Concepts Real or Mythical?" *Autism Policy and Practice*, vol. 2, no. 1, 2019, 46–63.
- Chown, Nick, et al. "A Response to the Terms in Shah et al.'s 'Neurodevelopmental Disorders and Neurodiversity: Definition of Terms from Scotland's National Autism Implementation Team.'" *British Journal of Psychiatry*, vol. 222, no. 4, 2023, 157–159. doi.org/10.1192/bjp.2022.153.
- Descartes, René. *Meditations on First Philosophy*. Cambridge University Press, 1996.
- Doherty, Mary, et al. "Autistic Psychiatrists' Experiences of Recognising Themselves and Others as Autistic: A Qualitative Study." *BJPsych Open*, vol. 10, no. 6, 2024, <https://doi.org/10.1192/bjo.2024.756>.
- Foucault, Michel. 1966. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Routledge (Routledge Classics edition), 2002.
- Freud, Sigmund. 1917. *Introductory lectures on psychoanalysis*. Penguin Modern Classics, 1991.
- Hviid, Anders, et al. "Measles, mumps, rubella vaccination and autism: A nationwide cohort study." *Annals of Internal Medicine*, vol. 170, no. 8, 2019, 513–520.
- Kapadia, Munira, et al. "Fractures in the Framework: Limitations of Classification Systems in Psychiatry." *Dialogues in Clinical Neuroscience*, vol. 22, no. 1, 2020, 17–26.
- Kentrou, Vasiliki, et al. "Perceived Misdiagnosis of Psychiatric Conditions in Autistic Adults." *EClinicalMedicine*, vol 71, 2024, 102586. doi.org/10.1016/j.eclinm. 2024. 102586.
- Kristeva, Julia. *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. Columbia University Press, 1984.
- Laing, R.D. 1960. *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. Penguin Modern Classics, 2010.
- Lindblom, Jonas. *Psykiatrins Kris. Ett sociologiskt perspektiv*. Studentlitteratur, 2023.
- Merleau-Ponty, Maurice. 1945. *Phenomenology of Perception*. Routledge, 2012.
- Micai, Martina et al. "Prevalence of Co-occurring Conditions in Children and Adults with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review and Meta-analysis." *Neu-*

rosience & Biobehavioral Reviews, vol. 155, 2023, 105436. doi.org/10.1016/j.neu-biorev.2023.105436.

Newson, Jennifer J., et al. "Poor Separation of Clinical Symptom Profiles by DSM-5 Disorder Criteria." *Frontiers in Psychiatry* 12, 2021, 775762. doi.org/10.3389/fpsyt.2021.775762.

Radden, Jennifer. "Rethinking Disease in Psychiatry: Disease Models and the Medical Imaginary." *Journal of Evaluation in Clinical Practice* vol. 24, no. 5, 2018, 1087–1092. doi.org/10.1111/jep.12982.

Rosqvist, Hanna Bertilsdotter, Nick Chown, and Anna Stenning, editors. *Neurodiversity Studies: A New Critical Paradigm*. London: Routledge, 2020.

Stenning, Anna. *Narrating the Many Autisms: Identity, Agency and Mattering*. Bloomsbury Academic, 2024.

Szasz, Thomas. 1961. *The Myth of Mental Illness: Foundations of a Theory of Personal Conduct*. Harper Perennial Modern Classics, 2010.

Taylor, L. E., et al. "Vaccines are not associated with autism: An evidence-based meta-analysis of case-control and cohort studies." *Vaccine*, vol. 32, no. 29, 2014, 3623–3629.

Vanheule, Stijn, and Ignaas Devisch. "Mental Suffering and the DSM-5: A Critical Review." *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, vol. 20, no. 6, 2014, 975–980.

MOD EN DISABLIST MUSIKTEORI

Introduktion til en ny strømning

I denne artikel vil jeg introducere og diskutere en relativt ny og endnu ikke fuldt etableret strømning inden for amerikansk musikteori, kaldet *disablist music theory*. Denne retning fremfører en grundlæggende kritik af normalitetsdiskurser og ableistiske metaforer i musikanalysens tekniske og ofte kliniske sprog. Selvom retningen kan spores tilbage til årtusindeskiftet,¹ er det først for nyligt, den har fået et navn. Musikteoretikeren Joseph Straus – der står som den centrale tænkere i strømningen, og som vil blive flittigt refereret her – holdt i 2020 en *plenary talk* ved den årlige konference i det amerikanske *Society for Music Theory*, hvor han programmatisk navngav retningen *disablist music theory* (siden udgivet i Straus, "Music Theory's").

1 Her tænkes især på udgivelsen *Sounding Off: Theorizing Disability in Music* (Lerner og Straus), som signalerede den første vending mod *disability* som kritisk fortolkningsramme inden for musikteori og musikanalyse. Det bør understreges, at musikvidenskab (eller på engelsk, *musicology*) har bredere berøringsflader med *disability studies* – samt det gryende *Mad studies* (Holmes, "Billie Eilish") – som jeg dog ikke vil gå ind i her. I nærværende artikel fokuserer jeg udelukkende på feltet *music theory*, der i USA er institutionaliseret som et eget forskningsfelt ved siden af *musicology* og *ethnomusicology*.

Begrebet er altså meget nyt, og det kan diskuteres, hvad det dækker over. Formålet med artiklen er derfor todelt: Dels vil jeg argumentere for, at *disablist* musikteori demonstrerer, hvordan begreber om neurodiversitet kan informere analysestrategier, selv når genstandsfeltet er en kunstart som instrumental musik, der ikke på direkte, nominal vis – men måske på mere abstrakt vis – repræsenterer neurodiversitet og *disability*; dels vil jeg forsøge at få samling på dette helt nye begreb i amerikansk musikteori og diskutere dets potentiale.

I artiklen diskuterer jeg *disablist* musikteori med udgangspunkt i dens kritik af to indflydelsesrige og paradigmeskabende musikteorier, *schenkeranalyse* og *funktionsanalyse*. *Disablist* musikteori påpeger, at paradigernes musikvidenskabelige sprog er præget af ableistiske metaforer og en normativ praksis, hvor det bliver analytikerens opgave at skrælle "afvigelse" i et værk væk for derved at påvise den underliggende "sunde" struktur. Efter en diskussion af denne grundlæggende normkritik vender jeg mig mod de alternativer, som *disablist* musikteori tilbyder og identificerer tre hovedspor i feltet. Med et eksempel fra den danske neurodivergente komponist Rued Langgaard udfoldes det, hvordan begreber om neurodiversitet kan bruges som høre- og læsestrategi i musikanalyse.

Et par terminologiske afklaringer er indledningsvist nødvendige. Den strømning i amerikansk musikteori, jeg skriver om, kalder sig *disablist music theory*. Det er ikke nemt at finde en dansk oversættelse af denne term, og ligesom andre danske forfattere har jeg derfor valgt at bevare termer som *disablist* og *disability* (se f.eks. Kornerup og Hesthaven 106). Fordanskninger af *ableist* og *ableism* til henholdsvis "ableistisk" og "ableisme" – om systematisk diskrimination af kropsligt eller neurologisk divergente mennesker – synes dog efterhånden at være mere udbredt og vil derfor blive benyttet (se f.eks. Falster).

Et andet terminologisk spørgsmål angår forholdet mellem begreberne *disability* og *neurodiversitet*, herunder deres ligheder, forskelle og beslægtede begreber. Der er på den ene side et åbenlyst overlap mellem de to begrebsfelter. Begge udtrykker en forståelse af kropslig og mental variation som grundlæggende menneskelige vilkår, og begge betoner, at betegnelser som "handicappet" eller "afvigende" bør forstås som kulturelle stigmaer

snarere end som rent medicinske diagnoser; dette udfoldes yderligere i løbet af artiklen. På den anden side er der også forskelle. Neurodiversitet henviser specifikt til mentale variationer, mens *disability* oftere (men ikke udelukkende) anvendes om fysiske funktionsnedsættelser. I denne artikel anvendes *disability* imidlertid i en bred betydning, der omfatter både mentale og kropslige forskelle, da begge dele er centrale i *disablist* musikteori.

TO NORMATIVE MUSIKTEORIER – OG EN DISABLIST KRITIK

Ordet musikteori henviser som regel til studiet af rent intramusikalske forhold som toner, rytmer, harmonik med mere (Berry og Solkema). Musikteori og såkaldt teoribaseret musikanalyse er derfor ofte præget af et teknisk-videnskabeligt sprog, der gør det muligt at tale om musik som strukturer uden nominel, ekstramusikalsk repræsentation. I den amerikanske, institutionaliserede musikteori har schenkerteori stået som den absolut mest dominerende tilgang til studiet af sådanne strukturer. Schenkerteori er derfor et hovedeksempel i Straus' kritik, der danner grundlag for hans lancering af *disablist* musikteori. Det videnskabelige, teoretiske sprog, som schenkerteorien tilbyder, er nemlig ikke *egentlig* tomt for ekstramusikalsk repræsentation, påpeger Straus. Derimod er det gennemsyret af ableistiske metaforer, der giver indhold til de strukturelle abstraktioner ("Music Theory's"; *Extraordinary Measures* 106ff; *Broken Beauty* 164ff).

Schenkeranalysen baserer sig på Heinrich Schenkers (1868-1935) idé om, at der bag ethvert stykke dur/mol-tonal musik findes en *Ursatz*, som i sig selv er vokset frem af den naturgivne durtreklang ("naturgiven" fordi durtreklangen tre toner findes i den overtonerække, som klinger med, når man slår en tone an).² Den geniale komponist er ifølge Schenker i stand til at *udkomponere* denne *Ursatz*, det vil sige forlænge og forsire dens ele-

2 Schenkers hovedværk er *Der freie Satz*, eller på engelsk, *Free Composition*. Som jeg har kritiseret andetsteds, er skandinavisk musikvidenskab præget af en overfladisk behandling – typisk en affejning – af schenkerteori (Kirkegaard, "Schenker (not in Scandinavia)"). Den meget korte skitsering i nærværende artikel bør derfor ikke ses som udtømmende.

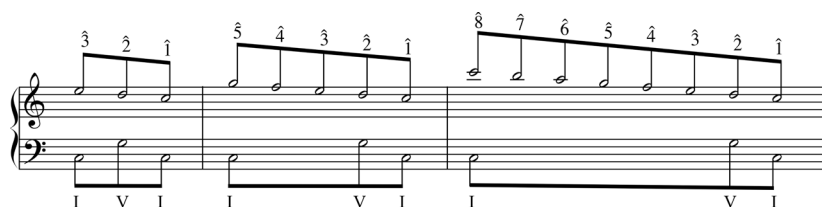

Fig. 1. De tre variationer af Ursatz'en – en abstrakt faldende melodilinje harmoniseret med akkorder (kaldet Stufen) på første, femte og første trin.

menter, indtil det færdige musikværk opstår. Den analytiske proces går modsat: fra det færdige værk, kaldet *forgrunden*, mod *baggrunden* – med Ursatz'en som den dybeste baggrund – og det er typisk imellem disse to lag, i *mellemgrunden*, at analytikeren lægger sine kræfter.

I schenkeranalytisk praksis kan man altså reducere en flere minutter lang symfoni eller en ganske kort lied til en Ursatz (se Fig. 1). Det bliver analytikerens opgave at skrælle forskellige lag af musikken, indtil man når ind til dens "kerne". Den musikalske "krop" normaliseres, så afvigelse forstås i relation til en underliggende prototype.

Det er netop dette, som *disablist* musikteori kritiserer. Som Joseph Straus argumenterer for, så er al sprog om musik "altid og uundgåeligt metaforisk" (*Extraordinary Measures* 106), og en gennemgående metafor i schenkeranalysen er netop forståelsen af det musikalske værk som en krop eller et sind. Eksempelvis skriver Heinrich Schenker selv om værket som en krop, forbundet via nervebaner til den styrende hjerne (altså Ursatz'en):

Der findes intet punkt på dette legemes ydre, i de brede kurver og linjer, som ikke levende kan spores tilbage til kernen af frøet: Ligesom neurale baner udspringer fra hjernen og animerer kroppen, bevæger den, således leder også nervefibre fra denne oprindelige plan [dvs. Ursatz'en] – altså fra en hjerne – ind i hver eneste sekstendedelsnode.³ ("Bach's Little Prelude" 175)

3 Alle oversættelser er foretaget af forfatteren.

Det dårlige værk bliver i Schenkers opfattelse således også et forkrøblet værk, som ikke har fuld kontrol over lemmerne. Et andet sted skriver Schenker videre:

Det burde for længst have været indlysende, at det samme princip gælder både for en musikalsk organisme og for den menneskelige krop: Den vokser indefra og ud. [...] Hænder, ben og ører på den menneskelige krop begynder ikke først at vokse efter fødslen; de er til stede ved fødslen. På samme måde kan en kropsdel i en komposition, som ikke på en eller anden måde blev født sammen med mellemgrunden og baggrunden, ikke vokse til at blive en diminution. (*Free Composition* 6)

Delelementer i en komposition, der ikke kan tilbageføres som funktionelt tilknyttet *Ursatz*'en (som en *diminution* af denne), er ifølge Schenker en art uønskede gevækster. Ligeledes kan de ifølge Schenker være symptomer på et åndeligt handicap hos komponisten: "Med begrænset åndeligt syn er komposition ikke mere mulig end tale. Begge dele kan ganske vist godt foretages med et sådant handicap, men resultaterne vil afsløre det" (160).

Den angloamerikanske schenkerteori er på mange, afgørende punkter forskellig fra Schenkers egne skrifter, men som Straus har peget på, er den "amerikaniserede" schenkerteori om muligt endnu mere strømlinet og klinisk, og "normalisering" er endda en brugt og anerkendt term for en del af analyseprocessen (*Broken Beauty* 165; Rothstein, "The Americanization"; "Rhythmic").

I Danmark og i det meste af Kontinentaleuropa har schenkeranalyse dog haft særdeles begrænset indflydelse (Kirkegaard, "Schenker (not) in Scandinavia"). Her er det den såkaldte funktionsteori, udviklet af Hugo Riemann (1849-1919) og videreudviklet i forskellige nationale traditioner, der har vundet en hegemonisk status (Keym). Selvom funktionsteorien på afgørende områder er anderledes end schenkerteorien, deler de to en reduktiv tilgang til det samme repertoire af tonal musik (Kirkegaard, *Analytical Practices*). Hvor schenkerteorien arbejder ud fra præmissen om at al tonal musik er genereret fra den naturgivne *Ursatz*, påstår funktionsteorien, at al harmonik i tonal musik repræsenterer de tre *funktioner* tonika, subdominant og dominant – tre abstrakte, arketyperiske kategorier, som akkorder på forskellig vis inkarnerer. Hvordan man forstår dette begreb *funktion* er

der ikke enighed om, og der er derfor en omsiggribende sekundærlitteratur om netop dette (se Kirkegaard, *Analytical Practices* 46ff). Men som Svend Hvidtfelt Nielsen har peget på, kan de tre funktioner overordnet betragtes som refererende til de tre hegelianske begreber *tese*, *antitese* og *syntese* forstået som "logiske funktioner" i den menneskelige erkendelsesevne (Hvidtfelt Nielsen 1, 225ff). Med andre ord er funktionsteorien (blandt andet) en teori om, hvordan man kan (eller bør) høre harmoniske progressioner som abstrakt-logiske, sammenhængende forløb. Det indebærer også, at musik, som sprænger disse rammer, er ulogisk, uforståelig og irrationel ifølge Riemann. Som musikteoretikeren Alexander Rehding skriver, så var et af Riemanns væsentlige projekter at argumentere imod den del af sin samtids musik, som han opfattede som ulogisk og formløs – altså den musik, som sprængte rammerne for det musikalsk forståelige. En sådan musik var for Riemann slet ikke levedygtig (Rehding 109-110).

Selvom Riemanns eget metaforiske sprog ikke er lige så påfaldende kropsligt-ableistisk som Schenkers, så handler Riemanns teori alligevel i høj grad om at definere den modernistiske musik (samtidig, i andre af hans skrifter, ikke-vestlig, "primitiv" musik) som den irrationelle, ulogiske *anden* – ja, som intet mindre end degeneration og vanvid (Riemann; Rehding; Gentry). Eftertidens funktionsteoretiske analysetraditioner har naturligvis ikke uden videre overtaget Riemanns skarpe dikotomier. Men i grænselandet mellem de to slags musik, f.eks. i den harmonisk komplekse senromantiske musik, ses fortsat ihærdige forsøg på at forstå mangfoldige harmoniske fænomener som afarter af de tre hovedfunktioner (se f.eks. Harper-Scott og Chandler). Med *disablist music theory* i baghovedet kan man sige, at sådanne analyser viser musikteoriens "terapeutiske imperativ" (Straus, "Music Theory's") ved at rationalisere selv de mest usædvanlige akkordprogressioner, så de kan forstås gennem en underliggende logisk norm.

DISABLIST MUSIKTEORI: EN DEFINITION OG TRE HOVEDSPOR

Disablist musikteori kritiserer denne kliniske diskurs, hvor musikanalytiske normer spejler forestillinger om kropslig og mental normalitet. Denne kritik er på sin side forankret i det bredere *disability studies* eller

cultural disability studies. Her forstås *disability* som en kulturel størrelse på linje med for eksempel køn, race, etnicitet med mere. Kropslig diversitet og neurodiversitet blandt mennesker, herunder forskellige former for funktionsnedsættelse, er konkrete og virkelige, men epitetet *disabled* er først og fremmest et kulturelt stigma, lyder et hovedargument. Tobin Siebers, en hovedfigur i *disability studies*, sætter denne kulturelle forståelse af *disability* overfor den "medicinske" forståelse. I sidstnævnte er *disability* "en defekt, der skal helbredes eller elimineres, hvis personen skal opnå fuld kapacitet som menneske" (*Disability Theory* 3). I *disability studies*, derimod, er *disability* "ikke en biologisk eller naturlig egenskab, men en elastisk social kategori, som både er underlagt social kontrol og er i stand til at fremkalde social forandring" (4). Rosemarie Garland-Thompson, en anden central forsker i *disability studies*, forklarer dette kulturelle stigma således:

Selvom kategorier som etnicitet, race og køn er baseret på fælles træk, der resulterer i dannelsen af fællesskaber, betragter *disabled* mennesker sjældent sig selv som en gruppe. Der findes kun lidt somatisk fællesskab blandt mennesker med forskellige former for *disability*, fordi behov og situationer er så forskellige. En blind person, en epileptiker, en paraplegiker, en døv person og en person med amputering har for eksempel ingen fælles kulturarv, traditionelle aktiviteter eller en fælles fysisk erfaring. Kun den delte oplevelse af stigmatisering skaber fællesskab. (*Extraordinary* 15)

Tobin Siebers skriver, at *disability studies* følger den kropslige vending, idet kroppen gøres til repræsentationens kausale agent og ikke bare et sprogligt objekt: "Disabled kroppe giver et særligt stærkt eksempel på *embodiment* som mimesis, fordi de modstår standardidéer om kroppen og skubber tilbage, når de konfronteres med sprog, der forsøger at misrepræsentere deres realitet" (*Disability Theory* 2). Det er præcis denne indvending, der kan ses som katalysatoren for teoridannelsen i *disablist* musikteori. Der findes musik og fænomener i musik – selv i dur/mol-tonal musik – som ikke lader sig indpasse i standardiserede fortællinger om den musikalske organisme (værket), og som "skubber tilbage", når det kliniske musikanalytiske sprog benægter deres realitet og forsøger at behandle dem. Dette kommer efter min mening til udtryk i tre hovedspor i *disablist* musikteori.

Det første hovedspor har en historiografisk dimension og handler om at teoretisere modernistisk musik som en særlig *disablist* æstetik. Med afsæt

i Tobin Siebers' tanke om modernismen som en *disability aesthetics* skriver Joseph Straus, at modernistisk musik grundlæggende er "optaget af kroppe og sind, der afviger fra normative standarder for udseende og funktion" (*Broken Beauty* ix). Ligesom modernismens malerkunst var optaget af forvrængede og misdannede kroppe, blev musikken optaget af fragmentation, stilstand, konflikt og radikalitet. Straus argumenterer for, at selve kernen i modernistisk musik er at søge skønheden i det ukomplette, irrationelle og splintrede – al det, som i tonal musikteori bliver opfattet som problematisk. På den måde bliver *disability* og neurodivergens set som det, der overhovedet muliggør musikalsk modernisme ("Musical" 125; se også McDonagh).

På denne baggrund diskuterer Straus blandt andet seriel musik som en autistisk æstetik. Argumentet bygger på en analogi: Både seriel musik og autister beskrives ofte som ikke-kommunikative og svære at forstå, som indesluttede og alene, som hyperrationelle og "emotionelt eller ekspressivt defekte" (*Broken Beauty* 127). Straus' forslag er faktisk at acceptere analogien mellem autisme og serialisme, men at bruge denne analogi som konstruktiv læseramme, ikke som patologisering (se også Straus, "Autism as Culture"). Dette åbner for helt nye læsninger af modernistiske værker, som forkaster tonal logik til fordel for en værkintern, singulær og indesluttet logik. Et eksempel er Schönbergs *Klavierstücke*, op. 23, nr. 3, som kan synes uigennemtrængelig og ikke-kommunikativ i en første gennemlytning, men som er spækket med interne, selvrefererende strukturer og relationer. I *Broken Beauty* læser Straus værket som repræsenterende en autistisk, indesluttet logik og følger op med en række lignende analyser af Anton Webern, Igor Stravinsky, Milton Babbitt og Ruth Crawford Seeger med flere. Det forbliver dog et åbent spørgsmål, om det er uproblematisk – og måske endda stereotypiserende – at omtale musik af neurotypiske komponister som udtryk for en neurodivergent æstetik, blot fordi musikken er seriel eller er præget af værkinterne logikker. Denne og andre uafklarede dele af *disablist* musikteori diskuterer jeg i slutningen af artiklen.

Det andet hovedspor i *disablist* musikteori er ikke forankret i en bestemt musikhistorisk periode. Her spørges mere generelt, hvordan musikværker har repræsenteret *disability* igennem historien. Eller rettere: Der spørges på den ene side, hvordan analytisk musikteori har hørt og læst

værker som narrativer om *disability* – læsninger, som er muliggjort af musikteoriens ableistiske metaforer – og på den anden side, hvordan sådanne læsninger af musikværker selv har været med til at forme kulturelle fortællinger om *disability* og neurodiversitet (Straus, *Extraordinary*; Howe; Binder; Krebs). På denne måde undersøges det, hvordan instrumental musik og musikteori bidrager til den sociale marginalisering af neurodivergente og kropsligt divergente personer.

En række standardfortællinger om *disability* går igen i vestlig musik, mener Straus: Én handler om, at *disability* er en art funktionsnedsættelse, som må *overvindes*. Et klassisk eksempel på denne standardfortælling er Beethovens *Eroica*-symfoni. Allerede i takt 7 af første sats forstyrrer en fremmed tone, *cis*, det heroiske hovedtema i Es-dur. Dette "tonale problem" skaber spænding, men overkommes i reprisen, hvor temaet triumferer uden *cis*. Straus påpeger, at selv når vi fortæller om musikken i rent tekniske termer, fortæller vi et kulturelt narrativ om overvindelsen af *disability* – og der drages ikke sjældent paralleller til Beethovens egen heroiske kamp med døvhed, som typisk også indsættes i et overvindelsesnarrativ (Davis 9; Holmes, "Expert" 172-173; Wallace).

Som eksempel på et andet standardnarrativ peger Straus blandt andet på Edward T. Cones analyse af Franz Schuberts klaverværk *Moments musicaux* i As-dur, D. 780, nr. 6 (Cone). I takt 12 af dette værk findes tonen *e*, som burde blive opløst opad til tonen *f*; men dette sker ikke. Cone skriver, at det tonale problem er blevet ignoreret og undertrykt, hvilket skaber en række problemer. Snart manifesterer dette problematiske *e* sig som ny grundtone, og musikken veksler nu mellem As-dur og E-dur, to fjernt beslægtede tonearter: "Elementet er ikke blevet tæmmet; det bryder ud med endnu større kraft og afslører sig selv som grundlæggende skadeligt for dets omgivelser, som det fortsætter med at nedbryde" (Cone 240). Straus ser i Cones læsning et eksempel på en myte om *disability* som et uløseligt problem, der hævner sig, hvis det ignoreres ("Normalizing"; *Broken Beauty*). Straus bemærker også, at Cone selv læser værket som en allegori over Schuberts eget liv. Tonen *e* bliver en "last" (på engelsk *vice*), som efterlader varige spor på den musikalske krop (Cone 240) – en metafor, der udtalt, men tydeligt refererer til Schuberts seksualitet og den syfilis, der formentlig

gradvist invaliderede ham kropsligt og neurologisk indtil hans tidlige død (se også Hayden; Bevan; Sams).

Det tredje, mest teoretiske, og i princippet helt anakronistiske og ahistoriske hovedspor i *disablist* musikteori, er en reaktion på det andet: Her udforskes læsestrategier, der går imod de kulturelle narrativer om *disability*, og de appliceres på en hvilken som helst musik. Den moralske undertone hos f.eks. Cone forkastes, og ligeså gør hele grundidéen om, at det er musikanalysens opgave at "udbedre" eller "kurere" det deforme, det sære, det anderledes, det usammenhængende eller ulogiske: "I *disablist* musikteori er der ingen overvindelse af vanskeligheder; ingen løsning af problemer – *disablist* teori er antiterapeutisk", skriver Straus programmatisk ("Music Theory's" 341).

En af læsestrategierne går ud på at fremelske nye, disruptive høringer af hidtil oversete modnarrativer i musik. Joseph Straus analyserer for eksempel første sats af Mozarts klaversonate i A-dur, KV 331, som er ét af de mest gennemanalyserede værker overhovedet i musikteorilitteraturen. Årsagen til værkets popularitet i teorilitteraturen synes at være, at kompositionen tjener som mønstereksempel på adskillige musikteoretiske parametre: frasestruktur, melodi, harmonik, stemmeføring, metrik osv. Hvordan kan man dog lave en *disablist* læsning af et værk, der i så høj grad inkarnerer alle musikteoriens normer? Straus bemærker, at normaliserende musikanalytikere ville anskue tonerne *h* og *d* i takt 1 som nabotoner, der er underordnede den konsonerende tonika A-dur. De klinger sammen med orgelpunktet *e* og danner i sig selv en dissonerende harmoni *h-e-d* i et ganske kort øjeblik. Straus undersøger, hvad der sker, hvis man lader denne afvigelse være hovedfokus i sin analyse – og han opdager, at netop denne harmoni optræder igen og igen i forskellige omvendinger (Fig. 2).

Mest signifikant giver dette en helt ny forståelse af harmonien på første slag i takt 3, den ene akkord, som teoretikere ikke kan blive enige om en tolkning af (jf. f.eks. Hvidtfelt Nielsen 2: 825). Straus' *disablist* læsning muliggør en forståelse af harmonien som en inversion af *h* og *d* med det stillestående orgelpunkt *e* som spejlingsakse (se Fig. 3).

Straus' analyse går endnu videre end dette og finder, at *h-e-d*-harmonien også strukturerer andre dele og andre satser i værket, men bemærker

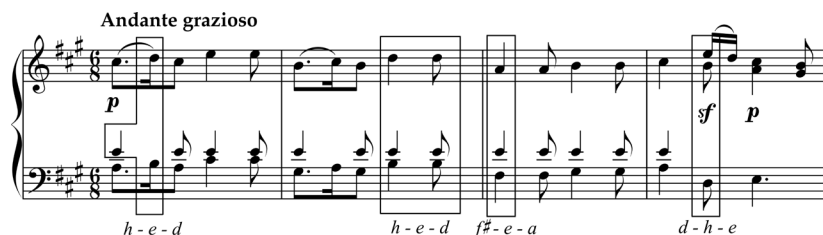

Fig. 2. Analyse af Mozarts klaversonate i A-dur, KV 331, 1. sats, t. 1-4. Uddrag og oversættelse af Straus ("Music Theory's" 344).

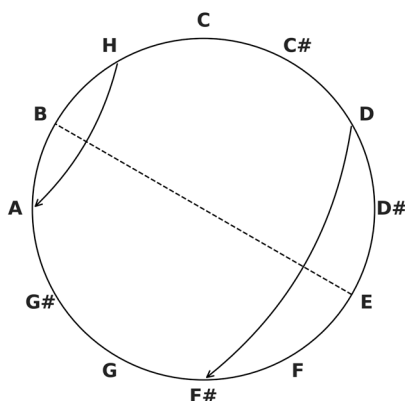

Fig. 3. Harmonien *f#-e-a* forklaret som en inversion af *h-e-d* med *e* som spejlingsakse.

også, at analysen er "partiel, lokal, kontekstuel og historisk anakronistisk – og disse er alle kendetegn ved *disablist teori*" ("Music Theory's" 344).

At bruge *disability* eller *neurodiversitet* til at læse ikke-normative og partielle modfortællinger ind i musik, der ellers følger normative standarder, er altså én strategi. En anden er at bruge *disablist* musikteori til at fortolke værker, der mere åbenlyst bryder med normer. Det demonstrerer Straus i sin videoanalyse af Charles Valentin Alkans klaverværk "Fa" (Straus, "Alkan"). Straus hører værket som et radikalt musikalsk forsøg

på at gå imod normalitetens tyranni. Værket har fået sin titel "Fa", fordi tonen *f* spilles i klaverets mellemregister på hver eneste ottendedel i hele værket. Dette *f* clasher med sine omgivelser. I hovedtonearten a-mol ligger den en dissonerende halvtone over kvinten *e*. Tonearten skifter flere gange undervejs, og *f*'ets rolle ændres hele tiden, men forsvinder ikke. I et overvindelsesnarrativ ville man forvente, at *f*'et – det "tonale problem" – på et tidspunkt blev løst, for eksempel opløst til *e*. Dette gør Alkan imidlertid ikke; han lader det klinge helt til det sidste. Straus hører værket som en fejring af *disability* – som et tegn på, at de afvigende elementer får lov at være, som de er. Faktisk kan man sige, at *f*'et er værkets konstant, mens det er omgivelserne (omverdenen), der forstyrrer. På denne måde tilbyder *disablist* musikteori en ny læsenøgle, der kan synes særlig relevant med en komponist som Alkan, hvis oeuvre i høj grad er blevet forbundet med galskab og grotesk neuroticisme (Burstein; Waeber; Smith v; Eddie kap. 12).⁴

ET DANSK EKSEMPEL: RUED LANGGAARDS MUSIK SOM NEURODIVERGENT ÆSTETIK

Man kan spørge, om *disablist* musikteori har nogen potentiel signifikans i dansk musikvidenskab, herunder i studiet af danske komponister og deres musik. Et muligt svar kunne være at applicere tankegangen i studiet af en af Danmarks mest notorisk neurodivergente komponister, Rued Langgaard (1893-1952). I dansk musikhistoriografi står Langgaard som en sær outsider, hvis historie ofte fortælles som en "gal eller genial"-myte (Viinholt Nielsen, *Den ekstatiske outsider*). Nyere historieskrivning er gået endnu mere diagnostisk til værks: Den førende Langgaard-forsker, Bendt Viinholt Nielsen, skriver i sin nye biografi om komponisten, at Langgaard formentlig var autistisk og samtidig led af hormonforstyrrelsen hypogonadisme, "en forstyrrelse i den biologiske kønsudvikling, som skyldes et hormonalt svigt i hypofysen i hjernen" (Rued Langgaard 12). Diagnosen er kommet til udtryk fysisk såvel som psykisk: Langgaards stemme gik aldrig

4 Jacqueline Waeber skriver f.eks. om hans musik som "en grotesk deformation af enkelte detaljer gennem en paroksyttisk brug af gentagelser" (83).

i overgang, han havde langstrakte, "eunukoide" kropsproportioner" (13), og han skrev selv, at "Jeg har følt mit legeme som Abnormitet", samt at han følte en "Kønssprængning i to Stykker: to Mennesker: Kvinde og Mand i Een" (12). Queerteoretiske og *disablist* læsninger af Langgaards musik er, på trods af dette, ikke blevet foretaget endnu.

Blandt de utroligt mange af Langgaards værker, der inviterer til en *disablist* hørings kan man fremhæve klaverværket *Hél-Sfærernes Musik* (BVN 371).⁵ Langgaards manuskript til værket kan ses på Fig. 4. Værket består basalt set af tre dele: En kromatisk opadstigende akkordprogression åbner stykket; den afbrydes af et opbrudt staccatomotiv, som falder nedad i dissonante intervaller (tonerne *a* og *b* i forskellige registre); og slutteligt følger et dybt tremolo i bassen. De to sidste dele gentages. Når dette er spillet igennem, gentages det hele ifølge partituret "igen og igen", dvs. et ikke nærmere defineret antal gange. Tempobetegnelsen er "Efterhaanden vanvittigt tempo", og musikken går altså hurtigere og hurtigere. Dynamikbetegnelserne er hele vejen igennem enten *fff* (hvert *f* betyder *forte*, dvs. utroligt kraftigt), *ffff* eller endda *ffffz*, dvs. med ekstra og pludselig accent. Derudover har hver eneste tone i hele stykket *marcato* og skal altså spilles yderst kraftigt og markeret. Til sidst, når det hele er gentaget "igen og igen", slutter musikken på et gentaget dybt *dis*, som umiddelbart kan lyde som en afspændende tone, en ankomst ved det tonale centrum (første akkord er *es-mol*, og tonerne *es* og *dis* betegner den samme tangent på klaveret). Men noget tyder på, at komponistens intention ikke er at skabe harmoni og afspænding. Bendt Viinholt Nielsen bemærker, at Langgaard har tilføjet den skriftlige kommentar "NB" i manuskriptet ved det gentagne *dis*. Viinholt Nielsen læser dette *notabene* som et tegn på, at *dis* er en lille musikalsk kode, "et udtryk for negation som i *dis*-harmoni eller dissonans" ("Faksimiler" 38). Og pludselig bliver dette *dis* da også gennemskudt af en vild, dissonerende akkord, der fjerner al afspænding. Så slutter musikken.

Høres musikken med *disablist* ører bemærker man, at den indkapsler noget tilsyneladende ulogisk på den ene side og en streng logik på den

5 En moderne nodeedition kan tilgås i *Rued Langgaard Udgaven* (Langgaard, 156-157). Værket er indspillet af Berit Johansen Tange i 2004 (Johansen Tange).

Fig. 4. Rued Langgaards manuskript til Hel-Sfærernes Musik. Det Kongelige Bibliotek, Rued Langgaards Samling, RLS 85,20 (mu 7807.0462).

anden side. Musikken er ulogisk i Riemann'sk og Schenker'sk – dvs. normativ – forstand. Den kerer sig ikke om spænding og afspænding: Det hele er maksimalt kraftigt, og ingen dissonanser opløses. Der er heller ingen melodiske fraser eller genkendelig retorik i udtrykket. På den anden side følger den en egen indre logik: Musikken består af tre dele, der følger hinanden på samme måde hele tiden. Alt er lige markeret, og kontraster og ligheder synes at komme ud på et. Det hele spilles hurtigere og hurtigere og afsluttes til sidst – ikke med en afspænding men med en negation af den. Skal man forsøge at finde en slags ableistisk logik må man udøve en del vold på musikken og f.eks. ignorere værkets sidestilling af klaverets ekstreme registre. Normaliseres registret, kan man måske finde en logik i den kromatisk stigende og faldende linje (de tomme nodehoveder i Fig. 5).

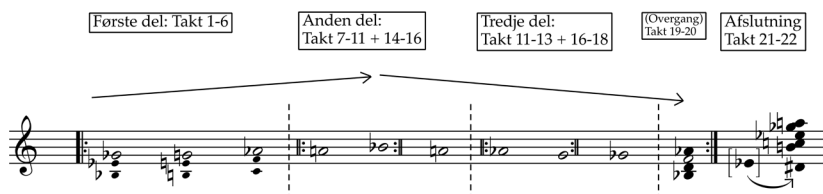

Fig. 5. *Analyse af Langgaards Hél-Sfærernes Musik.*

Men takt 19-20, som i en sådan læsning må fungere som en overgang til gentagelsen fra starten, er måske i virkeligheden det vigtigste af alt: *as-f-d-b* var nemlig et tilbagevendende motiv i Langgaards musikalske kryptografi. Med "kryptografi" sigtes der til et helt personligt, musikalsk kodesprog, der består af en lang række klanglige "symboler", som optræder igen og igen i Langgaards værker, og som derved opnår en særlig, associativ betydning (Viinholt Nielsen, "Faksimile" 38). Ifølge Viinholt Nielsen har motivet flere sammenvævede betydningslag, der kredser om det evige, det guddommelige og skæbnen ("Om kompositionerne" 37).

Værkets titel og tempobetegnelse inviterer til at opfatte musikken som en afbildning af dødsriget eller et monomant vanvid. Det kan også høres som en tonesættelse af neurodivergens – en musik præget af enshed, fiksering og, hvad Straus især fremhæver i sin karakteristik af en *autistisk* æstetik i musikken, "lokale netværk af private associationer" (Straus, "Autism as Culture" 468). Langgaards musikalske kryptografi er netop et eksempel på dette. Det samme er den afsluttende *bastone dis*, der jo ikke er hørbart forskellig fra *es*, men som altså ifølge manuskriptets "NB" er meget vigtig. *Disablist* musikteori tilbyder en kritisk analysestrategi, som giver plads til at opdage disse betydningslag, der i mere traditionel musikteori formentlig ville blive overset.

Hél-Sfærernes Musik er blot ét blandt flere værker i Langgaards oeuvre, der inviterer til ikke-normaliserende læsninger. Langgaard var erklæret antimodernist og blev både i samtid og eftertid ofte beskrevet som roman-tiker på et lidt for sent tidspunkt, men værker som *Hél-Sfærernes Musik*

(for slet ikke at tale om hans banebrydende orkesterværk med en lignende titel, *Sfærernes Musik*) peger på, at det langt fra er dækkende at kalde ham romantiker – hvad forskningen da efterhånden også har indset. Med en *disablist* læsning af hans kompositioner ser vi nogle af de umiskendeligt moderne elementer i hans radikale kompositionsvirksomhed – og vi møder muligvis musikalske repræsentationer af neurodiversitet, som fortjener at blive yderligere udforsket.

AFSLUTTENDE REFLEKSIONER

Disability studies har influeret musikvidenskaben på mangfoldige måder. Inden for netop musikteorien var det dog først for fem år siden, retningen fik et navn. Selvom selve navngivningen er en manifestering af flere års tendenser i forskningen, er *disablist* musikteori ny, uprøvet og langt fra udbredt, og Joseph Straus står indtil videre som dens primære tænkere. Flere aspekter ved retningen savner derfor også et kritisk modsvar. For eksempel er den anakronistiske tilgang i tredje hovedspor åbenlyst problematisk – men åbner på den anden side op for generelle refleksioner om analytisk musikteori, der (for flere teoriers vedkommende, inklusiv funktions- og schenkertheorien) er anakronistiske, idet deres analysemetoder er konciperet efter den musik, de appliceres på. Ligeledes kan man indvende, at den iboende normkritik i *disablist* musikteori nok genererer nye måder at tænke om musik på, men dette betyder ikke, at det nødvendigvis er problematisk at undersøge stilistiske normer, som det gøres i schenkertheori og funktions-teori – blot er det vigtigt at være bevidst om disses metaforiske sprog samt deres begrænsede udsagnskraft om en meget lille del af musikhistoriens samlede repertoire.⁶

Man kunne have nok en indvending mod idéen om, at det modernistiske i musik nødvendigvis manifesterer sig som *disability* – herunder, som tidligere nævnt, om seriel musik virkelig kan siges at indkapsle en autistisk æstetik uafhængigt af en faktisk autisme eller anden neurodivergens hos

6 Som eksempel på en mere historisk informeret tilgang, der undersøger normer i såkaldt galant musik, kan man pege på *schema theory* (Gjerdingen).

komponisten. Følger man Tobin Siebers, der primært skriver om de visuelle kunstarter, vil svaret dog være, at kunstnerens egen identitet ikke er afgørende for, om kunsten kan læses ud fra en *disablist* ramme. Snarere handler det om at anskue *disability* som en "enestående ressource, opdaget af moderne kunst og derefter omfavnet af den som et af dens definerende kendetegn" (*Disability Aesthetics* 2-3). Selvom Straus argumenterer for, at det samme gør sig gældende i musikkens verden, så vil ikke alle musikhistorikere være enige i denne definition af musikalsk modernisme. Fra mit eget perspektiv tilbyder *disablist* musikteori blot én blandt flere andre relevante vinkler på, hvad den musikalske modernisme kan siges at være. Mange af disse vinkler er helt compatible med det normkritiske projekt i *disablist* musikteori, uden at de behøver bekende sig til en idé om netop *disability*. En beslægtet tilgang findes således i den gentænkning af musikalsk organicisme – tanken om det musikalske værk som en organisme – som i et posthumanistisk og økokritisk lys er forsøgt udviklet hos blandt andre Holly Watson ("Toward"; *Musical Vitalities*; se også Kirkegaard "'Uden indre Logik'").

Med opfordringen til en kritisk afprøvning in mente vil jeg alligevel mene, at *disablist* musikteori er relevant at arbejde videre med af to grunde. For det første eksemplificerer retningen, hvordan *disability* og neurodiversitetsbegreber kan informere kritiske analysestrategier, selv når man arbejder med en kunstart som instrumental musik, der ikke indeholder en åbenlys, nominal repræsentation af *disability* eller neurodiversitet. Forhåbentlig kan dette også tjene til inspiration uden for studiet af musik, hvor spørgsmålet om repræsentation af *disability* har været tilbagevendende (Garland-Thomson, "Disability"; Osteen; Jeffress). For det andet, og mere faginternt for musikvidenskaben, er retningen en særdeles forfriskende gentænkning af en musikteori, der i disse år er under heftig kritik for sin normaliserende, kønsdiskriminerende og *white racial frame* (Ewell, "Music Theory"; *On Music Theory*; Hisama; Lee; London; Yust). Sammen med normkritiske bevægelser inden for andre dele af faget lover *disablist* musikteori en større berøringsflade mellem kompositionsteknisk teori og mere kulturel musikanalyse – og det er tiltrængt.

THOMAS HUSTED KIRKEGAARD (f. 1991), adjunkt på Institut for Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet. Kirkegaard har skrevet ph.d. om vestlig musikanalyse (Aarhus Universitet, 2020) og har siden forsket i danske kvindelige komponister som postdoc på Nationalmuseet (2020-22). I denne forbindelse har han blandt andet udgivet biografien *Tekla Griebel Wandall* (Multivers, 2022), og han fungerer som hovedredaktør af serien *Danish Classical Music* (Edition-S), der udgiver kritisk-videnskabelige noder af kvindelige komponisters musik.

TOWARDS A DISABLIST MUSIC THEORY

Introducing a New Approach

This article explores how ideas of neurodiversity can offer critical strategies when analyzing instrumental music - that is, music without direct or nominal representation of neurodiversity. To this end, I introduce the strand of *disablist music theory*, a relatively new movement in American music theory that critiques normality discourses and the ableist metaphors embedded in the technical, often clinical language of music analysis. I exemplify this critique with reference to two influential music-analytical traditions, Schenkerian analysis and Riemannian function theory. I then outline the alternatives offered by disablist music theory, situating it within the broader field of disability studies and identifying three main strands: studies of modernist music as a disability aesthetics; studies of musical narratives of disability; and Joseph Straus' recent proposal of a radical, "disablist" analytical practice ("Music Theory's"). Finally, through an analysis of *Hél-Sfærernes Musik* by the Danish neurodivergent composer Rued Langgaard, I explore the potentials of disablist listening and analysis in a Danish context.

Ultimately, this article argues for neurodiversity's relevance in music analysis and seeks to introduce and discuss disablist music theory as an emerging concept in American music theory.

KEYWORDS

DA: musikanalyse; ableisme; neurodiversitet; autisme; disability studies

EN: music analysis; ableism; neurodiversity; autism; disability studies

LITTERATUR

- Berry, David Carson og Sherman Van Solkema. "Theory". *Grove Music Online*. 2014, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.A2258426>, sidst tilgået 15-09-2025.
- Bevan, Peter Gilroy. "Adversity: Schubert's Illnesses and Their Background". *Schubert Studies*, redigeret af Brian Newbould, Ashgate, 1996, s. 244-266, DOI: 10.4324/9781315088389.
- Binder, Benjamin. "Disability, Self-Critique and Failure in Schubert's 'Der Doppelgänger'". *Rethinking Schubert*, redigeret af Lorraine Byrne Bodley og Julian Horton, Oxford University Press, 2019, s. 419-440, DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190200107.003.0021.
- Burstein, Poundie L. "Les chansons des fous: On the Edge of Madness with Alkan". *Sounding Off: Theorizing Disability in Music*, redigeret af Neil Lerner og Joseph Straus, Routledge, 2006, s. 187-198, DOI: 10.4324/9780203961421-16.
- Cone, Edward T. "Schubert's Promissory Note: An Exercise in Musical Hermeneutics". *19th-Century Music*, vol. 5, no. 3, 1982, s. 233-241, DOI: 10.2307/746462.
- Davis, Lennard J. *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. Verso, 1995.
- Eddie, William Alexander. *Charles Valentin Alkan: His Life and His Music*. Routledge, 2007. DOI: 10.4324/9781315095837.
- Everett, Yayoi U. "From Exoticism to Interculturalism: Counterframing the East-West Binary". *Music Theory Spectrum*, vol. 43, no. 2, 2021, s. 330-338, DOI: 10.1093/mts/mtab001.
- Ewell, Philip. "Music Theory and the White Racial Frame". *Music Theory Online*, vol. 26, no. 2, 2020, DOI: 10.30535/mt0.26.2.4.
- Ewell, Philip. *On Music Theory, and Making Music More Welcoming for Everyone*. University of Michigan Press, 2023.
- Falster, Emil Søjberg. *Ableisme. Magt, menneskesyn og myten om den normale krop*. Samfundslitteratur, 2024.
- Garland-Thomson, Rosemarie. "Disability and Representation". *PMLA*, vol. 120, no. 2, 2005, s. 522-527, DOI: 10.1632/S0030812900167835.
- Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia University Press, 1997.
- Gentry, Jonathan. "Sound Biopolitics: Modernist Music and Degeneration in the Wilhelmine Empire". *New German Critique*, vol. 44, no. 2, 2017, s. 201-228, DOI: 10.1215/0094033X-3860261.
- Gjerdingen, Robert O. *Music in the Galant Style*. Oxford University Press, 2007.
- Harper-Scott, J.P.E. og Oliver Chandler. *Return to Riemann: Tonal Function in Chromatic Music*. Routledge, 2024.
- Hayden, Deborah. *Pox: Genius, Madness, and the Mysteries of Syphilis*. Basic Books, 2003.
- Hisama, Ellie. "Getting to Count". *Music Theory Spectrum*, vol. 43, no. 2, 2021, s. 349-363, doi: 10.1093/mts/mtaa033.
- Holmes, Jessica A. "Billie Eilish and the Feminist Aesthetics of Depression: White Femininity, Generation Z, and Whisper Singing". *Journal of the American Musicological Society*, vol 76, no. 3, 2023, s. 785-829, DOI: 10.1525/jams.2023.76.3.785.

- Holmes, Jessica A. "Expert Listening Beyond the Limits of Hearing". *Journal of the American Musicological Society*, vol. 70, no. 1, 2017, s. 171-220, DOI: 10.1525/jams.2017.70.1.171.
- Howe, Blake. "The Allure of Dissolution: Bodies, Forces, and Cyclicity in Schubert's Final Mayrhofer Settings". *Journal of the American Musicological Society*, vol. 62, no. 1, 2009, s. 271-322, DOI: 10.1525/jams.2009.62.2.271.
- Hvidtfelt Nielsen, Svend. *Dansk musikteori og dens ophav*. Multivers, 2024.
- Jeffress, Michael S., red. *Disability Representation in Film, TV, and Print Media*. Routledge, 2021.
- Johansen Tange, Berit. *Rued Langgaard: Piano Works*, Dacapo records, 2005. Spotify, <https://open.spotify.com/track/6aGcVJOJGAss6LSCrTHB1v?si=5c4bob10e6ec4020>
- Keym, Stefan, red. *Kreative Missverständnisse oder universale Musikprinzipien? Hugo Riemann und der internationale Wissenstransfer*. Georg Olms Verlag, 2024.
- Kirkegaard, Thomas Husted [Thomas Jul Kirkegaard-Larsen]. *Analytical Practices in Western Music Theory: A Comparison and Mediation of Schenkerian and Post-Riemannian Traditions*. Aarhus Universitet, 2020, ph.d.-afhandling.
- Kirkegaard, Thomas Husted. "Schenker (not) in Scandinavia". *Danish Musicology Online*, særnummer "European Music Analysis and the Politics of Identity", 2022, s. 18-45, https://www.danishmusicologyonline.dk/arkiv/arkiv_dmo/dmo_saernummer_2022/dmo_saernummer_2022_european_music_analysis_02.pdf
- Kirkegaard, Thomas Husted. "'Uden indre Logik': Organicisme, neo-Riemannian theory og Hilda Sehesteds sang". *Tidsskriftet SANG* vol. 4, 2023, s. 1-45, DOI: 10.7146/sang.v4i.140702.
- Kornerup, Ellen Flyvbjerg og Signe Flyvbjerg Hesthaven. "Spasticitet er en kropslig variation – en cripteoretisk analyse af danseforestillingerne SPLASTIC". *Peripeti*, vol. 15, no. 29-39, 2018, s. 106-117, DOI: 10.7146/peri.v15i29/30.109635.
- Krebs, Harald. "Extraordinary Measures: Disability and Metrical Conflict in Schubert's 'Der blinde Knabe'". *Perspectives on Contemporary Music Theory: Essays in Honor of Kevin Korsyn*, redigeret af Brian Parkhurst og Jeffrey Swinkin, Routledge, 2023, s. 27-51, DOI: 10.4324/9781003357797-4.
- Langgaard, Rued. "Hél-Sfærernes Musik". *Klaverstykker 1902-1951*, Rued Langgaard Udgaven, Samlede værker for klaver, bind 3, redigeret af Berit Johansen Tange, Ole Ugilt Jensen og Bendt Viinholt Nielsen, Edition Wilhelm Hansen, 2018, s. 156-157.
- Lee, Gavin S. K. *Queer Ear: Remaking Music Theory*. Oxford University Press, 2023.
- Lerner, Neil og Joseph Straus, red. *Sounding Off: Theorizing Disability in Music*. Routledge, 2006.
- London, Justin. "A Bevy of Biases: How Music Theory's Methodological Problems Hinder Diversity, Equity, and Inclusion". *Music Theory Online* vol. 28, no. 1, 2022, DOI: 10.30535/mto.28.1.4.
- McDonagh, Patrick. "Autism and Modernism: A Genealogical Exploration". *Autism and Representation*, redigeret af Mark Osteen, Routledge, 2007, s. 99-116, DOI: 10.4324/9780203935088-11.
- Osteen, Mark, red. *Autism and Representation*. Routledge, 2007.

- Rehding, Alexander. *Hugo Riemann and the Birth of Modern Musical Thought*. Cambridge University Press, 2003.
- Riemann, Hugo. "Degeneration and Regeneration in Music". *Selected Writings of Max Reger*, redigeret og oversat af Christopher Anderson, Routledge, 2006, s. 35-40.
- Rothstein, William. "The Americanization of Heinrich Schenker". *Schenker Studies*, redigeret af Hedi Siegel, Cambridge University Press, 1990, s. 193-203.
- Rothstein, William. "Rhythmic Displacement and Rhythmic Normalization". *Trends in Schenkerian Research*, redigeret af Allen Cadwallader, Schirmer, 1990, s. 87-114.
- Sams, Eric. "Schubert's Illness Re-Examined". *Musical Times*, vol. 121, 1980, s. 15-22.
- Schenker, Heinrich. "Bach's Little Prelude No. 3 in C Minor, BWV 999", oversat af Joseph Dubiel. *Der Tonwille: Pamphlets in Witness of the Immutable Laws of Music*, bind 1, redigeret af William Drabkin, Cambridge University Press, 2003, s. 175-176.
- Schenker, Heinrich. *Free Composition*, oversat og redigeret af Ernst Oster. Longman, 1979.
- Siebers, Tobin. *Disability Aesthetics*. University of Michigan Press, 2010.
- Siebers, Tobin. *Disability Theory*. University of Michigan Press, 2008.
- Smith, Ronald. *Alkan, Volume Two: The Music*. Kahn & Averill, 1987.
- Straus, Joseph N. "Alkan: Recueil de Chants, Op. 38b, No. 8 ("Fa"). Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=-iz1nfh9kNI>
- Straus, Joseph N. "Autism and Postwar Serialism as Neurodiverse Forms of Cultural Modernism". *The Oxford Handbook of Music and Disability Studies*, redigeret af Blake Howe, Stephanie Jensen-Moulton, Neil Lerner og Joseph Straus, Oxford University Press, 2015, s. 684-706, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199331444.013.44.
- Straus, Joseph N. "Autism as Culture". *The Disability Studies Reader*, redigeret af Lennard J. Davis, Taylor & Francis Group, 2013, s. 460-484.
- Straus, Joseph N. *Broken Beauty: Musical Modernism and the Representation of Disability*. Oxford University Press, 2017.
- Straus, Joseph N. *Extraordinary Measures: Disability in Music*. Oxford University Press, 2011.
- Straus, Joseph N. "Music Theory's Therapeutic Imperative and the Tyranny of the Normal". *Music Theory Spectrum*, vol. 43, no. 2, 2021, s. 339-348, DOI: 10.1093/mts/mtaa030.
- Straus, Joseph N. "Musical Modernism and its Disability Aesthetics". *Sex, Identity, Aesthetics: The Work of Tobin Siebers and Disability Studies*, redigeret af Jina B. Kim, Joshua Kupetz, Crystal Yin Lie og Cynthia Wu, University of Michigan Press, 2021, s. 124-140.
- Straus, Joseph N. "Normalizing the Abnormal: Disability in Music and Music Theory". *Journal of the American Musicological Society*, vol. 59, no. 1, 2006, s. 113-184, DOI: 10.1525/jams.2006.59.1.113.
- Viinholt Nielsen, Bendt. *Den ekstatiske outsider: Rued Langgaards liv og musik*. Engstrøm & Sødning, 2010.
- Viinholt Nielsen, Bendt. "Faksimiler". *Rued Langgaard: Klaverstykker 1902-1951*, redigeret af Berit Johansen Yange, Ole Ugilt Jensen og Bendt Viinholt Nielsen, Edition Wilhelm Hansen, 2018, s. 29-41.

- Viinholt Nielsen, Bendt. "Om kompositionerne i dette bind". *Rued Langgaard: Klaverstykker 1902-1951*, redigeret af Berit Johansen Yange, Ole Ugilt Jensen og Bendt Viinholt Nielsen, Edition Wilhelm Hansen, 2018, s. 21-28.
- Viinholt Nielsen, Bendt. *Rued Langgaard*, Danske komponister, bind 18. Multivers, 2023.
- Waeber, Jacqueline. "Searching for the Plot: Charles-Valentin Alkan's 'Souvenirs: Trois morceaux dans le genre pathétique', Op. 15." *Journal of the Royal Musical Association*, vol. 132, no. 1, 2007, s. 60-114, DOI: 10.1093/jrma/fkm005.
- Wallace, Robin. *Hearing Beethoven: A Story of Musical Loss and Discovery*. The University of Chicago Press, 2018.
- Watkins, Holly. "Toward a Post-Humanist Organicism". *Nineteenth-Century Music Review*, vol. 14, no. 1, 2017, s. 93-114, DOI: 10.1017/S1479409816000306.
- Watkins, Holly. *Musical Vitalities: Ventures in a Biotic Aesthetics of Music*. University of Chicago Press, 2018.
- Yust, Jason. "Tonality and Racism". *Journal of Music Theory*, vol. 68, no. 1, 2024, s. 59-88, DOI: 10.1215/00222909-10974705.

Författare, konstnär och lärare i litterär gestaltning
HDK-Valand/Göteborgs universitet

ANN-MARIE TUNG HERMELIN

Författare och lärare i litterär gestaltning
Stockholms konstnärliga högskola/Sörängens folkhögskola

FÖRSLAG OM EN NEURODIVERGENT LÄSART & ÖMSESIDIG ÖVERSÄTTNING

I. SKÄL

"Hela mitt liv har jag levt i en översättning", skriver Joanne Limburg i *Perspektiv: Problemets form*, en essä om att skriva som autistisk författare. Den neurodivergenta upplevelsen av världen, livet och konsten, såväl som den neurodivergentas behov, begär och person – samt inte minst hens *texter*, har inte sällan beskrivits som att vara i behov av "översättning", för att fungera i en neuronormativ värld.

Vi kommer båda från en bakgrund inom såväl konstnärligt som akademiskt arbete. Som lärare i litterär gestaltning och som författare till romaner, poesi, dramatik och essäer möts vi i ett gemensamt intresse för form och översättning. Utifrån dessa erfarenheter är vi intresserade av vad neurodivergent skrivande kan åstadkomma som konst, som motstånd och i fråga om det o!-översättningsbara och det trans-late!-able?

Initialt var vårt syfte att diskutera *vem och vilkas texter* som behöver översättas, respektive vem som behöver läsa i översättning, tala i översättning och så vidare. Vår tanke var också att identifiera former och praktiker som skulle kunna sägas ge uttryck för en neurodivergent estetik. I vår skriv-

process har vårt fokus med tiden förändrats. Eftersom neurodivergenta skrivformer och översättningar enligt oss redan finns, är det primära behovet inte att identifiera dessa skrivpraktiker, utan snarare att urskilja en neurodivergent läsart.

När allt kommer omkring vill vi ju helst slippa översätta oss själva, varandra och våra egna och andras texter. Grundat på teorin om "det dubbla empatiproblemet" som beskrivits av Damian Milton, ifrågasätter vi idén om att autisters eventuella svårigheter till social kommunikation enbart beror på dem. Teorin pekar istället på att den icke-autistiska personen har lika stora begränsningar i sin kommunikation med autister som tvärtom. Därmed vill vi vända på perspektivet och efterlysa en läsart som uppmärksammar texters olika villkor och materialitet i grunden.

Vi är medvetna om att vår dialog sker (i kanten av, ibland utanför, och ibland mitt inuti) ett större samtal om översättning och neurodiversitet. Det vi skriver här är tänkt att läsas med det i minnet.

II POETIK

Att ständigt leva som i en översättning är utmattande men vi hade råkat skicka in ett abstract till ett "call for papers" och blev därför tvungna (ibland är tvånget omöjligt att skilja från viljan) att sätta i gång att producera en text. Till en början skrev vi brev till varandra. Nedan följer två utdrag, kanske utgör de en slags poetik.

ANNA SKREV ...

Och jag har tänkt:

Jag orkar inte.

Och därför tänkt på, vad orkandet eller o-orkandet innebär för arbetet. I så många steg. I urvalet, vilket arbete som görs, det kanske kallas, att prioritera, men vad innebär det? Val? Slump? Lust? Tvång? I metoden, hur arbetet görs, som i tiden då det görs, som i "kvaliteten" (är det rätt ord?) en o/noggrannhet, en snabb- eller långsamhet, ett gråtande eller skrattande

under arbetet, ett samarbete, en hjälpsamhet eller ensamhet. Och vad gör det? Vad blir det? Jag har tänkt på den neurodivergenta orken. Vad förväntas man orka? Vad förväntas vara gränsen? Vad förväntas vara uttröttande och vad är stressigt, vad är vilsamt, vad är en återhämtning, en paus? Vad gör en struktur av stressighet med möjligheten att arbeta, att leva, att tänka och känna och tanke-känna. Kunde denna reflektion fungera som en början till en metod eller en praktik, som kunde bidra till något, eller är det endast en begränsning? Vad kunde det vara, att arbeta utifrån premissen: Jag orkar inte.

Jag provar formulera:

Orkeslöshetens etik? Orkeslöshetens estetik?

Jag funderar då på, vad som lägger sig och läggs, mellan icke-normativ "kapacitet" och laissez-faire-lathet? Är det en verksamhet anpassad (eventuellt på ett destruktivt, eventuellt på ett omsorgsbaserat, sätt) till en neurodivergent position (tänker: hur kan jag inte orka skriva ett informativt mejl men istället orka skriva sjuttiosex dikter om fisk), när är orkar-inte, en energikälla (jag skriver på morgonen hetsigt och febrigt för senare orkar jag inte, därför skrivs det i ensamhet, kan inte möta en avbrytande fråga om "stör jag?" som hade kunnat bidra eller stoppa, som hade kunnat påminna mig om födointag som hade kunnat... men jag orkar inte, skriver i ilska och orkeslösheten har gett mig en oväntad Kraft, en Energi, orkar inte mer nu, måste göra något). Att låta bli att göra. Kan också vara en etik. Att göra slarvigt, inte bry sig, kan vara en etik, en estetik. Eller är jag bara lat?

Och jag undrar:

Vilken roll spelar dessa frågor i arbetet med just översättning?

Under hösten har jag försökt översätta Imane Boukailas diktsvit "Tressing Motions at the Edge of Mistakes", men ofta känt inför dikterna att jag vill ge dom, ge Imanes ord, en orkesfylld uppmärksamhet, och därför ofta hamnat i att istället översätta, med en ovarsam lekmetod, texter av författare jag ser som neurotypiska eller kanoniserade (jag leker med en översättning

av dsm-5, stycken om autism, leker och vanvördar, skrattar). Vad är lekens roll, i frågan om att orka, och i översättningen?

En dag när jag varit "vaken för länge" frågar jag studenterna: Skillnaden mellan Underbart och Undergång? Är det inte samma? Är inte det som är underbart för en, ofta en annans undergång? Kärnan i konceptet skadeglädje, tävling, kolonialism, osv. Kunde översättningen vara ett utrymme där dessa Under – kan samexistera/ifrågasättas/synliggöras/?

ANN-MARIE SVARADE ...

Anna, du skriver att du frågar dina studenter om *Underbart* och *Undergång* inte är samma sak och fortsätter: "[k]unde översättningen vara ett utrymme där dessa *Under* – kan samexistera/ifrågasättas/synliggöras?" Ja, svarar jag, eftersom skönlitteraturens storhet är just dess potential att rymma paradoxer, och därmed skapa platser där skilda sanningar möts.

Texten är en metafysisk spelplats, ett rum som tillåter ett tankearbete med och mot tillvarons lagar. Termen fiktion är därför i mitt tycke olämplig som skiljelinje mellan genrer. Den väsentliga frågan är i själva verket huruvida texten arbetar retoriskt eller konstnärligt med språket.

Att ord har vissa betydelser och samtidigt kan användas på olika sätt i skilda sammanhang är en självklarhet. Trots det märker jag ofta som skrivarlärare hur utmanande det är att komma underfund med språk som konstnärligt material. Vi är alla kontaminerade av ordens gängse användning och betydelser. Språket är med andra ord inte ett råmaterial eftersom orden i någon mån alltid är begagnade. Arbetet med form och komposition tillåter oss däremot att sätta retoriken ur spel och kalibrera orden till att gestalta nya perspektiv. Min erfarenhet av att läsa genreöverskridande och hybrida texter har övertygat mig om att poetiska grepp som utmanar oss i läsandet har stor potential att påverka vårt sätt att tänka.

En annan käpphäst från mitt undervisningsstall gör nu entré: frågan om läsart. Olika texter kräver skilda läsarter. Också en självklarhet kan tyckas

men hur villiga är vi att anstränga oss själva i läsakten? Än mer komplicerat blir det om texten är en översättning från ett språk till ett annat. En tredje part har då blandat sig i den märkvärdiga skapelseprocess som äger rum då författarens text kommer till liv och groar i läsarens huvud.

Vi vet att översättningsarbetet medför en risk att verket förgörs, att något av originalet går förlorat eller förvrängs; men översättningen innebär också en möjlighet för verket till ett större genomslag och en förlängd livslängd. Därmed har översättningen potential att vara både underbar och undergång på samma gång, precis som du skriver. Det översättningsarbete du och jag talar om här handlar dock om språk för vilket det ännu inte finns några lexikon.

Joanne Limburg skriver:

I mina tidiga tonår brukade jag fantisera om att sluta prata helt och hållet och i stället uttrycka mig genom skrift ... Med detta i åtanke, hoppas jag att du förstår vad jag menar när jag säger att jag interagerar med språk på en icke-verbal nivå. Ord kan för mig ha betydelser likt en färg i en målning eller en ton i en låt: de väcker ting i mig. Jag kan förnimma, på ett icke-verbalt vis, inom mig själv, dessa i-sig-själva-uttalbara former för det jag erfar och menar.

Det talade språket bygger på tilltal och respons, därmed faller vi lätt in i retorikens spelrum och blir språkets verktyg i stället för tvärtom. I det inre skriftspråkets rum däremot, pågår andra aktiviteter. Där blir språket ett verktyg för tanken. Här någonstans finns min fristad. Här öppnar sig skrivplatsen bortom orkeslösheten.

III

DIALOG

Men vi missförstod varandra och fick börja om. Våra olika sociala sammanhang kom liksom i vägen. I stället för brev, började vi skriva i dialogform.

ANNA:

I arbetet med skrivandet och översättandet, glöm aldrig, att Orden är bara Ord. Och just eftersom Orden bara är Ord, måste man vara varsam med dom. För i Ordens Liv som Ord så håller dom på... dom Är, dom Bär, dom Gör, dom Rör, och det innebär, att alla som också är nära Orden, på olika sätt (som aldrig helt kan förutses eller förstås) liksom påverkas...

När jag tänkte att jag skulle Över-Sätta, som i att sätta något över något annat, som i en överlagd placering av ett ord över ett annat för att dölja eller täcka eller gömma; då

Gick det

Inte.

Men sen tänkte jag på ett neurodivergent parallellprat en parallelllek, att liksom vara tala leka parallellt och liksom bredvid. Jag tänkte en bredvid-sättning. Och det kändes okej då.

I arbetet bredvid, är arbetet lek. Parallellt med, en påhittad seriös verklighet, finns en Annan Allvarligt Lekfull Låtsashet (i arbetet är det en ordlek: mitt namn, Anna N, är också: Annan. Det allvarliga är all-tid var-samt, det som fyllts av lek är också en lek-tion i ett annat sätt att tala).

Konkret försöker översättningen därför synas, bredvid på sidan om, säga att den är, en av många, möjliga sätt att försöka förstå. Att skriva orden för att visa, på kanske klyschigt uppenbara sätt, hur ett ord kan finnas i ett annat, anagrammatiskt, rytmiskt, skevat, är ett sätt att fortsätta försöka när all sorts kärlek också är, förräderi.

ANN-MARIE:

Anna, du som också är en Annan. Här bredvid skriver jag parallellt med dig.

Jag tänker visuellt på skriftspråk, som vore texter arkitektur, kojor, katedraler och skogar av ord. Visserligen gillar jag att prata, särskilt med mina studenter, men för mig har talet i sig ringa betydelse. Det är språket i skrift-

form som väcker min lust. Varje ord är ett rum som det går att befinna sig inuti. En öppen plats omgärdad av tysta meningar.

Min kinesiska är i sanning ganska usel men studierna i språket har inneburit en avgörande omorientering i min förståelse för vad skrivande kan vara och hur text kan framställas och uppfattas. Kinesiska tecken (logogram) som är uppbyggda av radikaler (piktogram, ideogram, och morfogram) bär sin etymologiska historia synligt i själva utformningen av dem. Bokstäver i svenska ord har ingen betydelse i sig själva, de symboliserar enbart ljud. Kinesisk text kräver däremot ingen kännedom om ordens uttal för att läsaren ska uppfatta vad som står. På grund av denna skillnad aktiveras en annan del av hjärnan när vi läser texter på svenska respektive när vi läser på kinesiska.

Att namnge ting och fenomen legitimerar dessa tings och fenomenens existens, men orden kan också begränsas av förförståelser och generaliseringar. Stängda ord riskerar att läsas trubbigt. Vår kognition är beroende av språk. Orden är därför aldrig bara ord, de hårbärgerar och manifesterar vår historia, maktordningar, minnen och kultur.

Som författare är språk vårt material och vi måste använda det med en medvetenhet om dess konstruerade och artificiella karaktär, att vi som skapare av orden också själva definieras och styrs av dem. Vi måste vara uppmärksamma på att sanningar är komplexa och att fakta med tiden tenderar att förändras. Men jag förstår vad du menar med att ord bara är ord.

ANNA:

När man håller på med Språk, så kan det vara bra att inte glömma, det som kallas det dubbla empatiproblemet, "Double Empathy Problem". Begreppet betyder att empati och förståelse i relationer har en dubbel riktning. Teorin kom till utifrån en autism-forskningskontext, och syftar i den till att lyfta, att kommunikations- och förståelseproblem mellan autister och neurotypiker inte kan förklaras med att autister inte fattar, hur en Vanlig

Värld Funkar. Icke-fattandet ligger lika mycket (eventuellt mer) hos neuro-typikern i sammanhanget. Det innebär att Alla måste anstränga sig för att försöka förstå. I en utvidgad bemärkelse kan man tänka sig att detta gäller alla relationer, och därför: i en relation, måste alla involverade alltid fortsätta försöka förstå, inte överlåta förståelsearbetet till den andra. Vi skriver Fortsätta Försöka, för i vår förståelse av problemet finns också sorgen (eller lyckan?) i insikten att: fullt ut kommer den ena aldrig förstå den andra. I arbetet med Språket, med Orden, råder mellan den som skriver och språket-orden, en Relation! Därav följer: du som skriver, kan aldrig fullt ut förstå språket, men du måste fortsätta försöka, och; språket kommer heller aldrig förstå dig fullt ut, men det måste fortsätta försöka. Det blir ytterligare komplicerat om man börjar tänka på språket som (också) verktyg för förståelsen, och som kommunikation, men för tillfället, låt oss stanna i relationen.

(Notera att: denna redogörelse för teorin om den dubbla empatin också präglas av samma problem, kanske och troligen missförstådd tolkning, men ett fortsatt försök.)

I arbete med Översättning, så finns det alltså, multipla empatiproblem. Mellan den som skrev den oöversatta texten, och språket-orden, mellan dom språk som är involverade, mellan översättaren och den som skrivit texten som översätts, mellan översättaren och språket denna översätter till (ursäkta alla onämnda, ni är inte bortglömda bara ännu inte erinrade). Alltså; utgå från premissen: det kommer misslyckas, det kommer inte funka, alla vi som är i den här relationen, kommer aldrig, fullt ut, förstå varandra - MEN (och just därför) måste vi fortsätta försöka. Fortsätta och fortsätta. Försöka och försöka. För att orka med detta föreslår vi, en sorts Lekens Poetik, där arbetet med översättningen liksom övrigt arbete med språk (och alla andra) är en Lek, där Regler är på dödligt allvar, men där dom också uppfinns efter hand och skrivs om, och när man råkar dö i leken, så kan man få ett nytt liv. Vår tanke med detta är att Leken är en öppning in i känslan av att oförståelsen och det försök att fatta som är dömt att misslyckas, är något Underbart! En tillåtelse, att fortsätta försöka! En anledning, att inte ge upp!

ANN-MARIE:

Eric Hermelin sitter vid sitt skrivbord och översätter *Mesnavi* av poeten Jalal al-din Rumi. Internerad på St. Lars mentalsjukhus ägnar han all sin tid åt att översätta, och åt att läsa och skriva. Mitt pekfinger stryker längs med den långa raden böcker hemma i hyllan med persisk poesi översatt av farbror Eric. Stående i arbetsrummet bläddrar jag och läser på måfå. I sjätte boken fastnar mina ögon vid frasen: *Klä av dig naken!*

I våra dagar hade Hermelin sannolikt blivit diagnostiserad som autistisk eller neurodivergent. I en allistisk värld krävde hans översättningsarbete isolering, inlåsning mot hans vilja. Språket var en lätt sak för honom, på samma gång var språken det tyngsta han ägde. Han var begåvad med orden, vare sig det var fråga om hebreiska, engelska, latin, tyska, franska, persiska eller grekiska. I texternas rum var Eric Hermelin bland vänner. Poeterna, teologerna och filosoferna gav honom ett rikt inre liv. I anteckningsbokens marginal skrev han: Blif en dåre!

Jag skriver: Klä av orden Eric, klä dem i ny form! Klipp sönder rocken, sy en ny kostym! Riv lakanen ur sängen, knyt ihop dem och fira dig ned. Jag möter dig i Köpenhamn!

Leken kräver vissa förutsättningar, föreställer jag mig. En trygghet som medger risken att misslyckas. En plats där det finns utrymme för vår tröghet såväl som vår briljans. Ett rum som inte är tomt, utan öppet, där okunskapen blandas med kunskapen som vågorna på ett hav.

Vad gäller den dubbla riktningen i "double empathy problemet" tänker jag på att en sådan ömsesidighet också är grundläggande för litteraturen. Överföringen eller översättningen om man så vill, mellan författarens och läsarens inre via text, kräver ett uppmärksamt arbete från båda parter. Om en text missförstås är det inte säkert att felet (eller den underbara möjligheten) ligger i hur texten är skriven, det kan lika gärna vara fråga om en otillräcklig läsart. När jag talar om en neurodivergent estetik syftar jag därför inte i första hand på en särskild litterär form eller ett särskilt sätt att skriva, utan på ett vidgat och fördjupat sätt att läsa.

I essäboken *How to Read Now*, skriver Elaine Castillo att böcker av minoritetförfattare varken bör eller kan fungera som *empatimaskiner*. Den som vänder sig till litteraturen för att känna empati lider sannolikt av en empatibrist som inte går att bota via text. Läsakten och framför allt *hur vi läser* kan dock ha stor betydelse för vår öppenhet för konstens potential att vidga vår kunskap om världen. Castillo menar att den binära föreställningen om politisk konst som en motsats till konst för konstens skull är en chimär. Varje verk av litterärt värde har en inneboende subversiv, politisk kraft, som dock inte behöver vara god eller moralisk för det.

I likhet med Castillo tror jag på att kultivera sin läsart i syfte att inkludera mångfaldiga tolkningar som blottar den mänskliga närvarons olika uttryck i litteraturen. Vi, du och jag, har ägnat många decennier åt denna övning. Sådana läsningar är emellertid krävande och fordrar av läsaren att våga vara i det okända utan att omedelbart leta efter upplysningsknappen, i form av gamla ideal eller slentrianmässiga tolkningar. Castillo beskriver genuin kritisk läsning som "en intellektuell övning, en estetisk övning och en djupt privat verksamhet som sker i vårt emotionella inre", att läsa på det viset är en etisk och social handling. Enligt Castillo finns det emellertid ett utbrett motstånd mot att utöva kritiska läsningar utifrån diversifierade perspektiv, som faktiskt tillför ny kunskap och förståelse för vad det innebär att vara människa. Hon menar att detta motstånd springer ur rädslan för att något i konsten ska gå förlorat. Det igenkännbara och icke utmanande, antar jag, så väl som fantasin om den normerande kulturens överlägsna och önskvärda riktighet.

ANNA:

skriv det du tror att du kommer att ångra

skriv bara det som du tror att du kan komma att ångra

det du tror att du kommer få ångra

& så:

ångra dig!

ändra dig!

man kan vara alldeles alldeles säker på något och ändå ångra

säg förlåt, förlåt den som säger förlåt, låt andra förlåta dig när du vill bli förlåten

minns det värde som finns i det som en gång fanns men inte finns i det som en gång var som riktigt/rätt/el dyl, men inte längre är, det försök som försökte, men kanske blev på något sätt misslyckat

skriv det ångerbara

ånga.

ANN-MARIE:

När vi skriver detta har vi redan misslyckats flera gånger. Återigen har vi försökt och börjat om. Viljan att förstå tar aldrig slut. Vi har gråtit och sagt förlåt. Maskerna och visiren har för länge sedan fallit av.

Det neurotypiska småpratet lägger sig som drivved längs med medvetandets stränder. Avsaknad av logik och bristande uppriktighet är förstummande. Från institutionshimlen faller lysrörens ljusa syra medan ljudens tröga lukt väller fram som lera. Obarmhärtigt. Ändå sträcker vi oss ut.

Mönstren uppenbarar sig för oss, likaså detaljerna. Vi känner tingens liv och våra husdjurs klokhet, deras oändliga ömhet. Föräldrar finns, barn som skriver och kärlekar. Doktorsavhandlingarna flyter runt i familjerna. Mellan oss har vi en son, tre bröder, en äkta hälft, två hundar och en honkatt som heter Zlatan. Notera att namn väcker känslor. Tankar. Vi tänker på det. Språket.

ANNA:

I Översättarens uppgift, skriver Walter Benjamin om det tyska ordet för bröd, *Brot*, och det franska ordet för bröd, *pain*. Han skriver om hur orden betyder samma, men samtidigt, härbärgerar alldeles olika saker. Brödet och brödets ord bär mer än sig självt (i min läsning). Men här kan det också vara bra att tänka på att om det franska bröd-ordet, *pain*, läses i tron att det har sin engelska mening, så betyder *pain* smärta. Och då kan man läsa det som att: det ena språkets bröd är det andra språkets smärta, i någons mun, gör brödet ont. Och smärtan kan vara fruktansvärd men ibland kan man

tycka om den. Och om det tyska bröd-ordet ges ett extra T, så blir det Brott, och i det svenska språkets mun så kunde det då vara, olagligt, men också, en brytpunkt, en ändrad riktning, en spricka i ytan, där något annat kunde sippra in. Det låter kanske konstigt att tänka på språkens relationer såhär, men för den som dom kallar konstig, så kan det vara, viktigt, och därför vill vi, tro att det är värdefullt.

ANN-MARIE:

Du uppmärksammar mig på likheterna såväl som på skillnaderna i orden: Brot, Pain, Bread och Bröd, och jag upplever metoden som ett lustfyllt och didaktiskt sätt att närma sig den Andre genom ord. Rikedomen i människans uttryck är sannerligen en utmanande gåva. Jag älskar brytpunkter, ändrade riktningar och sprickor i text där något oväntat sipprar fram. Läckagen, avbrotten, speglingarna, skuggorna, de många lagren, transformationerna och hybriderna!

I boken *Nineteen Ways of Looking at Wang Wei*, skriver Eliot Weinberger:

Great poetry lives in a state of perpetual transformation, perpetual translation: the poem dies when it has no place to go. / The transformations that take shape in print – and not in the minds of readers – that take the formal name of “translation,” become their own beings, set out on their own wanderings. Some live long and some don’t. What kind of creatures are they? What happens when a poem, once Chinese and still Chinese, become a piece of English, Spanish, French poetry?

I texten granskar och analyserar Weinberger nitton olika översättningar av Tang-poeten Wang Weis (699–761) berömda dikt Lù Zhái (*The Deer Park* / *Hjortparken*). Wang som var landskapsmålare uppfann en ny textgenre i vilken han integrerade sina dikter i målningarna. Vi har konstaterat att ordens nyanser skiljer sig åt på olika språk men översättningen av kinesiska presenterar även andra utmaningar. Den talade kineskan har få ljud, skillnaden utgörs istället av toner. Det innebär att det finns många ord som låter likadant men ser totalt olika ut i skrift. Meter fungerar inte på kinesiska. Rytmen i talspråket skapas i stället av toner; i skrift av antalet tecken och den visuella kompositionen av dem. Det är inte enkelt att förstå

för den som inte har kunskaper i mandarin. Min poäng är att vissa aspekter av kinesisk poesi, på grund av fundamentala skillnader i logik, struktur och grammatik, är omöjliga att översätta till svenska (exempelvis) men att sådana översättningar ändå är meningsfulla och kan bli riktigt bra.

Vad gäller en neurodivergent estetik tänker jag mig en poetik, som likt den ryske litteraturteoretikern Viktor Sjklovskijs begrepp *ostranenie*, eller "främmandegöring" på svenska, får oss att bryta vårt vaneseende och uppfatta saker och ting på ett nytt sätt. Vore det konstigt att föreslå att en neurodivergent läsart skulle kunna åstadkomma något liknande, om inte goda, i alla intressanta effekter? Jag föreställer mig att en sådan estetik har potential att vidga och fördjupa mänskliga erfarenheter i text.

IV.

SUMMA SUMMARUM

Vår skriftliga dialog, vårt parallellprat och bredvidsättande av text utmynnade till slut i ett gemensamt förslag om en neurodivergent läsart och ömsesidig översättning. Se nedanstående punkter!

V.

FÖRSLAG

- I arbetet med text: läsandet, skrivandet och översättandet, glöm aldrig, att Orden är bara Ord.
- Ta i beaktande att Orden aldrig bara är Ord, eftersom de formats av olika gruppers historia, maktordningar, minnen och kulturer.
- Vi efterlyser en lekfull (ord är bara ord) och kritisk (ord är aldrig bara ord) läsart som öppnar och skärper blicken inför neurodivergenta textuella materialiteter: former, uttryck, gester och stoff.
- Vi tror på uppmärksamma och förkroppsligade sätt att läsa som utöver gängse litteraturkritiska perspektiv (kulturella, sociala, politiska osv.) också inkluderar en neurodivergent blick med fokus på estetiska såväl som etiska aspekter.

- Utifrån idén om reciprocitet och "the double empathy problem" föreslår vi ett skifte inom ramen för konstnärliga textuella praktiker och läsningen av dessa.
- Med inspiration av författaren Joanne Limburg som föreslår en "weird-teori" ("som tillåter oss att studera kultur, nutida och historisk, från det marginaliserade autismperspektivet") föreslår vi en neurodivergent läsart som uppmärksammar behovet av ömsesidiga översättningar.
- Vi tänker oss att en sådan läsart och översättningspraktik inte bara vidgar och förhöjer upplevelsen av litteraturen som konst, utan också har potential att fördjupa kunskapen om det mänskliga i världen.

SLUT

ANNA NYGREN är författare, konstnär och lärare i litterär gestaltning vid HDK-Valand/Göteborgs universitet. Anna har som översättare arbetat experimentellt med Hannah Emersons diktsvit *You Are Helping This Great Universe Explode* (2020).

ANN-MARIE TUNG HERMELIN är författare och lärare i litterär gestaltning vid Stockholms konstnärliga högskola och på Sörängens folkhögskola. Ann-Marie, som är särskilt intresserad av den lyriska essän som form, har översatt Joanne Limburgs text *Perspective: The Shape of the Problem* (2017).

LITTERATUR

- Benjamin, Walter. "Översättarens uppgift." *Med andra ord*, red. Lars Kleberg, övers. Lars Bjurman, Natur & Kultur, 1998.
- Brady, Fern. *Strong Female Character*. Brazen, 2023.
- Castillo, Elaine. *How to Read Now*. Atlantic Books, 2022.
- Milton, Damian E.M. "On the Ontological Status of Autism: the 'Double Empathy Problem'." *Disability & Society*, vol. 27, no. 6, 2012, 883-87.
- Limburg, Joanne. "Perspektiv: Problemets form", översättning: Ann-Marie Tung Hermelin, i *Kritiker*, no. 67, 2023, 26-35.
- Sjklövs, Viktor. "Konsten som grepp", *Form och struktur*, red K. Aspelin & B.A. Lundberg, Pan/Norstedts, 1971.
- Weinberger, Eliot. *19 Ways of Looking at Wang Wei*. New Directions, 1987.

FØLELSERNE ER FULDE AF FØLELSER

Elisabeth Hjorth og Anna Nygren

**ATT ÅTERTA ETT ANNAT
MODERSMÅL**

Autor, 2024, 176 sider.

I biologien har forskere siden 70'erne haft opmærksomhed på, at økosystemer med en høj grad af biodiversitet er mere robuste over for forandringer, der begrænser jordens beboelighed for mennesker. På trods af denne biologiske indsigt har dominansen af det biomedicinske perspektiv i samfundets almindelige sundhedsbegreb medført en udbredt forestilling om at alle menneskers neurologiske strukturer bør være identiske.

I dette økologiske perspektiv udgør antologien *Att återta ett annat modersmål* et litterært bidrag til vores forståelse af neurodiversitet. Bogen udspringer af et tværfagligt forskningsprojekt med samme titel, og det tilknyttede skrivekursus "Litterära praktiker i neuroqueerarium" ved Elisabeth Hjorth og Anna Nygren på Litterär Gestaltning ved Göteborgs Universitet.

Projektet og kurset iværksætter såkaldt neuromiksede rum, altså skrivepraksisser hvor autistiske og neurotypiske skrivende lige stilles. Her undersøges autistiske erfaringer i litterære repræsentationer og hvad de politiske, etiske

og filosofiske konsekvenser kunne være fra et neurodiversitetsperspektiv. Selve kurset ønsker tillige at diskutere etiske og æstetiske aspekter af at befinde sig uden for neurotypiske normer som udøvende kunstner, og undersøger hvordan en neurodivergent oplevelse af sprog og verden kan se ud.

Det ovenstående ved vi, fordi vi har været inde og læse projektbeskrivelse og kursusplan, hvorfra sidste sætning næsten er et direkte citat. I antologien selv er der ikke meget paratekst – en kort indledende intro fortæller at “vi” i løbet af et efterårssemester hengav os til “autistisk skrivande”: “Här har vi samlat ett uddrag av vårt arbete”. Undervisere og studerende er publicerede side om side, det er ikke opgivet hvem der har redigeret teksterne, eller hvordan de måtte være redigeret, og i det hele taget lader det til, at der arbejdes med det ahierarkiske, inklusive, undersøgende, åbne, hvilket man også kan se i oversigten over bidragsyderne bagerst i antologien. Her får vi ikke så meget at vide om, hvornår folk er født, hvor de arbejder eller hvad de senest har udgivet (selvom det også står visse steder), men mere om fritidsinteresser, diagnoser og

den slags (“...fylder livet med hundar, sitcoms, lego och mörk chokolad”). Forfatterbiografierne er kreative tekster i egen ret, og ikke skrevet efter samme formel, men alle stort set forskellige, hvad der synes at være en vis pointe i.

Når man sidder med antologien i hænderne, opstår der altså et spørgsmål om hvilken læsestrategi, man skal bringe i anvendelse – skal man læse dette som udtryk for “autistisk skrivanda”, og hvad vil det i givet fald sige? Det finder man sikkert ud af, når man begynder at læse, tænker man, eller måske man bare skal læse det som man plejer? Og hvad vil dét i givet fald sige? Ideelt set bliver man altså opmærksom på sig selv som læser i mødet med disse tekster, og måske nysgerrig på om ens eget blik som læser måtte være neurotypisk eller neurodivergent – men hvordan egentlig finde ud af det? Og ganske hurtigt finder man – i hvert fald hvis man er undertegnede – ud af at *Att återta ett annat modersmål* egentlig opfører sig som en hvilken som helst anden løst redigeret afgangsansatologi, vildtvoksende, som en buket af forskelligartede stemmer og tekster, der vokser i mange retninger.

Antologien består af 21 tekster af vistnok 18 forfattere. Teksterne har forskellig længde og spreder sig genremæssigt; her er poesi, prosa, hybrider, kortere afrundede tekster, længere suiter, uddrag af romaner. Her er science fiction, dokumentarisme, rolledigte, fantasy for unge, horror, vidnesbyrd, poetikker, essays med mere. Siderne bliver brugt rumligt, der bliver arbejdet visuelt, typografisk og visse steder næsten dadaistisk, imens andre tekster samtidig arbejder med en mere 'konservativ' prosa. Bogen er smukt formgivet af Milena Karlsson i grøn, pink, sort og hvid.

Emnemæssigt er teksterne også meget forskellige. Blandt andet skriver en af de to undervisere, Anna Nygren, om at være lærer på et kursus "for autistiska skrivare": "Att vara lärare innebär att jag måste genomföra praktiska saker och jag är rädd att jag förstör livet för folk genom mina försök att organisera (...)". Og om selve tekstlæssituationen, hvor underviseren mødes med fire studerende og gennemgår tekster, på et sted og et tidspunkt, hvor det næsten altid er mørkt: "Jag föreställer mig ett akvarium i vilket hela havet ryms. Texten vi pratar om. Havets hålor

havets ytspänning havets ord och ätande. En dag skriver jag ordet: Eufori. / Jag vill säga att jag är glad men ibland är jag ledsen. / Känslorna är fyllda av känslor, känslor när dom". Vi læser "dom" som de studerende; dette med at række ud efter hinanden i et akvarium, i det samme hav, tekstens og den fælles læsnings. Nygrens tekst arbejder collageagtigt ved at klippe mellem 'undervisersporet' og så et spor der handler om at være menneske i sit 'almindelige' hverdagslige liv, hvor der både skal vaskes tøj, vaskes op, man skal selv vaskes, der skal støvsuges – og teksten, som vi læser, skal også skrives. Livet er i det hele taget et uophørligt opretholdelsesarbejde. Ambitionen i denne konkrete tekst lader til at handle om at gøre sig sårbar, at stille sig frem som menneske med sine usikkerheder, sine anelser og fornemmelser og følelser, sin krop. Et forsøg på at være i underviserrummet som underviser, men også uden autoritetens automatiske selvbeskyttelse. Et forsøg på at stå på vid gab, for så vidt, at tilgængeliggøre sig og derved at åbne klasserummet op for flere måder at kunne være i det på både som underviser og som studerende.

Flere tekster handler enten direkte eller indirekte om erfaringerne med at leve som neurodivergent, herunder om overlevelsesstrategier. Nygren skriver, om hvordan hun forsøger at håndtere en vanskelig situation ved at lave sjov med den ("...sen blir jag rädd att jag gjort allting värre...") og om at bruge Deleuze og Guattari-inspireret dyreblivelse som strategi til at indgå i andre sproglige relationer med verden end de kommunikativt hierarkiserede former for subjektivering ("Får jag vara katt i din text?").

Malin-Eddie Kajsadotter skriver i en tekst med titlen "Jag läker från den neurotypiska normen", der er en slags vidnesbyrd om at vokse op og leve som neurodivers i et miljø, der ikke forstår, hvad det er, og derfor forstår jeget det heller ikke. Hun skriver "Att ständigt prestera på topp var en överlevnadsstrategi/ som jag använde för att göra mig själv värdefull/ Vid perfektion (som aldrig kommer att uppnås)/ finns ingenting som kan ifrågasättas/ eller kritiseras// Det fanns ingen förståelse/ för prestation/ som överlevnadsstrategi/ Ansaret lades på mig/ Som om perfektionism var ett val".

I boba l josephsons virkelig stærke tekst; "hur känns det?/ rosa", der som den eneste i antologien er trykt med hvide bogstaver på rosa baggrund (de andre tekster står sort på hvidt), lader lidelse og disciplin til at være en form for overlevelsesstrategi, når man danser ballet i tåspidssko, eller når man på en måske BDSM-agtig måde kan få lov at være i verden: "lidandet och disciplinen, jag fortsätter söka lidandet och disciplinen.// bryt loss mig brytt upp mig// lämna mig här// vänd bort mitt ansikte och öppna upp mig. skapa stillhet i mitt huvud. låt mig drukna. rädda mig inte. gör ont men skada mig inte. gör illa men gör inte mig illa.// en kropp som förstår ens egen kropp". I samme tekst står der: "hur många år det tog mig att förstå att när andra sa att de också var trötta så menade de inte samma sak som när jag försökte förklara hur trött jag var. de menade en klapp på axeln, alla är trötta. jag menade hur ska jag klara mig från att gå sönder".

Man kunne også have lyst til at fremhæve teksterne af Elliot Gustafsson og Freja Gyórfy Wagner og ja, mange andre af bidragsyderne, her er meget godt.

Mange af teksterne, men slet ikke alle, arbejder med springende og sprængte former på en måde, der muligvis skal spejle det flimrende indhold, en radikal realismes forsøg på at skildre en åben, afbrudt, følsom bevidsthed. Det er gennemgående tekster, der arbejder med at gøre det, de siger, tekster hvor form og indhold, hvis man tror på den slags dikotomier, ikke kan skilles ad, og mange af teksterne, men slet ikke alle, lader til eksplicit at tematisere neurodiverse erfaringer.

Alligevel er sprogets funktion og det litterære udtryk i antologien ikke et kommunikativt anliggende, der skal oplyse om autisme, men retter sig snarere imod udvidelsen af selveste 'værens hus', som den tyske filosof Martin Heidegger karakteriserede sproget. Som kunstnerisk, sanselig og erkendelsesmæssig intervention eller sproglig aktivisme ønsker antologien at skabe diversitet frem for blot at repræsentere den. Ligesom de biologiske forskere kan pege på, at diversiteten i vores naturlige miljø og omgivelser bidrager til at gøre moder jord beboelig for mennesker, så behandler antologien sproget som en økologi, hvor litteraturen aktivt kan bidrage til at udvikle andre mo-

dersmål, der gør sproget beboeligt for mennesker, som ofte ikke føler sig hjemme i verden. Generobringen af et andet modersmål, som titlen programsætter, er således også et direkte opgør med den udbredte tanke, der ønsker at psykologisere og naturalisere sprogets nødvendige oprindelse i en neurotypisk sanselighed, subjektivering og socialisering.

Sådan kunne et bud på en meget sympatisk indstillet læsning i hvert fald se ud. For man kan også diskutere, om rammesætningen og den sproglige appropriering af psykiatriske kategoriseringer af det neurologiske og autismen ikke i sig selv udgør en selvmodsigelse i forhold til det litterære indhold. Hvad udgør egentlig forskellen på en litterær tekst skrevet af et menneske diagnosticeret med autisme og en, der ikke er det? En anden tanke kunne være, om langt de fleste af de litterære tekster og forfattere, der igennem litteraturhistorien har udmærket sig som særligt æstetisk interessante, ikke i sig selv er "atypiske" i forhold til en underliggende, måske mere gennemsnitlig, "norm"?

En væsentlig spænding, som antologien tvinger læseren til at

forholde sig til, er således den, der findes imellem det særlige og det almene. På den ene side bliver bogen præsenteret som et udtryk for autistisk skrivning, altså en litterær praksis rodfastet i autistiske erfaringer og perceptioner. I denne forbindelse kunne man fremhæve, at flere af antologiens bidrag netop gør autistiske perceptuelle træk til litterære strategier. Den sensoriske overvældelse som særlig autistisk erfaring iscenesættes gennem tekster, hvor alle sanseindtryk træder frem med samme intensitet, uden hierarki. Den manglende gestaltning af figur-grund, som ofte forbindes med autistisk perception omsættes i sproglige passager, hvor betydningslag flyder sammen og grænser viskes ud. Fragmenteret helhedsforståelse som autistisk oplevelsesstruktur viser sig i nogle tekster som springvise, associative tekstformer, hvor den narrative sammenhæng ikke er givet, men må sanses frem. Endelig lader flere tekster oplevelsen af kaos eller uafgrænsethed blive et formprincip.

På den anden side er det en væsentlig pointe, at selvom disse træk kan forbindes med autistiske erfaringer, er de samtidig helt almindelige litterære strategier. Det

er således heller ikke muligt, eller ønskeligt, at trække en klar æstetisk grænse mellem de tekster, som er skrevet af autistiske forfattere, og dem, der kunne være skrevet af neurotypiske forfattere. Netop dette dobbelte forhold imellem det særlige og det fælles menneskelige udgør et centralt paradoks i neurodiversitetens rammesætning af den autistisk skrivende.

Hvis autistisk litteratur ikke kan adskilles formelt eller stilistisk fra neurotypisk, hvorfor så insistere på betegnelser som autistisk skrift eller neurodiversitet? Svaret skal nok findes i den kollektive og historiske erfaring som neurodiversitetsbegrebet udspringer af mere end dets litterære udtryk.

Inden sociologen Judy Singer teoretiserede neurodiversitet som et sociologisk begreb levede betegnelsen som en praksis, der foldede sig ud i autistiske fællesskaber, særligt i de online fora hvor mennesker med autismediagnosen i 1990'erne begyndte at afvise patologisering og krævede retten til at definere sig selv. Her blev autistisk perception og erfaring ikke kun betragtet som anderledes, men som legitim. Det er denne bevægelse både i politisk og sanselig forstand, som anto-

logien viderefører. Antologiens bidrag ligger således ikke nødvendigvis i at fremstille det autistiske som æstetisk genkendeligt, men i en epistemisk og mikropolitisk sprogaktivisme. Det handler ikke om at fremhæve autisme som en særskilt litterær form, men om at skabe rum for sprog, erfaring og praksis, der ikke behøver at normalisere sig for at blive læst, hørt eller publiceret. Bogen kan således læses i forlængelse af Deleuze og Guattaris idé om en 'mindre littera-

tur', hvilket netop ikke skal forstås som en marginal genre, men en måde at anvende majoritetssproget på som ikke er majoritetens, en praksis hvor sprog bliver fremmed for sig selv og derved åbner for nye forbindelser og sproglige potentialer. På samme måde kan man måske sige, at de mange forskellige og forskelligartede tekster i *Att återta ett annat modersmål* indlysende lader sig læse som det, de slet og ret er: litteratur. •

MANIFEST FOR EN NEURODIVERGENT MARXISME

Anmeldelse af Robert Chapmans *Empire of Normality: Neurodiversity and Capitalism*

Robert Chapman

EMPIRE OF NORMALITY.
NEURODIVERSITY AND
CAPITALISM

London: Pluto Press 2023, 224 sider.

Når man begynner å utforske hva det vil si å skille seg fra normen, kommer man før eller senere til et punkt hvor “det normale” i seg selv blir spørsmålet. Filosof Robert Chapman tilbyr en slik utforskning med fraspark i nevrodiversitetsfeltet og marxisme. I *Empire of Normality. Neurodiversity and Capitalism* sees ideen om “det normale sinnet” som en av kapitalismens mest skadelige og undertrykken-

de mekanismer. En av bokens hovedmålsetninger er å vise at desto mer kapitalismen intensiveres, desto smalere blir forståelsen av hva som er normalt og nevrotypisk, og desto flere står i fare for å bli del av den ikke-arbeidende over-skuddsbefolkningens utenforskap. Chapman går historisk til verks og skildrer hvordan forestillinger om helse og normalitet har endret seg gjennom tidene, og hvordan kapitalismen som politisk-økonomisk system produserer bestemte normalitetsforståelser og funksjonshemminger. Konklusjonen er at så lenge kapitalismen består, vil vi fortsette å leve i et normalitets-

imperium der en økende mengde avvik fra den nevrologiske normen forstås som psykiske lidelser i det Chapman kaller et patologiparadigme. Foruten å tilby en materialistisk fundert historie om hvordan forestillinger om normalitet, patologi og nevrodiversitet henger sammen med kapitalismens fremvekst, tar Chapman til orde for at det bør tenkes nytt om politikk på nevrodiversitetsfeltet. Fremfor å lete etter løsninger i rettighetsbaserte reformer og identitetspolitikk innenfor rammen av en liberal kapitalisme, slik man i stor grad har gjort til nå, mener Chapman at kursen mot en alternativ fremtid må stikkes ut utenfor denne rammen. Boken tilbyr imidlertid ikke konkrete forslag til hvordan dette skal skje eller hva slags alternativt samfunn det kan være snakk om. Mot slutten tar boken i økende grad form av manifestet, og Chapman inviterer til samling og videre-tenkning under fanen "nevrodivergent marxisme".

Chapman har sin faglige bakgrunn fra nevrodiversitetsteori og funksjonshemmingsstudier (Disability Studies) ved flere britiske universiteter. Innledningsvis i *Empire of Normality* redegjør hen også for

sin personlige investering i disse fagområdene og spørsmålene boken undersøker. Chapman er selv nevrodivergent og hadde en oppvekst preget av ustabilitet og økonomiske vansker. I innledningen skildres en politisk oppvåkning som kom i løpet av studietiden, og som la grunnlaget for den koblingen mellom nevrodiversitetsteori og marxisme som *Empire of Normality* tar til orde for.

Hva er så Chapmans tilnærming til nevrodiversitetsteori? En rask begrepsavklaring kan være nyttig: Mens *nevrodiversitet* beskriver den naturlige nevrokognitive variasjonen hos menneskeheten som helhet, brukes *nevrotypisk* om mennesker som oppleves som "normale" i henhold til sin tids nevro- normativitet, og *nevrodivergent* om mennesker med nevrokognitive egenskaper som på ulike måter fraviker denne normen. I starten var nevrodivergens særlig forbundet med autismespekterdiagnoser og ADHD, men begrepet blir nå brukt om flere ulike typer variasjoner med eller uten diagnostiske merkelapper. Chapman forankrer sin forståelse av nevrodiversitet hos sosiolog Judy Singer, som foreslo at nevrokognitive variasjoner hos

mennesker burde forstås på samme måte som vi forstår biodiversitet. På gruppenivå både har og trenger menneskearten ulike typer kognitiv fungering, og det “normale” eller “nevrotypiske” bør derfor ikke løftes opp til ideal eller norm.¹

Utgangspunktet i nevrodiversitet innebærer at idealet om det normale eller nevrotypiske mennesket legges til siden. Samtidig argumenterer ikke Chapman, slik for eksempel Nick Walker gjør, for at nevrodiversitet er naturgitt (jf. Fellowes). Chapman har en relasjonell forståelse av nevrodiversitet og funksjonshemming, der det er i møtet mellom enkeltmennesket og omgivelser og samfunn at noe utpekes som “divergent” og noe annet ikke. En del av Chapmans historiske argumentasjon handler om å vise at hva som regnes som “normalt”, “verdifullt” og “nyttig” avhenger av det kapitalistiske

systemets rådende behov, og at dette kan påvirke både nevrotypiske og nevrodivergente personer negativt. I forlengelse av dette mener Chapman også at mange forsøk på å argumentere for at nevrodivergente har egenskaper som er tiltrengte eller nyttige, i for stor grad bygger på den samme logikken som de ønsker å utfordre: Hva som regnes som styrker, er i seg selv fundert på kapitalismens produktivitetslogikk, og noen grupper vil alltid falle utenfor rådende idealer. Chapman benekter ellers verken at psykiske lidelser eller normalitet finnes som objektive størrelser, men er opptatt av hvilken verdi disse størrelsene tillegges og av hvordan de blir normative innenfor det kapitalistiske systemet. Senkapitalismens post-Fordianske nevronormativet hemmer “utviklingen og trivselen til selv de som avviker i relativt liten grad fra tidens stadig mer restriktive kognitive normer”, mener Chapman (117).² Når mengden psykisk lidelse og antallet nevrodivergens-

1 Som Chapman selv fremhever i en fotnote, har Singer i senere tid blitt en kontroversiell skikkelse grunnet uttalelser om transpersoner. Begrepet “nevrodiversitet” er imidlertid veletablert og har blitt videreutviklet i flere tiår. Det brukes i dag også løsrevet fra Singers arbeid med tematikken.

2 “(...) the development and thriving of even those who diverge in a relatively minimal way from the ever-more restrictive cognitive norms of the age.”

relaterte diagnoser tilsynelatende øker, skyldes det derfor intensive-
ringen av kapitalismen heller enn
rent medisinske forhold hos indi-
videne.

Empire of Normality består av 11 nokså korte kapitler som spenner over et langt historisk tidsrom. Chapman har valgt seg ut noen nøkkelaktører i den historiske utviklingen, og tar oss via disse steg for steg gjennom en lang og kompleks historie hvor psykiatriske og politisk-økonomiske strukturer henger sammen. Det første kapitlet gir en kort gjennomgang av ulike syn på kropp, sinn og sykdom, i et stort sveip som strekker seg helt fra Hippokrates til Descartes. I de tre påfølgende kapitlene utlegges så den normalitets- og sykdomsforståelsen som etableres i andre halvdel av 1800-tallet. Det er disse forståelsene som videreføres inn i moderne psykiatri og det Chapman kaller patologiparadigmet, som er rådende i det kapitalistiske normalitetsimperiet i det globale nord. Den første halvdel av boken gjør nedslag hos blant andre eugeniker Francis Galton, psykiater Emil Kraepelin, industrialist Henry Ford, diagnostiker Robert Spitzer og antipsykiater Thomas Szasz. I

de senere kapitlene gjennomgås fremveksten av nevrodiversitetsbevegelsen på lignende måte, med vekt på pionerarbeidene til blant andre Judy Singer, Nick Walker, M. Remi Yergeau og Kassiane Asasumasu. Den biografisk anlagte fremstillingsteknikken gjør Chapmans argumentasjon lett å følge og bidrar i seg selv til å synliggjøre de materielle og konkrete rammene omkring ideenes spredning. Chapman viser også nysgjerrighet for hvor sentrale personers ideer kom fra og hva de kan ha ønsket å oppnå, men er samtidig ikke redd for å påpeke både negative følger og blindflekker.

Fremstillingsformen har imidlertid også sine ulemper. Bokens kapitler er korte og oversiktlige, men får nødvendigvis også karakter av å være formidlende i den grad at det også blir forenkende. Det er godt gjort å oppsummere en vesteuropeisk og angloamerikansk forståelse av psykiske lidelser, nevrodivergens og psykiatri helt fra antikken og frem til vår samtid på knappe hundre sider, men det skjer naturligvis ikke uten at noe tapes av syne underveis. Chapmans fremstillingsform utelater mye av den kompleksiteten som både mer

idéhistoriske og diskursanalytiske tilnærminger kunne (og har) fått frem. Jeg blir for eksempel nysgjerrig på hvordan Chapmans Galton-funderte normalitetsimperium forholder seg til Stephan Karschays argumentasjon for at det sene 1800-tallets interesse for arvelighet, normalitet og degenerasjonslære paradoksalt nok bidro til å normalisere avvik fra normen. Karschays synspunkt bygger på diskursanalytiker Jürgen Links skille mellom proto- og fleksinormalisme, som det også ville vært interessant å drøfte i forlengelse av det patologiparadigmet Chapman forankrer hos Galton og Kraepelin. Hvordan forholder den økte nevro-normativiteten som Chapman peker på seg til det at vi samtidig ser en økende grad av fleksibel normalisme i vår samtid (Link 11), der rammene for hva som oppfattes som normalt i mange tilfeller har blitt utvidet snarere enn innstrammet i det Chapman omtaler som "det globale nord"?

Den foreløpige resepsjonen av *Empire of Normality* deler seg i to leirer, hvor noen er overveiende positive (Fellowes, Fereday, Parker, Aftab) og andre svært kritiske (Cromby, Stupak). De positive

anmeldelsene roser Chapmans tilgjengelige fremstillingsform (Fereday), sans for den gyldne middelvei (Fellowes) og nytenkning (Aftab). De negative kritikkene legger vekt på at Chapman i sin avvisning av Szazsiansk antipsykiatri skyver fra seg mange innad i den gruppen han skriver om og til (Stupak) samt at overforenklingene i den historiske fremstillingen slår beina under den historiserende delen av argumentasjonen (Cromby). Selv satte jeg pris på Chapmans vilje til å ta en mellomposisjon. Mange av Chapmans resonnementer handler om å finne mellomveier; for eksempel argumenterer hen for at vi bør ta med oss kritikken mot patologiparadigmet som kommer fra antipsykiatrien, men være kritiske til tanken om at psykiske lidelser ikke er reelle. Denne interessen for mellomposisjoner har bare ett unntak: Chapman avviser at det er mulig å bli kvitt nevronormativ undertrykking av nevrodivergente personer innenfor rammen av et kapitalistisk system.

Det avsluttende kapittelet i boken tar til orde for at det i fellesskap, og over lang tid, må arbeides frem et alternativ til kapitalismen og dens normalitetsimperium. Selv

finner Chapman grunnlaget for dette i en nevrodivergent marxisme hvor oppmerksomheten rettes mot de materielle og økonomiske forutsetningene for at nevrodivergens forstås som patologi mens det nevrotypiske forbindes med en nytte- og produktivitetsoriert verdi. Chapman tar til orde for “en overgangspolitikk som fokuserer på overskuddsbefolkningen og, dette er avgjørende, finner måter å styrke overskuddet på som *overskudd*” (162, forfatters utheving).³ Her, hvor Chapmans retorikk kommer stadig nærmere manifestets, tangerer den et annet manifest som kom ut i kjølvannet av Covid-19-pandemien: *The Care Manifesto. The Politics of Interdependence* fra 2022. Her blir omsorg (*care*) utgangspunktet for (moral)filosofisk, økonomisk og politisk nytenkning. “Omsorg og kapitalistisk markedslogikk kan ikke forenes”, skriver The Care Collective, som tar til orde for en “skeiv-feministisk-antirasistisk-økososialistisk politisk visjon om universell om-

sorg” (75, 96).⁴ *Care*-feltet er opptatt av å utfordre forestillingen om det autonome mennesket, fremme en intersubjektiv identitetsforståelse og utfordre tanken om at “usynlig arbeid” ikke teller som arbeid. Også danske Emma Holtens *Underskud. Om værdien af omsorg* bruker omsorg som en paraply for de mange formene for usynlig arbeid som ikke blir tilstrekkelig verdsatt i den etablerte økonomiske teorien – og trekker selv linjer til de negative trendene for blant annet psykisk helse. Kanskje kunne dette vært et sted hvor Chapman kunne finne grobunn for alternative fremtider?

Som litteraturviter legger jeg selvsagt merke til at det kulturelle aspektet ved normalitetsimperiet knapt behandles i boken. På samme måte som det er vanskelig å vurdere verdien av omsorg, er det også et evig diskusjonstema hva som er kunsten og litteraturens verdi; men i denne sammenhengen kommer jeg i tanker om Theodor W. Adorno og hans svært levedykt-

3 “A transitional politics that centres the surplus and, crucially, finds ways to empower the surplus as surplus (...).”

4 “Care and capitalist market logics cannot be reconciled” og “a queer-feminist-anti-racist-eco-socialist political vision of universal care.”

tige tanke om kunstens relative autonomi, men også diskusjonen om hvorvidt denne autonomien nå har tatt slutt og litteraturen går mot sin endetid (Johansson). Hvilke roller spiller kulturelle uttrykk i normalitetsimperiet – med tanke på formidlingen av nevrotypiske idealer og nevrodivergens-stereotypier (jf. Loftis, Tweed, Murray, Rodas, Savarese, Yergeau), men også som et “repertoar av sanse-skapende virkemidler” som “utvider, forstørrer eller omorganiserer vår oppfatning av hvordan ting er” (Felski 83)? Som Jan Grue slo fast i artikkelen “Funksjonshemning, samfunn og kultur. Om behovet for

nye forskningsspørsmål”, er funksjonshemning et tema som fordrer flerfaglige innganger. Chapman viser at nevrodiversitetsteori, i likhet med funksjonshemningsteori, handler om samfunn og politikk og er “tuftet på tanken om at variasjon i kroppslige og mentale forutsetninger er den menneskelige hovedregelen, ikke unntaket” – en tanke som også bør ha konsekvenser for humaniora og samfunnsvitenskap (Grue 426). Også av den grunn er Chapmans bok lesverdig, og dens åpne slutt kan leses som en invitasjon til å tenke videre også fra andre faglige utgangspunkt enn forfatterens eget. •

LITTERATUR

- Adorno, Theodor W. *Ästhetische Theorie*. Red. Gretel Adorno and Rolf Tiedemann. Suhrkamp Verlag, 1970.
- Aftab, Awaiz. “A materialist history of pathology and Neurodiversity: A conversation with Robert Chapman”. *Psychiatry at the Margins*, 06.01.2024, <https://www.psychiatry-margins.com/p/a-materialist-history-of-pathology>
- Cromby, John. “‘Empire of Normality: neurodiversity and capitalism’ a review: The Empire Has No Clothes”. *Mad in the UK*, 23.04.2024, <https://www.madintheuk.com/2024/04/empire-of-normality-robert-chapman/>.
- Fellowes, Sam. “Neurodiversity, Liberal Capitalism, and Self-Understanding: A Review of Robert Chapman’s Empire of Normality: Neurodiversity and Capitalism”. *Philosophy of Medicine*, 5(1), 2024.
- Felski, Rita. *Uses of literature*. Blackwell, 2008.
- Fereday, Megan. “Empire of Normality: Neurodiversity and Capitalism”. *Journal of Cultural Analysis and Social Change*, 9(1), 07, 2024.
- Grue, Jan. “Funksjonshemning, samfunn og kultur – Om behovet for nye forskningsspørsmål”. *Nytt norsk tidsskrift*, 29(4), 2012, 420–426. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2012-04-09>

- Holten, Emma. *Underskud. Om værdien af omsorg*. Politikens forlag, 2024.
- Johansson, Sven Anders. *Litteraturens slut*. Glänta Production, 2021.
- Karschay, Stephan. *Degeneration, Normativity and the Gothic at the Fin de Siècle*. Palgrave Macmillan, 2015.
- Link, Jürgen. *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird*. Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
- Link, Jürgen. "Crisis between 'Denormalization' and the 'New Normal'. Reflections on the Theory of Normalisation Today". *Norms, Normality, and Normalization. Papers from the Post-Graduate School in German Studies, Nottingham*. Edited by Matthias Uecker, Dirk Götsche, Helen Budd, Gesine Haberlah, 2014, 7–17.
- Loftis, Sonya. *Imagining Autism: Fiction and Stereotypes on the Spectrum*. Indiana University Press, 2015.
- Murray, Stuart. *Representing Autism: Culture, Narrative, Fascination*. Liverpool University Press, 2008.
- Parker, Ian. "The Empire of Normality". *Anti-capitalist Resistance*, 21.11.2023. <https://anticapitalistresistance.org/the-empire-of-normality/>
- Rodas, Julia Miele. *Autistic Disturbances: Theorizing Autism Poetics from the DSM to Robinson Crusoe*. University of Michigan Press, 2018.
- Savarese, Ralph James. *See It Feelingly: Classic Novels, Autistic Readers, and the Schooling of a No-Good English Professor*. Duke University Press, 2018.
- Silberman, Steve. *Neurotribes: The Legacy of Autism and the Future of Neurodiversity*. Atlantic Books, 2015.
- Stupak, Radosław. "A review of empire of normality: neurodiversity and capitalism". *PSYCHOSIS*, Vol. 16, no. 4, 2024, 457–459. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/17522439.2024.2396315?needAccess=true>
- Tweed, Hannah. "Challenging the neurotypical. Autism, contemporary literature, and digital textualities". *The Routledge Companion to Literature and Disability*, Alice Hall (Red.), 2020, 366–377.
- Walker, Nick. *Neuroqueer Heresies: Notes on the Neurodiversity Paradigm, Autistic Empowerment, and Postnormal Possibilities*. Autonomous Press, 2021.
- Yergeau, M. Remi. *Authoring Autism: On Rhetoric and Neurological Queerness*. Duke University Press, 2018.

KRITIK OG DIDAKTIK

Anmeldelse af Laura Seymours *Shakespeare and Neurodiversity*

Laura Seymour

SHAKESPEARE AND
NEURODIVERSITY

2024, Cambridge University Press

“Et nyt underfelt er på vej i den engelsksprogede renæssanceforskning: tidlig moderne neurodiversitetsstudier” (461). Sådan skriver Bradley Irish og Melinda Marks i en artikel om Shakespeare og neurologisk identitet udgivet i december 2024. Siden er udviklingen af neurodiversitetsparadigmet inden for tidlig moderne studier gået stærkt. Forskere som Bradley Irish har i løbet af kort tid har leveret en imponerede mængde bidrag samt

iværksat online platforme som literaryneurodiversity.org og earlymodernneurodiversity.org. Tidlig moderne neurodiversitetsstudier bygger videre på en stærk tradition inden for tidlig moderne *disability studies* og er samtidig relateret til udviklingen af neurodiversitet som kritisk analysestrategi inden for litteratur- og kulturstudier i det hele taget.

Ligesom flertallet af disse analysestrategier tager tidlig moderne neurodiversitetsstudier udgangspunkt i ideen om neurologisk mangfoldighed – altså at mennesker fungerer forskelligt både kognitivt, affektivt og san-

semæssigt. Der skelnes også mellem såkaldt neurotypiske funktionsmåder og funktionsmåder, som afviger fra sociale normer og derfor betegnes som neurodivergente. Forskere som arbejder med den tidlige moderne periode, er ofte interesserede i, hvordan moderne diagnoser, som for eksempel autisme eller ADHD, taler sammen med det historiske materiale. Man er bevidst om faren for anakronistisk applikation: Hvis vi ufortrødent giver os i kast med at diagnosticere førmoderne historiske subjekter og fiktive karakterer, ender vi nemt i nogle ahistoriske blindgyder. Samtidig er det ikke umuligt, at tidlige moderne neurodiversitetsstudier er i færd med at flytte sig en lille smule fra den anakronismeaversion, der har domineret feltet siden nyhistoricismens sejrsgang. Bradley Irish og Bridget Bartlett skriver for eksempel, at det ville være urimeligt at tro, at menneskers neurologiske funktioner *udelukkende* eksisterer som et resultat af historiske og kulturelle betingelser og diskurser. Det er en svær balancegang. I reduktive former for presentisme udvandes eller forenkles historisk materiale i forsøget på at få det til

at "matche" moderne begreber eller forklaringsmodeller. Vi kan godt diagnosticere Shakespeares Kong Lear med demens eller Hamlet med depression, men som kritisk analysestrategi er det ikke særligt interessant. I hvert ikke så længe vi forbigår skuespillenes historiske kontekst. På den anden side er det ærgerligt, hvis det historiske perspektiv lukker ned for en potentielt frugtbar tværfaglig dialog. Allerbedst ville det være, hvis det historiske perspektiv kan være med til understøtte udviklingen af neurodiversitetsbegrebet; for eksempel vise hvordan neurotypiske normer er opstået, eller hvordan man tidligere har forstået funktioner, der i dag diagnosticeres som neurodivergente.

I *Shakespeare and Neurodiversity* advarer Laura Seymour også imod et kritisk projekt, der (ukritisk) diagnosticerer Shakespeares karakterer ud fra moderne forståelser af neurodivergens. I stedet foreslår Seymour, at vi undersøger, hvordan kriterier for diagnoser har ændret sig over tid. Dermed bliver vi i stand til at sætte spørgsmålstegn ved ideen om den transhistoriske, universelle diagnose, og vi får måske i højere grad blik for, hvor-

dan diagnoser kan være resultat af sociokulturelle bias. Seymours bog er et velkomment bidrag til tidlig moderne neurodiversitetsstudier, ikke mindst takket være forslag og argumenter som disse. Bogen er velinformeret om den aktuelle udvikling af sub-feltet og trækker samtidig på den længere tradition inden for tidlig moderne *disability studies*.

Seymours projekt adskiller sig dog fra resten af feltet, idet hun først og fremmest fokuserer på neurodiversitet i en didaktisk kontekst. Hun undersøger neurodiversitet som kritisk analysestrategi i studiet af Shakespeares værker, men med henblik på praktisk anvendelse i undervisningslokalet, hvilket gør bogen relevant i en bredere sammenhæng og, vil jeg mene, nyttig læsning for undervisere generelt. Som Seymour påpeger, er der statistisk set stor chance for at møde neurodivergens i undervisningslokalet, og bogen forsøger at afmystificere og afstigmatisere neurodivergens på måder, der kan støtte både studerende og undervisere. Når det er sagt, så er overgangen fra kritisk projekt til didaktisk projekt ikke helt uden problemer, hvilket jeg vender tilbage til.

Bogen er udgivet i Cambridge University Press' kortbogsserie "Elements", specifikt serien *Shakespeare and Pedagogy* redigeret af Gillian Woods og Liam Semler, hvis overordnede agenda er at skabe sammenhæng mellem nyere kritiske tilgange og didaktiske metoder. Bøgerne indeholder derfor ofte konkrete forslag til undervisningsaktiviteter, hvilket også er tilfældet med Seymours bog. Hun introducerer selv bogen som en praktisk guide til underviseren, selvom hun samtidig beskriver aktiviteter i et fleksibelt format med opfordring til, at den enkelte underviser selv tilpasser dem efter behov. Seymour organiserer sit materiale i en introduktion efterfulgt af tre tematiske sektioner ("There is Neurodiversity in Every Classroom"; "No Single Way to Read Shakespeare"; "Shakespeare's Neurodiverse Characters: Beyond Diagnosis") samt en kort konklusion. Hver af de tre hovedsektioner kan læses som et enkeltstående essay – et format, som giver flere læsemuligheder end den klassiske lineære og dermed også praktiserer en mangfoldig forståelse af læsevaner.

Bogens målgruppe er bred og måske endda lidt for bred. Den

henvender sig til undervisere fra, hvad der svarer nogenlunde til danske gymnasieuddannelser og opefter, altså inklusive universitetet. Jeg ville dog mene, at mange af de foreslåede aktiviteter er på et niveau, som virker noget lave-re, end hvad man ville forvente på universitetet og for den sags skyld også i gymnasiet. I det hele taget er en af mine reservationer i forhold til bogens praktiske anvendelse, at den indimellem sætter barren for lavt. I de aktiviteter der involverer tekstanalyse, savner jeg, at neurodiversitetsbegrebet bliver udfoldet på en måde, så det i højere grad spiller sammen med, udvider eller endda udfordrer analysen af for eksempel tekstens form eller dens historiske kontekst. Andre aktiviteter indeholder performance-inspirerede eller kreative metoder som alternativer til "tekst-centriske" analysemetoder, men her må jeg indrømme, at jeg har svært ved at forestille mig deres anvendelse på litteraturstudiet.

For Seymour handler inklusion ikke kun om at yde ekstra støtte til neurodivergente elever og studerende; faktisk argumenterer hun for, at støtte, der udelukkende har til hensigt at afhjælpe

og "korrigere" neurodivergens, så elever og studerende i højere grad kan tilpasse sig eksisterende normer, i værste fald kan være med til at usynliggøre og marginalisere. I stedet ønsker Seymour at nedbryde de normative diskurser og strukturer, der måtte stå i vejen for inklusion og trivsel for neurodivergente personer i undervisningssystemet. Det er en vigtig kritik, og for mit eget vedkommende har bogen bestemt givet stof til eftertanke, ikke mindst i forhold til, hvordan jeg som underviser kan være bevidst om neurodivergentes behov og forståelse. Der er en åbenlys værdi i at italesætte neurodivergens på en måde, så ingen elever eller studerende behøver at føle, at de udgør et problem. Samtidig kan jeg ikke lade være med at spekulere på, om nogle af de tiltag, Seymour foreslår, kunne komme til at lægge pres på neurodivergente personer i en undervisningssituation, selvom det modsatte er hensigten. Ingen bør føle sig usynliggjort, men der kan også være ubehag forbundet med synliggørelse; i værste fald kan elever og studerende komme til at føle, at de bliver sat i en situation, hvor de skal fungere som repræsentanter for neurodivergens.

Hvilket leder mig tilbage til bogens egentlige dilemma, som den ikke får italesat på tilfredsstillende vis: Hvad er forskellen på at anvende neurodiversitet som greb i kritisk analytisk øjemed og i en didaktisk situation? Det er én ting at læse Shakespeare og andre tidlig moderne forfattere ud fra nyere begreber om neurodiversitet. Som adskillige forskere allerede har vist, kan det være et vældig frugtbart projekt. Men overgangen herfra til under-

visningslokalet giver anledning til spørgsmål, for eksempel om kritisk distance, som Seymours bog ikke helt svarer på. Det betyder ikke, at hendes bog ikke er yderst aktuel og relevant. Som hun påpeger i sin konklusion, er neurodiversitet en uomgængelig betingelse for en lang række mennesker og en sandsynlig fremtidsudsigt for endnu flere, og der vil være masser at tage fat på fremover både for kulturteorien og didaktikken. •

LITTERATUR

Bartlett, B. M. og Bradley J. I. "Early Modern Neurodiversity: A Preliminary Research Agenda." *ELH*, 92:2, 2025: 461-493. <https://dx.doi.org/10.1353/elh.2025.a961795>.

TIDEN, FÆLLESSKABET, FORENINGEN

Samtale med Jonas Eika i anledning af *Åben himmel*

Åben himmel udkom på Forlaget Basilisk i 2024. Det er Jonas Eikas tredje bog. Tidligere er udkommet romanen *Lageret Huset Marie* (Lindhardt og Ringhof, 2015) og novellesamlingen *Efter solen* (Forlaget Basilisk, 2018), som modtog Nordisk Råds Litteraturpris i 2019. Eika har derudover, i samarbejde med Nanna Dahler, oversat Jackie Wangs *Fængselskapitalisme* (Ovo Press, 2021) og redigeret et udvalg af Ivan Malinowskis digte under titlen *Er døden ikke politisk?* (Gyldendal, 2023).

På bagsiden af romanens lyserøde cover beskrives *Åben himmel* således: "Året er 1233. Vi befinder os i byen Liège, i et såkaldt beginehus, hvor fem kvinder har fundet sammen for at leve på en hidtil uset måde. Imens de kæmper imod forfølgelse fra Kirken, begynder beginen Ida at få visioner om den unge Jomfru Maria, en mangetydig Jesus og et indviklet hierarki af engle der arbejder hårdt for at føre Guds planer ud i livet. Gradvist og modvilligt træder Ida frem som profet, mens hun samtidig forsøger at give sig hen til dem hun elsker."

Denne tekst handler om *Åben himmel* og om ligheder og forskelle mellem den og Eikas øvrige bøger. Den baserer sig på en forfattersamtale arrangeret af foreningsforeningen *Kakofoni*. Samtalen fandt sted på Dokk1

den 22. april 2025. Vi har valgt at bevare samtaleens mundtlige præg, men i transskriptions- og redigeringsfasen har det været nødvendigt at foretage mindre ændringer, såsom at flytte rundt på visse passager, fjerne nogle af de gentagelser og associationer, der knytter sig til den mundtlige samtale, og file på enkelte formuleringer, så de er tydeligere på skrift. Ambitionen har imidlertid været at bevare samtaleens mundtlige præg.

* * *

Når man ser samlet på de tre bøger, du har udgivet, er det bemærkelsesværdigt, at den første af dem, Lageret Huset Marie fra 2015, følger en ret lille personkreds, primært en ung fyr ved navn Elias. Han bevæger sig rundt i et genkendeligt Aarhus mellem lageret, hvor han arbejder, huset, hvor han bor med nogle kammerater, og endelig sin kæreste, Marie. Den næste bog, Efter Solen (2018), består af fem noveller, hvoraf de to er forbundne til hinanden, og i den følger man et antal forskellige karakterer, som er spredt ud over hele kloden: Mexico, London, USA, København. Endelig har Åben himmel (2024) et endnu mere omfattende persongalleri og er derudover, som noget nyt, flyttet til den meget fjerne fortid i 1200-tallets Vesteuropa. Så hvis jeg nu skulle starte med at spørge negativt...

... Hvad flygter jeg fra? Mig selv!?

Det kunne man godt tænke, men jeg tror egentlig mest, det handler om, at jeg har en længsel efter at gøre noget, der er nyt og ukendt for mig selv. Sådan har det i hvert fald været med de tre bøger, jeg har skrevet indtil videre. Når jeg har færdiggjort en bog, så er der en følelse af, at en bestemt æstetik eller måde at se verden på er blevet mættet, mens jeg lige nøjagtig kan ane en anden orden bag den. Det, jeg forsøger, er at skrive mig hen imod det sted, hvor den orden, der er i bogen, må vige for en anden. Og når jeg så går i gang med noget nyt, har jeg brug for at være på dybt vand igen. Men selvfølgelig er der noget, man tager med. Noget man gør op med, og noget man tager med videre, og jeg tror egentlig også, der findes nogle tråde mellem bøgerne.

I min første bog, som blandt andet handlede om manuelt natarbejde på et højautomatisk lager i Brabrand uden for Århus, forsøgte jeg at skrive

om en form for arbejde, hvor man har følelsen af at være en meget lille brik i et meget intelligent system. Det system strømmer ligesom igennem én, og man må blive et tomt medie for det, hvis man skal være en god arbejder på den arbejdsplads. Og det tror jeg, jeg førte videre i min anden bog, som handler om nogle mennesker, hvis liv og handlemuligheder ikke kun er betinget af nogle magtstrukturer og økonomiske systemer; der er også en følelse af, at de systemer gennemstrømmer dem og påvirker deres selvbillede og deres intime relationer. Og så var det, som om jeg fik skrevet mig frem til de her ritualer, som tit indtræder i novellerne, tror jeg, når der er en følelse af, at her kan de ikke komme videre, nu begynder det at lukke sig, karaktererne er ved at blive udmattede – og så søger de hen i de her rituelle, liminale tilstande, hvor grænserne mellem selvet og omverdenen bliver opløst. På en måde er det noget af det, jeg har skrevet videre på i *Åben himmel*. Selvfølgelig i et helt andet univers, som også eksisterer i egen ret.

Hvis det ene, man bider mærke i, er flere og flere karakterer, større og større geografisk spilleplade og større og større historisk klangbund, så er der på den anden side også en genremæssig udvikling. Et spring fra en relativt kort samtidsroman, til en novellesamling bestående af fem ret kompakte sci-fi-inspirerede noveller og så denne historiske monsterroman. Du nævnte en søgen også efter en ny æstetik eller et nyt formsprog fra værk til værk. Er det rigtigt hørt?

Ja, jeg tror i hvert fald, jeg oplevede, da jeg havde skrevet min første bog, at den på en måde var blevet for artig i sin komposition. Den bevæger sig mellem de tre steder, der er angivet i titlen (*Lageret Huset Marie*), og det er de samme motiver, der bliver gentaget og varieret de forskellige steder. Det er sådan, romanen er bygget op. Og dét gør, at den i sin form kun kan bekræfte det, der egentlig er problemet, nemlig oplevelsen af, at arbejdet og det nærmest metafysiske produktionskrav siver ud i resten af livet. Det ser man eksempelvis ved, at hovedpersonen har brug for at inddеле sit liv i nogle meget afgrænsede sfærer og for at opretholde et snævert billede af menneskene i sit liv. Fordi der ikke var noget, der kunne destabilisere den form, eller nogen huller i den virkelighed, så kunne bogen på en måde ikke komme videre, og det var jeg træt af. Jeg tror, det var det, der førte mig til

noget mere sci-fi-agtigt i *Efter solen*.

I virkeligheden handler det nok om at kunne destabilisere den virkelighed, vi kender. Altså, *Efter solen* handler på mange måder om udbytning af nogle undertrykte mennesker, men jeg ville være ærgerlig, hvis man læser den og tænker "nåh ja, men det ved vi jo godt". Jeg håber, at der kan være noget i formen og i blandingen af genrer, som kan give følelsen af "nåh ja, det ved vi godt, men hvor er det mærkeligt, at det er sådan". Altså at virkeligheden på en måde bliver lige så mærkelig, som den allerede er. Og egentlig vil jeg sige, at det at skrive historisk ikke er så fjernt fra det at skrive science-fiction. Science-fiction er også en historisk genre, fordi den tager udgangspunkt i, at mennesket er en historisk størrelse, så hvis samfundsstrukturerne og teknologien forandrer sig radikalt, så vil nogle af de ting, vi tager for givet – det eksistentielle, spørgsmål om kærlighed og død – også ændre sig og få en anden betydning. Så på den måde er det historiske også science-fiction, eller det rummer i hvert fald muligheden for at skrive sig ind i et radikalt andet verdensbillede.

HISTORIEN

I Åben himmel møder man vitterligt et radikalt andet verdensbillede. Handlingen udspiller sig i år 1233-34 i og omkring Liège. Jeg bed mærke i, at du takker en historiker i romanens korte efterord for hjælp med research til romanen. Vil du fortælle lidt om den researchproces og om, hvad det er for en verden, romanen folder ud?

Ja, min vej ind til beginebevægelsen gik gennem nogle kvindelige, kristne mystikere. Jeg har længe haft en interesse for kristen mystik og opdagede, at flere af de tekster, jeg godt kunne lide, var skrevet af kvinder, der havde levet som beginer. Så min første vej til dem gik gennem de få overleverede tekster, beginerne selv skrev. Og det er og bliver den vigtigste research, altså den sproglige, forsøget på at blive en samarbejdspartner eller kollaboratør med det her sprog.

Inden for den kristne mystik findes der to hovedtraditioner. De tager begge udgangspunkt i, at Gud er så vidtstrakt i tid og rum og så kompleks, at sproget, intellektet og perceptionen umuligt kan begribe Gud. I forsøget

på alligevel at tale om Gud udvikler mystikerne to forskellige sproglige strategier. Den apofatiske teologi forsøger at nærme sig Gud gennem negationen, altså gennem en betoning af, at man umuligt kan sige, *hvad* Gud er, gennem en påpegning af sprogets utilstrækkelighed. Den katafatiske tradition dynger omvendt metaforer og billeder ovenpå hinanden i et håb om at kunne cirkulere omkring det her uopnåelige objekt. Tilsammen skaber de to traditioner et sprog, som på den ene side kan være utrolig nøgternt, kortfattet og præcist, og som på den anden side kan slynge om sig med lange billeddannelser, der langt overstiger det rimelige og det rationelle. Det har jeg forsøgt at låne, altså et sprog, der blæser frem og tilbage mellem de to temperamenter. "Alle mine årer havde fødselsveer", siger én af de her mystikere, Hadewijch af Brabant, om hvor vildt hun havde det, da hun følte, hun mødte Jesus. Et fuldstændig urimeligt billede, men også et dejligt urimeligt billede, som man kan hente sproglig energi fra.

I forhold til den tid, de teknologier og det liv begynderne levede, er romanen et forsøg på at leve mig så godt ind i den materielle verden, som jeg overhovedet kunne. Med den mentale verden bliver det mere spekulativt. Hvordan har man overhovedet tænkt og set verden? Der forsøger jeg at tage tingene meget bogstaveligt. Eksempelvis havde man dengang ikke et ord for depression, men man havde noget, man kaldte "middagsdæmonen", som var sådan en luskende, tung, træg, klæbrig dæmon, som man var særligt sårbar over for ved middagstid, lige på det tidspunkt, hvor det føles, som om dagen står stille, og der ikke kommer andet end det, der er nu. Den tilstand kunne vi i dag karakterisere som depressiv, men i den kristne middelalder, og dermed også i min roman, hed det, at middagsdæmonen kom og spandt én ind i sin puppe. Det er et andet syn på psykisk lidelse, end vi har i dag. Ikke nødvendigvis et særligt solidarisk eller givende et, for der var også en ide om, at man ikke helt er et moralsk menneske, når man er tilgængelig for de her besættelser – men trods alt er der en ide om, at psykisk lidelse kommer af nogle kræfter, der findes i verden, som man kan være sårbar over for, så det er altså ikke noget, der kommer fra den enkelte. Det er et omverdensforhold.

Det, jeg grundlæggende synes er spændende ved den middelalderlige verden, er, at den var meget mere sammensat og mangeartet, end mange af

os nok forestiller os. Det er en tid med ekstremt mange religiøse og sociale reformations- og oprørsbevægelser. Og jeg tror, det er en tid, hvor mange har haft følelsen af, at den bestående orden ikke kunne blive ved med at reproducere sig selv. Det er der mange grunde til – pengeøkonomiens fremkomst, ændrede livsformer på landet, nye kirkelige praksisser – men måske kan man opsummere det ved at sige, at der er en spænding mellem på den ene side en begyndende, tror jeg, opstand. Mange små opstande. Og på den anden side kirken, der forsøger at udrydde alle de her små forskelle, der opstår.

FÆLLESSKABER

I Åben himmel hænger spørgsmålet om middelalderens religiøse verden sammen med et tema, der er vigtigt i alle dine bøger, nemlig fællesskaber og deres konstitution. Korstogene og inkquisitionen optræder i romanen og er vel de mest dramatiske eksempler på den vold, hvormed kirken har forfulgt det anderledes og det, der har været opfattet som trusler mod kristendommen. Men interessen for fællesskaber udspiller sig også på en mindre, om end måske lige så vigtig, skala i relationerne mellem beginehusets indbyggere. Ligesom i dine to andre bøger står spørgsmålet om fællesskaber centralt. Hvorfor det?

Jeg interesserer mig vel for at skrive fra positioner, hvor den herskende eller normative orden på en måde er en fiktion. Altså en meget voldsom og grusom fiktion. Her er bogen et forsøg på at undersøge, hvad der kan holde et fællesskab sammen, når bindemidlet ikke er en overordnet abstrakt identitet, som det eksempelvise er i velfærdsstaten Danmark, hvor vi alle er danske statsborgere og derfor ligesom skulle være grundlæggende ens og enige om de fleste ting. I vores repræsentative demokrati bliver det politiske hurtigt reduceret til, at man går hen og stemmer hvert fjerde år, men jeg vil gerne et sted hen, hvor det politiske handler om, hvordan vi lever sammen til daglig. Det spørgsmål bliver ekstremt nærværende, når man forsøger at skabe nogle fællesskaber, der ikke er definerede af en bestemt identitet eller indfødsret. Og det er både meget skrøbeligt og potentielt frigørende at finde alternativer til den overordnede fælles identitet og i

stedet lade forskellene findes og udfolde sig. Men det kræver en daglig praksis, og det kræver arbejde.

I Åben himmel møder man forskellige fællesskaber: kirkens institutionaliserede fællesskab, beginernes alternative fællesskab, familiefællesskaber, kærlighedsfællesskaber og landsbyfællesskaber. Til hvert af de fællesskaber knytter der sig nogle normer og forventninger, som kan karambolere med normerne i de andre fællesskaber, men der kan naturligvis også forekomme brydninger internt i de enkelte fællesskaber?

Ja, bare internt i beginefællesskabet, især i den første del af bogen, er der mange gnidninger og konflikter. Det er et fællesskab, som gerne vil leve med nogle meget stærke idealer. Idealene om fælles ejendom og flade eller flydende hierarkier. Dét er udgangspunktet, men så kommer alt besværet bagefter. Det er også et separatistisk fællesskab. Det er kun kvinder, der bor sammen, og de har en fælles erfaring af at have levet grundlæggende ufrit i et patriarkalsk samfund, hvor de ikke har kunnet bestemme over deres egen krop. Hvem de skal giftes med, om de skal giftes, om de skal have børn og så videre. Den erfaring deler de, men finder så alligevel ud af, at når de begynder at leve sammen, så flytter forskellene imellem dem også med. Så på trods af den fælles fjende i form af patriarkatet eller Kirken er der blandt dem en trang til at bestemme over hinanden og til at indrette fællesskabet i eget billede.

Når de bryder med de to normative muligheder, der var for et kvindeliv på det her tidspunkt – man var enten gift eller i kloster – så bryder de også med en grundlæggende inddeling af verden i det religiøse og det verdslige. Det skel gik ned igennem verden og især igennem kvinder, fordi de enten blev betragtet som verdslige og dermed så meget i verden, så meget lig med deres kød og deres krop, at de umuligt kunne have nogen indsigt eller adgang til viden – eller også, hvis de ville føre et religiøst liv, som også betød et liv med studier, læsning og hengivelse, så skulle de være fuldstændig tilbagetrukne i klostret og ikke have kontakt med alt det jordiske stads. Den inddeling bryder beginerne med, og det gør, at de skiftevis bliver udsat for ophøjelse og fornedrelse, og det afføder en usikkerhed, der kryber med

ind i fællesskabet og bliver til en grundlæggende konflikt: Skal vi slå ring og bygge hegn omkring den relative frihed, vi har skabt, eller skal vi blive ved at udvide den sprække, følge det begær, som endelig er blevet muligt. Med begær mener jeg ikke kun erotisk begær, men også muligheden for at være helt og fuldt til stede i sin egen krop og kunne gøre, hvad man har lyst til. I romanen taler de om det som et kald, det at kunne mærke sit kald, uanset hvornår der bliver kaldt.

Det er et eksempel på, at det religiøse ikke er noget, der er adskilt fra det verdslige i den her tid. Det er ikke noget, der ligger uden for verden. Det er snarere en anden orden, der kan virke ned gennem den verdslige tid.

Beginnehuset er også et forsøg på at skabe et antihierarkisk fællesskab uden privat ejendomsret. Alligevel flytter der, som du siger, nogle forskelle og hierarkier med ind i huset. Hvordan ser du på den spænding mellem hierarkier og flade strukturer?

Mit håb er nok, at man godt kan have et ahierarkisk fællesskab, men det betyder jo ikke, at der ikke kan være nogen, der indtager nogle bestemte roller, som de har anlæg for. Men det betyder, at positionerne aldrig bliver helt stabile. Det er noget bevægeligt, som tager en bestemt form i visse situationer. Egentlig er det også en del af Idas karakter. Hun starter som en ret tilbageholdende, genert skikkelse, men får så efterhånden visioner og træder frem og taler for forsamlingen. Det, der sker i de situationer, er, at der er nogle andre, der siger noget, som får ordene til at flyde over inden i hende og får hende til at træde frem og tale på trods af sin generthed.

Når beginerne efterhånden nærmer sig det totalt ukendte, spændende og løfterige, men også virkeligt skræmmende – altså ideen om en totalt anden orden, der venter lige rundt om hjørnet – så får de brug for, at Ida kan gå forrest. Det er vel meget menneskeligt, men på et formmæssigt plan forsøger jeg at gå imod den centrering, der sker omkring Ida som en profetskikkelse, ved gradvist at folde perspektivet ud til nogle af de vigtigste biskarakterer. Det er for at pege på, at der rundt om den exceptionelle skikkelse, lederen, altid vil være et væv af sociale relationer, af reproduktivt arbejde, af omsorgsarbejde. Der er nogen, der gør rent, laver mad, tager

sig af de syge, og de to bevægelser – dem der går forrest, og dem der får det hele til at køre rundt – kan ikke findes uden hinanden. Det gør også, at der i overgangen til en ny orden stadig må kunne findes forskelle. Ideen om at alle vores forskelle skulle udraderes til fordel for en fælles ideologi, der klinger på samme måde i os alle, er i virkeligheden uhyggelig, synes jeg. Derfor forsøger jeg at insistere på, at der i brydningstiden kan findes mange forskellige længsler, erfaringer og sensibiliteter. Det, der knytter fællesskabet sammen, behøver ikke være en fælles identitet eller ideologi. Det kan lige såvel være resonans.

CLARISSE OG NADVEREN

Når du taler om kvinders rolle i 1200-tallet og om de interne stridigheder blandt beginerne, får jeg lyst til at spørge til Clarisse, som er min yndlingskarakter i romanen. Hun er en skurk, fordi hun bryder med beginernes antihierarkiske ambitioner, men hun er også en meget menneskelig skurk. Hun ved godt, at Guds kærlighed er uendelig og ikke bliver mindre af at blive delt. Alligevel elsker hun Jesus for meget til at ville dele ham med andre og føler ikke, at andres kærlighed til ham kan være lige så stor som hendes. Dermed opstår en situation, hvor hun ikke kan deltage i beginernes arbejde, men i stedet må lægge sig hen og vente på sine visioner, og hvor hun konstant må modtage nadveren for at føle foreningen med Jesus. Det skaber frustrationer i det arbejdsfællesskab, som huset også er, for det bryder med beginernes egalitære principper og øger de andres arbejdsbyrder. Der er noget spændende ved hendes manglende evne til at indgå i husets fællesskab, men også i hendes menneskelighed, der på en underligt bagvendt måde kommer til udtryk ved hendes ønske om at være mere end et menneske, at være Jesu brud. Vil du fortælle lidt om Clarisse?

Ja, og jeg er glad for, at hun kan få lov at træde lidt frem her. Ikke kun som skurk, selvom hun undervejs bliver en modstander. Clarisse er en af dem, der har etableret beginehuset, og hun har bragt et stort offer ved at forlade sin slægt og starte noget fuldstændig nyt og usikkert. Hendes fortælling starter på et tidspunkt, hvor hun er 12-13 år. I hendes hjemby går pigerne ofte ud til floden for at vaske tøj, og pludselig er der én ved navn Gertrud,

der stiller sig op på vaskebaljen og begynder at prædike om sin storesøster, Marie. Marie er en af de første begineskikkelser og har overtalt sin mand til, at de skal leve kysk, og er taget til et kloster for at pleje de syge og leve som apostlene. Det vil sige, der er en kæde: storesøsteren Marie, der har fået et kald, dernæst Gertrud, som måske bare savner sin storesøster, og endelig Clarisse, der ser på Gertrud og bliver fascineret af hende.

Jeg havde lyst til at skildre en vækkelse, der ikke kom oppefra og ned, men som var horisontal, og som startede med en slags genkendelse eller resonans, med tanken om, at "det der vil jeg også have eller vide, hvad er", hvorefter man forsøger at følge med, man bliver sat i bevægelse. Det synes jeg ikke, der er noget galt med; det gør ikke vækkelsen mindre ægte, men man kan sige, at Clarisses fejl er, at hun glemmer, at hendes kald netop er blevet muliggjort af nogle andre, gennem resonans fra den ene til den anden. I stedet begynder hun at føle, at det er noget, der bor i hende, en særlig evne til at elske Gud bedre end de andre.

Senere i romanen vender Clarisse tilbage som en form for leder af et institutionaliseret beginefællesskab, der eksisterer inden for kirkens orden, og som forsøger at slå ned på Ida og de andre mere oprørske beginers fællesskab. Her siger Clarisse, at selv når jeg nu forfølger jer, så gør jeg det af kærlighed. Og det tror jeg på, at hun mener, ligesom jeg tror på, at kolonisatorer og bosættere, som også har haft et kristent rationale, har kunnet fortælle sig selv, at de har arbejdet for kærligheden og civilisationen, samtidig med at de har udøvet en helt ubegribelig vold. Clarisse udøver ikke volden direkte, men hun står på magtens side, og jeg synes, det er spændende og utrolig uhyggeligt, at man kan opretholde de to tanker på samme tid.

I den her bog har jeg i øvrigt gjort en slags karakterarbejde, som jeg ikke har gjort før. Tidligere har jeg haft nogle fortællerstemmer, der ligesom er dumpet ned et sted i verden, og så forsøger de at orientere sig. Her har jeg for første gang haft en ambition om at lave nogle hele, komplekse psykologiske karakterer. For at gøre det lavede jeg et dokument for hver af de vigtigste karakterer, og i det skrev jeg alt, hvad jeg kunne forestille mig og tænke mig til, for at få følelsen af, at de eksisterede i egen ret. At de ikke bare var nogle brikker, jeg flyttede rundt på i en fortælling.

Det er sjovt det med nadveren og Clarisses ønske om at ville forene sig med noget større ved at spise sig mæt i nadverbrød. Det er faktisk også i din første roman.

Er det det?

Ja, jeg ved ikke, om du kan huske det. Det er en kort passage, hvor Marie, som har været søgende i forhold til forskellige fællesskaber, fortæller, at hun som barn gik i kirke. Her oplevede hun, at det var hendes egen stemme, der kom ud gennem orgelpiberne, og Elias foreslår straks, at hun gerne selv ville være lidt guddommelig. Så taler Marie om at føle sig større end sig selv i en gruppe, og om det tiltrækkende ved at sidde på knæ og modtage nadveren præcis som de andre. Efter at have modtaget den, kaster hun den op – "sådan en lilla klump dej ned i kummen" (Laget Huset Marie, 61).

Ej, hvor sjovt. Hun kaster det op?

Hun kaster det op, og det er et ret stærkt billede, fordi det er Jesu legeme, hun kaster op. Først føler hun sig større end sig selv, så søger hun ligheden med de andre gennem nadveren, og så kaster hun brødet og vinen op, da hun endelig får det.

Det er sjovt. Jeg ved ikke, om det er sådan helt ufrivilligt eller underbevidst, men det kommer jo nok bare fra mig selv. Jeg har ikke selv kastet nadverbrød op, men jeg har sådan et ambivalent forhold til kristendommen og til kirken især, men har i perioder fundet et vigtigt rum i kirken. Alligevel har jeg altid haft svært ved at gå op og modtage nadveren. Selv om den i protestantismen er metaforisk, så tror jeg altid, jeg har taget det meget bogstaveligt, som man gør i katolicismen: Dette er Jesu blod og legeme. I det at indoptage eller spise Gud ligger vel en form for underkastelse? Fordi Gud er så meget større end én selv, så bliver man også selv på en måde spist og fordøjet. Det har jeg altid haft svært ved.

FORENINGEN

I dine nadverbeskrivelser har vi at gøre med endnu en fællesskabstematik – fællesskabet med de andre kirkegængere og fællesskabet med det guddommelige – men vi møder også et andet beslægtet motiv, der går igen i dine bøger, nemlig en

interesse for sammensmeltningen eller foreningen. Foreningen mellem et individ og en omverden er ofte beskrevet på ekstremt kropslige og gerne frastødende måder. I Åben himmel er der ét eksempel i en scene, hvor Clarisse drikker vand, der er blandet med sårrester fra de spedalske patienter, hun plejer, og et andet på et tidspunkt, hvor Ida står i en flod og spiser nogle levende ål og føler en forening med både vandet og dyrene. Beskrivelserne giver anledning til en underlig blandet læseoplevelse, som på én gang er frastødende og dragende, ulækker og samtidig af og til underligt erotisk. I min yndlingsnovelle fra Efter solen, "Rachel, Nevada", er der en anden forening, her mellem en mand og en sender. Med i den forening er nogle dyr, der tilsammen udgør en stor "fællespels" (Efter solen, 78), men hvoraf nogle også smyger sig op ad mandens ben og skød. Også den beskrivelse er underligt erotisk og samtidig frastødende i al sin kropslige voldsomhed. Scenens sprogtone minder vel i øvrigt mest om det, du tidligere omtalte som den katafatiske tradition, hvor der bliver dynget på med ord, billeder og knopskydninger.

Det er spændende, at du hiver det frem. Jeg ved godt, det er i den her bog, og kan også godt se, at det er i noget af det, jeg før har skrevet. Min egen oplevelse er, at i perioder, hvor jeg har været meget fortvivlet, hvor jeg ikke har følt, at jeg kunne finde nogen styrke inden i mig selv til at komme videre, da har dét, som har fået det til at vende, ofte været en erfaring af, at livet findes uden for mig selv.

Jeg taler i virkeligheden om nogle meget hverdagslige oplevelser. At gå en tur, pludselig mærke solen på sit ansigt og blive mindet om, at der findes noget uden for én selv, der giver liv. Eller opdagelsen af at der pludselig er et andet menneske, som vækker lysten til eller muligheden for at komme ud af stilstanden, og som gør det muligt at træde frem på en anden måde. Det er også en erfaring af, at grænsen mellem selvet og omverdenen ikke er fast. Den kan findes i udmattelsen eller ekstasen, der hvor man ikke helt kan mærke, hvor man selv slutter, og den anden begynder. Dét kan være en utrolig nydelsesfuld eller trøstende oplevelse, men så har jeg andre gange oplevet det som en trussel. Når man ikke kan rumme opløsningen, kan det være meget angstfuldt ikke at kunne finde det der faste, afgrænsede selv. Man er også modtagelig for nogen eller noget, der måske ikke vil én det godt.

Alt det siger jeg for at nå frem til, at der for mig er en dobbelthed i det grundvilkår. Der er en trussel i enhver berøring. Der er noget, man ikke er herre over, og det kan både være en nåde og en trussel. Når mine bøger når ind i de grænsetilstande, som kan være fuldstændig afgørende for karaktererne, så er der også et ubehag, en risiko for, at de falder fra hinanden. Den dobbelthed er jeg interesseret i specifikt i *Åben himmel*, fordi den har at gøre med den kristne grundmyte om, at Jesu død på korset er livgivende, at lidelsen er frelsende og forløsende. Blanding af lidelse og frelse, af blodet og mælken, såret og brystet, interesserer mig – men når man så får genopstandelsen på den anden side, så får man også et løfte om opstigning, om forløsning, som jeg tror er løgnagtigt. Derfor vil jeg hellere være i den grænsetilstand mellem det nydelsesfulde og det ulækre, det ømme og det hårde.

Spørgsmålet om det erotiske er også noget, der er blevet fremhævet i anmeldelser af bogen, og det fylder da også noget, men egentlig tænker jeg på den som forholdsvis kysk. Den udspiller sig før udviklingen af et moderne seksualitetsbegreb, og egentlig betød kyskhed dengang bare, at man ikke havde reproduktiv sex. Der fandtes et fordømmende sprog for sex mellem mænd, altså det kirken kaldte sodomi, men der var ikke et sprog for sex mellem kvinder. De har selvfølgelig kunnet mærke deres egen lyst og sikkert også gjort ting med hinanden, som vi i dag ville beskrive som sex, men fraværet af nogen form for repræsentation må også have gjort det ukendt, og derfor forsøger jeg at udvide ideen om det erotiske. For hovedkarakteren Ida, der bærer på nogle traumer efter et overgreb, handler det først og fremmest om at nå frem til sin krop igen. Det kan ske forskellige steder: i det rituelle rum, i arbejdet, eller når de bader i en flod sammen. Men den følelse, af at kunne være til stede i sin krop og igen kunne give sig hen, er egentlig det vigtigste. Man kunne godt være gået længere i forhold til det seksuelle, men så skulle man være gået virkelig langt, tror jeg. Ellers handler det bare om at overskride en norm, som måske ikke længere findes.

DE SIDSTE TIDER

I romanens univers hænger religion og politik uløseligt sammen med spørgsmålet om de sidste tider og de kommende tider. Spørgsmålet om tidslighed antager

imidlertid mange forskellige former i romanen. Der er jordens og agerbrugets tidslighed, som er vigtig for karaktererne. Der er deres samtaler om de kommende tider: "Er det i dag, Han kommer? Er det i morgen? Tror du, Han kommer?" Der er også kirkeåret, som er styrende for romanens komposition, idet romanen starter Påskesøndag i år 1233 og slutter dagen før Påskesøndag året efter. Hvorfor alle disse tider?

Ja, der er mange tider og tidsligheder på én gang, og det er faktisk udgangspunktet for bogens komposition. Årstidernes skiften og dyrkningens forskellige behov hen over året er vigtige, fordi beginerne er jordbrugere. De er også vævere, og vævningens tid er sådan en langsom tid, hvor man skal føre spolen igennem trendtrådene i et tempo, man ikke rigtig kan forcere. Som meget religiøse mennesker med en daglig hengivelsespraksis lever de også tæt på en bibelsk tid, hvor året er inddelt i fire faser, de samme fire faser, som romanen er inddelt i. Derfor findes den bibelske tid hele tiden som en understrøm, der kan boble op i den verdslige tid. Den er et potentiale, karaktererne kan forstå deres erfaringer ud fra, og som de kan forsøge at folde ud ved at gøre det samme, som Jesus eller en helgen gjorde på et givent tidspunkt. Som romanen skrider frem og nærmer sig en form for opstand, bliver den verdslige tid og Bibeltiden sværere og sværere at adskille fra hinanden.

Samtidig med at romanen er en kronologisk fortælling, var jeg interesseret i at destabilisere fornemmelsen af en progressiv, fremadskridende tid, som hele tiden kaster det forgange bag sig. Jeg ville gerne gøre plads til både den cirkulære tid, som er landbrugets, omsorgens og husholdningens tid, og til følelsen af, at der er noget ufærdigt ved Bibelfortællingerne. Noget, vi ikke har forstået endnu, noget der ikke er blevet virkeliggjort. Her var jeg inspireret af en litteraturhistoriker ved navn Elisabeth Freeman, der har skrevet en bog, der hedder *Queer Temporalities*. Ud fra queer-erfaringer af at stå udenfor den normative ide om, hvad faserne i et liv skal være – altså at man er ung, man bliver gift og får børn, så arbejder man og bliver gammel – forsøger hun at teoretisere nogle mere fragmenterede tidsligheder. Hun udvikler et begreb om *temporal drag*, altså en form for tidslig *drag*. Ideen er, at ligesom en *drag-performance* kan destabilisere det binære kønssystem

ved at performe *for meget køn*, så kan man også *drag* eller *slæbe* nogle glemte, tilsyneladende forgangne tider efter sig og dermed destabilisere den normative, fremadskridende tid. Og jeg tænkte: Er det ikke det, de gør, de her mennesker, med deres stærke ide om, at man ikke bare skal reflektere over, men i stedet imitere Bibelfortællingerne? Man skal imitere dem og genopføre dem. Måske er det en form for *temporal drag*, de har gang i? Og så begynder det hele at fortætte sig til slut i forventningen om det kommende. Nu kommer himmeriget, nu kommer Jesus igen.

Der er måske også noget helt tilbage til det første, vi talte om, nemlig at det er en lang bog i forhold til dine andre bøger. Det giver en særlig læseoplevelse. Det giver en sendrægtig, lidt langsom læseoplevelse. Man er i selskab med karaktererne i lang tid, følger deres langsomme, hverdagslige gøre. Som læser performer man næsten karakterernes venten?

Jamen, det er fedt, hvis det er sådan. Desuden er jeg generelt optaget af vores forestillinger om de sidste tider. Jeg tror, vi er i en form for sidste tider lige nu. Ikke som i verdens ende, men det er ved at blive tydeligt for enhver, at den nuværende orden og dens menneskelige, etiske og planetariske grundlag er ved at forvitte. Den kan ikke blive ved, og vi er ved at overgå til et eller andet andet. I den overgang bærer vi nogle kulturelt overleverede tidsligheder med os, som i høj grad er kristne. Der er den apokalyptiske forestilling om de sidste tider, som rummer ideen om et klart brud mellem nutiden og det kommende. Her finder man nogle uhyggelige, protofascistiske forestillinger om, at de vantro og kætterne skal udryddes, for at de rigtige kristne kan bestå. Heri ligger en ide om, at kulturel og religiøs forskel bliver en trussel imod majoriteten i de sidste tider, og 11- og 1200-tallets korstog er en virkeliggørelse af den forestilling. De andre, forskellene, skal udryddes. Her finder man de første udryddelser, udslettelser af hele folk.

Så er der i kristendommen også en anden forestilling om de sidste tider. Det er den messianske tid, som man finder hos Paulus og især i et af hans breve, hvor han skriver: "Tiden er knap. Fra nu af skal de gifte være, som om de ikke var gift. Dem, der græder, som om de ikke græd. Dem, der sørgede, som om de ikke sørgede. Dem, der køber, som om de ingenting

fik. Og dem, der bruger verden, som om de ikke brugte den op." Det, Paulus taler om her, er, at i overgangen fra én orden til en anden opstår der en gnidning mellem den enkelte og vedkommendes identitet eller position i verden. Ideen er ikke, at man bliver fuldstændig transformeret, men at man kan gå det kommende i møde, og at der i den tid ikke er helt vandtætte skodder imellem nutid og fremtid. Socialt, subjektivt, spirituelt, og i den måde vi reproducerer vores fællesskaber på, findes der en måde at gå den nye tid i møde, og der er det jo dejligt at tænke på, at Paulus siger, at man kan bruge verden uden at bruge den op. Den ide kan jeg godt lide. Men jeg forsøger i virkeligheden bare at opretholde de her gnidninger og ikke sige, at kristendommen er nødvendigvis radikal og revolutionær, eller den er nødvendigvis autoritær, men at sige, at det hele findes, og der er forskellige læsninger og forskellige praksisser.

Det er meget flot. "Man kan bruge verden uden at bruge den op."